

1735

R
1735

R 101.

II 1920: 2607.

M. TVLLII CICERO
NIS DE NATVRA DEO
RVM, AD M. BRVTVM
LIBRI TRES.

II

PARISIIS
APVD SIMONEM COLINAEVM
M. D. XXXIII.

Bibliotheca
universitatis
Dordrechtensis
1920-2604

2
M. T. C. DE NATVRA DEO
RVM AD M. BRVTVM
LIBER I.

Vm multæ res in phi-
losophia nequaquam satis
adhuc explicatæ sunt,
tum perdifficilis Brute
(quod tu minime igno-
ras) & perobscura que-
stio est de natura deo-
rum, quæ & ad agnitio-
nem animi pulcherri-
ma est, & ad moderandam religionem necessa-
ria. De qua tam variæ sunt doctissimorum ho-
minum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno
argumento esse debeat, causam, id est princi-
pium philosophiæ esse scientiam, prudenterque
Academicos à rebus incertis assensionem cohi-
buisse. Quid enim temeritate turpius? aut quid
tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate
atque constantia, quam aut falsum sentire, aut quod non
satis explorate perceptum sit & cognitum, sine
ulla dubitatione defendere? Velut in hac que-
stione plerique (quod maxime verisimile est, & quo
omnes duce natura vehimur) deos esse dixerunt:
dubitare se Protagoras, nullos esse omnino Dia-
goras Melius, & Theodorus Cyrenaicus puta-
uerunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt va-
rietate, ac dissensione, ut eorum molestum sit an-
numerare sententias. Nam & de figuris deorum

4-2A

40899

52140081

& de locis atq; sedibus & actione & vita multa dicuntur, deq; his summa philosophorum dissensione certatur. Quod vero maxime rem causamq; continet, est, vtrum nihil agant, nihil moliantur, omni curatione & administratione rerum vacent, an contra ab his, & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atq; moueantur. In primisq; magna dissensio est, eaq; nisi diudicatur, in summo errore necesse est homines, atq; in maximarum rerum ignorance versari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent rerum humanarum procurationem deos. quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia pure ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animaduertuntur ab his: & si est aliquid a dijs immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dij neq; possunt iurare, nec volūt, nec omnino curant, nec quid agamus animaduertūt, nec est quod ab his ad hominum vitam permanere possit, quid est quod villos deis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fidei simulationis, sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul & sanctitatē & religionē tolli necesse est: quibus sublatis perturbatio vite sequitur, & magna confusio. Atque haud scio an pietate aduersus deos sublata, si des etiam & societas generis humani, & vna

excellentissima virtus iustitia tollatur. Sūt autem alij philosophi, & hi quidē magni atq; nobiles, qui deorum mente atq; ratione omnē mundum administrari & regi censeant: neq; vero id solum, sed etiam ab eisdē vitæ hominū consili & prouideri. Nam & fruges, & reliqua quæ terra pariat, & tempestates, ac temporū variationes, cæliq; mutationes, quibus omnia quæ terra gignat, maturata pubescant, à dijs immortalibus tribui generi humano putāt: multaq; quæ dicuntur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, vt ea ipsa dij immortales ad vsum hominum fabricare penē videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, vt excitaret homines non socordes ad veri inuestigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum docti, sed etiā indocti dissentiant: quorum opiniones quum tam variæ sint, tamq; inter se dissidentes, alterum profecto fieri potest, vt earum nulla: alterū certe nō potest, vt plus vna vera sit. Qua quidē in causa & beneuolos obiurgatores placare, & inuidos vituperatores confutare possumus, vt alteros reprehēdisse poeniteat, alteri se didicisse gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellēdi. Multū autē fluxisse video de libris nostris, quos cōplures breui tempore edidimus, variumq; sermonē, partim admirantium vnde hoc philosophādi nobis subito studiū extitisset, partim quid quaq;

de re certi haberemus, scire cupiētium. Multis etiam sensu mirabile videri, eam nobis potissimum probatā esse philosophiā, quæ lucē eriperet, & quasi noctem quādam rebus offunderet: desertęq; disciplinę, & iam pridē relisę patrociniū nec opinatū à nobis esse susceptū. Nos autē nec subito cœpimus philosophari, nec mediocrē à primo tēpore ætatis in eo studi operā curāq; cōsumpsimus, & quū minime videbamur, tum maxime philosophabamur, quod & orationes declarant refertæ philosophorū sententijs: & doctissimorū hominū familiaritates, quibus semper domus nostra floruit: & principes illi Diodorus, Philo, Antiochus, Possidonius, à quibus instituti sumus. Et si omnia præcepta philosophię referuntur ad vitā, arbitramur nos & publicis & priuatis in rebus ea præstitisse, quę ratio & doctrina præscripserit. Sin autē quis requirit quę causa nos impulerit vt hæc tā sero literis mandaremus, nihil est qđ expedire tā facile possumus. Nam quū otio lāgueremus, & is esset reipu. status, vt eā vnus cōsilio atq; cura gubernari necesse esset, primū ipsius reipu. causa philosophiā nostris hominibus explicandā putauī, magni existimās interesse ad decus & ad laudē ciuitatis, res tā graueis, tāq; præclaras latinis etiā literis contineri. Eoq; me minus instituti mei poenitet, qđ facile sentio, qđ multorū, nō modo discēdi, sed etiā scribēdi studia cōmouerim, Cōplūdi

res enim gręcis institutionibus eruditi, ea quæ didicerant, cū ciuibz suis cōmunicare nō poterāt, qđ illa quę à gręcis acceperant, latine dici posse diffiderēt. Quo in genere tantū proficisse videmur, vt à Gręcis ne verborū quidem copia vinceremur. Hortata etiā est vt me ad hæc cōferrem, animi ēgritudo, fortunę magna & graui cōmota iniuria: cuius si maiore aliquā leuationē reperire potuissē, non ad hanc potissimū confugissē. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, qđ si me nō modo ad legēdos libros, sed etiam ad totam philosophiā pertractandā dedissē. Omnes autē eius partes, atq; omnia mēbra tum facillime noscūt, quū totę quęstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædā cōtinuatio seriesq; rerū, vt alia ex alia nexa, & omnes inter se aptę colligatęq; videātur. Qui autē requirūt, quid quaq; de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt qđ necesse est. Nō enim tā auctores in disputādo, qđ rationis momēta quærēda sunt. Quinetiā obest plerūq; ijs qui discere volūt, auctoritas eorū qui se docere profitentur. Desinūt enim suū iudiciū adhibere: id habent ratū, qđ ab eo quę probant, iudicatū vidēt. Nec vero probare soleo id qđ de Pythagoreis acceperimus, quos ferūt si quid affirmarēt in disputādo, quū ex his quęreretur quare ita esset, respondere solitos. Ipse dixit, *αὐτὸς ἔφη*. Ipse autē erat Pythagoras. Tantū opinio præiudicata poterat, vt etiā

sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur nos hanc potissimū disciplinā secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarū relictarumq; rerum patrocinium suscepimus. nō enim hominum interitu sententiæ quoq; occidunt: sed lucem à cæteris fortasse desiderāt, vt hæc in philosophia ratio contra omnia differendi, nullāque rem aperte iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata à Carneade, vsq; ad nostram viguit ætatem, quā nunc promodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. Quod non Academia vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est, quanto magis omnes? Quod facere ijs necesse est, quibus propositum est veri reperiendi causa & contra omnes philosophos, & pro omnibus dicere. Cuius rei tantæ tamq; difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutū esse præ me fero. Nec tamē fieri potest, vt qui hac ratione philosophentur, hi nihil habeant quā sequantur. Dictū est omnino hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidā tardiq; sunt, admonēdi videntur sæpius. Nō enim fumus ij, quibus nihil verū esse videatur, sed ij qui omnibus veris falsa quædā adiuncta esse dicamus, tāta similitudine, vt in ijs nulla insit iudicandi & assentiendi nota. Ex quo existit & illud, certa multa esse probabilia, quæ quāquā

non perciperentur, tamen quia visum haberent quendam insignem & illustrem, his sapientis vita regeretur. Sed iam, vt omni me inuidia liberem, ponam in medio sententiās philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco conuocandi omnes videntur, qui, quæ sit earum vera, iudicent. Tum demum mihi prociac Academia videbitur, si aut cōsenserint omnes, aut erit inuentus aliquis, qui quid verū sit inuenerit. Itaque mihi libet exclamare, vt Plautus in Synephebis, Prò deū popularium omnium adolescentium clamo, postulo, obsecro, oro, ploro atq; imploro fidem. non leuissima de re, vt queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia, ab amico amate argentum accipere meretrix non vult: sed vt adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, ceremonijs, fide, iureiurādo, quid de templis, delubris, sacrificijsq; solennibus, quid de ipsis auspicijs, quibus nos præsumus, existimandum sit. Hæc enim omnia ad hanc de dijs immortalibus quæstionem referenda sunt. Profecto eos ipsos qui se aliquid certi habere arbitrātur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod cum sæpe aliàs, tum maxime animaduerti, quum apud C. Cottam familiarem meū accurate sane & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit.

Nam quū ferijs Latinis ad eū ipsius rogatu accersitusq; venissem, offendi eū sedentem in exedra, & cū C. Velleio senatore disputantem, ad quem tū Epicuræi primas ex nostris hominibus referebāt. Aderat etiā Quintus Lucilius Balbus, qui tantos progressus habebat in Stoicis, vt cū excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum vt me Cotta vidit, peropportune, inquit, venis. Oritur enim magna de re mihi altercatio cum Velleio, cui pro tuo studio nō est alienū te interesse. At qui mihi quoq; videor, inquā, venisse, vt dicis, opportune. tres enim triū disciplinarū principes conuenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidē quæ in honore sunt, vacaret locus. Tū Cotta, si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo ad hūc Balbū nuper missus est, vera loquitur, nihil est q; Pisonē familiarē tuum desideres. Antiocho enim Stoici cū Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare. Quo de libro velim Balbe scire qd sentias. Ego ne, inquit ille, miror Antiochū hominē in primis acutū nō vidisse interesse plurimū inter Stoicos, qui honesta à cōmodis, nō nomine, sed genere toto disiūgerēt, & Peripateticos, qui honesta miscerent cū cōmodis, vt ea inter se magnitudine & quasi gradibus, nō genere differrent. Hæc enim est, nō verborum parua, sed rerū permagna dissensio. Verū hæc

aliàs: nūc quod cepimus, si videtur. Mihi vero inquit Cotta, videt: sed vt hic qui interuenit, me intuens, ne ignoret quæ res agatur, de natura agebamus deorū, quæ quū mihi videretur perobscura (vt semper videri solet) Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiā. Quāobrē, inquit Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. VEL. Repetā vero, q̄q; nō mihi sed tibi hic venit adiutor. ambo enim, inquit arridēs, ab eodē Philone nihil scire didicistis. Tū ego. Quid dī dicerimus, Cotta viderit, tu autē nolo existimes me adiutorē huic venisse, sed auditorē, & quidē æquū, libero iudicio, nulla eiusmodi astringitū necessitate, vt mihi, velim nolim, sit certa quādā tuenda sententiā. Tū Velleius fidenter sane, vt solēt isti, nihil tā verens, q̄ ne dubitare aliqua de re videretur, tanq̄ modo ex deorum concilio, & Epicuri internuncijs descendens, Audite, inquit, nō futiles cōmentitiaq; sententias, nō opificē ædificatorēq; mundi Platonis de Timæo deū, nec anum fatidicā Stoicorum Pronceā, quam latine licet Providentiā dicere: neq; vero mūdū ipsum animo & sensibus præditum, rotundū, ardētem, volubilē deum, portenta & miracula nō differētū philosophorū, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricā illam tantī operis, quæ cōstrui adeo atq; ædificari mūdū facit? Quæ molitio, quæ ferramēta, qui vectes, quæ machinæ, qui ministri tantī muneris sue

runt? Quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti, aer, ignis, aqua, terra potuerunt? Vnde vero ortæ illæ quinq; formæ ex quibus reliquæ formantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendosq; sensus? Longum est iter ad omnia, quæ talia sunt vt optata magis quàm inuenta videantur. Sed illa palmaris quidem, quòd non modo natum mundum introduxerit, sed etiàm manu penè factum. Is cum dixerit fore sempiternum, hūc censes primis (vt dicitur) labijs gustasse physiologiam, id est naturę rationem, qui quicquā quod ortum sit, putet æternū esse posse? Quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est cui principiū aliquid sit, nihil sit extremum? Pronœa vero si vera est Lucilli, eadē requiro quæ paulo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atq; apparatus. Sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodū Platonius deus sempiternū? Ab utroq; autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente extiterint, innumerabilia secula dormierint? Non enim si mundus nullus erat, secula non erant. Secula nunc dico non ea quæ dierum noctiumq; numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione effici nō potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla circumscriptio temporum metiebatur: spatio tamen qualis ea fuerit, intelligi non potest:

quod ne in cogitationē quidem cadit, vt fuerit tempus aliquod, nullum quum tempus esset. Isto igitur tā immenso spatio quæro Balbe, cur Pronœa vestra cessauerit. laborem ne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat vllus, cum omnes naturæ numini diuino, cælum, ignes, terrę, maria, parerent. Quid autem erat quòd concupisceret deus mundum signis & luminibus tanquā ædilis ornare? Si vt deus ipse melius habitaret, ante videlicet tempore infinito in tenebris tanquā in gurgustio habitauerat. Post autē, varietatēne eū delectari putamus, quæ cælum & terras exornatas videmus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tandiu carere potuisset. An hæc fere, vt dicitis, hominum causa à deo constituta sunt? Sapientum ne? Propter paucos ergo est tanta facta rerum molitio. An stultorum? At primū causa non fuit cur de improbis bene mereretur. Deinde quid est assecutus, quū omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maxime quòd stulti sunt? Miserius enim stultitia quid dicere possumus? Deinde quòd ita multa sunt incommoda in vita, vt ea sapientes commodorum compensatione leniant: stulti nec vitare venientia possunt, nec ferre præsentia. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset, de quo dicam equidem paulo post.

Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum & rotundum esse velint, quod ea forma neget ullam pulchriorem esse Plato. At mihi vel Cylindri, vel quadrati, vel conii, vel Pyramidis videtur esse formosior. Quæ vero vita attribuitur isti rotundo deo? nempe, ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video vbinam mens constans, & vita beata possit insistere. Quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit, cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei: atqui terræ maximas regiones inhabitabiles incultasque videmus, quæ pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit niue pruinaque, longinquo solis abscessu. Quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem vestra Lucili: qualia vero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit esse initium rerum: deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta gigneret. Si dii possunt esse sine sensu & mente, cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est natiuos esse deos, longis intervallis orientes, occidentisque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos

deum nisi sempiternum intelligere qui possimus? Post Anaximenes Aëra deum statuit, eumque gigni, esseque immensum & infinitum, & semper in motu quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, quum præsertim deum, non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne quod ortum sit, mortalitas consequatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum, mentis infinitæ vi ac ratione designari & confici voluit. In quo non vidit neque motum sensui iunctum & continentem in infinito nullum esse posse, neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod voluit esse, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens nulla re adiuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim & notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui Soli & Lunæ, reliquisque sideribus animoque præterea diuinitatem dedidit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum & comitantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi & lacerari deum: & quum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse

miseram: quod fieri non potest. Cur autem quicquam ignoraret animus hominis, si esset deus? Quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus aut infusus esset in mūdo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta, omne præterea quod esset infinitū, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehendetur ut cæteri: de infinitate autē vehementius, in qua nihil neq; sentiens, neq; coniunctum esse potest. Nam Parmenides commentitiū quiddā coronæ similitudine effecit, Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum, quem appellat deum, in quo neq; figuram diuinam, neq; sensum quisquam suspicari potest: multaq; eiusmodi mōstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraq; generis eiusdem ad deum reuocat, quæ vel morbo, vel somno, vel obliuione, vel vetustate delentur: eademq; de sideribus, quæ reprehensa in alio loco, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccantur, in deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare censet, diuinas esse vult, quas & nasci & extingui perspicuum est, & sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de dijs quod liqueat scire, sint, non sint, qualesve sint, quicquam videtur de natura deorum suspicari. Quid Democritus? qui tum imagines earumq; circuitus in deorum numero refert,

tum illam naturam quæ imagines fundat ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram, nōne in maximo errore versatur? Cūq; idem omnino quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quicquam sempiternum, nōne deū ita tollit omnino, vt nullam opinionē eius reliquam faciat? Quid aer, quo Diogenes Apolloniatas vtitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? Iam de Platonis inconstantia longum est dicere, qui in Timæo patrem huius mūdi nominari neget posse: in Legū autem libris, quid sit omnino deus, inquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore vilo deum vult esse, vt Græci dicunt *ἀσώματος*, id quale esse possit, intelligi nō potest: careat enim sensu necesse est, careat etiā prudentia, careat voluptate: quæ omnia vnā cum deorum notione comprehendimus. Idem & in Timæo dicit, & in Legibus, & mundum deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos quos maiorum institutis accipimus, & quæ per se sunt falsa perspicue, & inter sese vehementer repugnantia. Atq; etiam Xenophon paucioribus verbis eadē fere peccat: facit enim in ijs quæ à Socrate dicta retulit, Socratem disputātem, formam dei quæri, non oportere, eundemque & solem & animum deum dicere, & modo vnum, tum autem plures deos: quæ sunt ijsdem in erratis fere quibus ea quæ de Platone dicimus. Atque

Antisthenes in eo libro qui Physicus inscribitur, populares deos multos, vnum naturalem esse dicens, tollit vim & naturam deorum. Nec multo secus & Speusippus Platonē auctulum subsequens, & vim quandam dicens qua omnia regantur, eamque animalem, euellere conatur ex animis cognitionem deorum. Aristoteles quoque in tertio de Philosophia libro multa turbat à magistro Platone dissentiens. Modo enim menti tribuit omnem diuinitatem, modo mundum ipsum deum dicit esse, modo alium quendam præficit mundo, eique eas partes tribuit, vt replicatione quadam, mundi motum regat, atq; tueatur: tum cæli ardorem deum dicit esse: non intelligens cælum mundi esse partem, quem alio loco ipse designauerit deum. Quomodo autem cæli diuini ille sensus in celeritate tanta conseruari potest? vbi deinde illi tot dii, si numeramus etiam cælum deum? Quum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu priuat, & prudentia. Quo porro modo mundus moueri potest carēs corpore? aut quomodo semper se mouens, esse quietus & beatus potest? Nec vero eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior, cuius in libris qui sunt de natura deorum, nulla species diuina describitur. Deos enim octo esse dicit, quinque eos qui in stellis vagis nominantur, vnum qui ex omnibus sideribus quæ infixæ

cælo sunt, ex dispersis quasi membris, simplex sit putandus deus: septimum solem adiungit, octauumq; lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis referat libros, & modo mūdum, modo mentem diuinam esse putat: errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit, sensuque deum priuat, & eius formam mutabilem esse vult: eodemq; libro rursus terram & cælum refert in deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. Modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo cælo, tum autem signis sideribusque cælestibus. Nec audiendus eius auditor Straton, is qui Physicus appellatur, qui omnem vim diuinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi, immutandique habeat, sed careat omni sensu & figura. Zeno autem (vt iam ad vestros Balbe veniam) naturalem legem vim diuinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. Quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus, Deum autem animantem certe volumus esse. Atq; hic idem alio loco æthera deum dicit esse, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nūquam nobis occurrit, neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Alijs autem libris rationem quandam per omnium na-

b ij

turam rerum pertinentem, & vt diuinam esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumq; mutationibus. Quum vero Hesiodi Theogoniam, id est originem deorum interpretatur, tollit omnino vilitas præceptasq; cognitiones deorum. neq; enim Iouem, neq; Iunonē, neq; Vestam, neq; quenquam qui ita appelletur, in deorū habet numero, sed rebus inanimis atque mutis per quādam significationem hæc docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est, qui neq; formam dei intelligi posse censeat, neque in dijs sensum esse dicat, dubitetq; omnino deus animans nec ne sit. Cleāthes autem, qui Zenonē audiuit vnā cū eo quem proxime nominaui, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturæ menti atq; animo tribuit hoc nomen, tum vltimum & altissimum atq; vndiq; circūfusum & extremum, omnia cingentem atq; complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum iudicat: idemq; quasi delirans in his libris quos scripsit contra voluntatem, cum confingit formam quandam & speciem deorum, tum diuinitatē omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse diuinus. Ita fit, vt deus ille quem mēte noscimus, atq; in animi notione tanquam in vestigio volumus reponere, nusquam prorsus appareat. At Perseus eiusdem Zenonis auditor, eos di-

cit esse habitos deos, a quibus magna vtilitas ad vitæ cultum esset inuenta, ipsasq; res vtilis atque salutes deorum esse vocabulis nuncupatas, vt ne hoc quidem diceret, illa inuenta esse deorum, sed ipsa diuina. Quo quid absurdius? quā aut res sordidas atq; deformes deorum honore afficere, aut homines iam morte deletos reponere in deos, quorū omnis cultus esset futurus in luctu? Iam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpret, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atq; ita ignotorum, vt eos ne coniectura quidem informare possimus, quum mēs nostra quiduis videatur cogitatione posse depingere. Ait enim vim diuinam in ratione esse positam, & vniuersæ naturæ animo atq; mente: ipsumque mundum deum dicit esse, & eius animi fusionem vniuersam, tū eius ipsius principatum, qui in mente & ratione versetur, communemque rerum naturam vniuersam, atq; omnia continentem, tum fatalem vmbra, & necessitatem rerum futurarum. Ignem præterea, & eum quem ante dixi æthera, tum ea quæ natura fluere atque manarent, vt aquam, & terram, & aëra, solem, lunam, sidera, vniuersitatemque rerum, quæ omnia contineantur, atque etiam homines eos qui essent immortalitatem consecuti. Idemq; disputat æthera esse eum, quem homines Iouem appellarent: quique aër per maria ma-

naret, eum esse Neptunum: terramq; eam que Ceres diceretur. Similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemq; etiam legis perpetuæ & æternæ vim, quæ quasi dux vitæ & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse, eandemq; fatalem necessitatē appellat, semper eternam rerum futurarū veritatem. quorum nihil tale est, ut in eo vis diuina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum. In secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea quæ ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit, ut etiam veterrimi poetæ qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius confutrans, in eo libro qui inscribitur de Minerua, partum Iouis, ortumq; virginis ad physiologiam traducens disiungit a fabula. Exposui fere non philosophorum iudicia, sed delirantium fomnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea quæ poetarum vocibus fusa, ipsa suauitate nocuerunt, qui & ira inflammatos, & libidine furescentes induxerunt deos, feceruntq; ut eorum bella, prælia, pugnas, vulnera videremus, odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni interperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poetarū autem errore coniungere licet portenta magorum, Aegy-

ptiorumq; in eodem genere dementiam, tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima instantia veritatis ignoratione versantur. Ea qui consideret quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quaestio est, habere debeat. Solus enim vidit primū esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat prolepsin Epicurus, id est anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quicquā, nec quaeri, nec disputari potest. Cuius rationis vim ac vtilitatem ex illo celesti Epicuri de regula & iudicio volumine accepimus. Quod igitur fundamentum huius quaestionis est, id præclare iactum videtur. Quum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad vnum omnium firma consensus, intelligi necesse est esse deos, quoniam inritas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos, fatemur constare illud etiam, hanc nos habere siue anticipationem, ut ante dixi, siue prænotionem deorum. Sunt enim rebus nouis noua ponenda.

da nomina, vt Epicurus ipse Prolepsin appellauit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, vt deos beatos & immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorū ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, vt eos æternos & beatos haberemus. Quod si ita est, vere expōita illa sententia est ab Epicuro, quod æternū beatumq; sit, id nec habere ipsum negotij quicq;, nec exhibere alteri: itaq; neq; ira, neq; gratia teneri: quæq; talia essent, imbecilla esse omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi vt deos pie coleremus, & vt superstitione liberaremur, satis esset dictū. Nam & præstans deorum natura hominū pietate coleretur, quū & æterna esset, & beatissima (habet enim venerationem iustā quicquid excellit) & metus omnis à vi atq; ira deorum pulsus esset. Intelligitur enim à beata immortalisq; natura & iram & gratiam segregari: quibus remotis, nullos à superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandā opinionem inquit animus & formam, & vitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam à natura habemus omnes, omnium gētium speciem, nullamq; aliam nisi humanam deorū. Quæ enim alia forma occurrit vnq;, aut vigilantī cuiquā, aut dormienti? Sed ne omnia reuocentur ad primas notions, ratio hoc idem ipsa decla-

rat. Nam quum præstantissimam naturam vel quia beata est, vel quia sempiterna, conuenire videatur eandem esse pulcherrimā, quæ compositio membrorum, quæ conformatio linearum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem Lucili solertis, nam Cotta meus modo hoc, modo illud, quum artificium effingitis, fabricamque diuinam, quā sint omnia in hominis figura non modo ad vsum, verū etiam ad venustatē apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est, ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium. Et quoniā deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione cōstare, nec ratio vnquā sine hominis figura, hominis esse specie deos confitendū est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quāquā & inuenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quā vt quiuis ea possit agnoscere, tamē fretus intelligentia vestra dissero breuius quā causa desiderat. Epicurus autem res occultas & penitus abditas non modo viderat animo, sed etiam sic tractat, vt manu doceat nos, eā esse vim & naturam deorum, vt primū nō sensu, sed mente cernatur, nec soliditate quadam, nec ad numerum, vt ea quæ ille propter firmitatem Steremnia appellat, sed imaginibus si-

militudine & transiitione perceptis, quum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis existat, & ad deos affluat cum maximis voluptatibus, in eas imagines mentem intentam, infixamq; nostrā intelligentiam capere quæ sit & beata natura, & æterna. Summa vero vis infinitatis, magna ac diligenti cōtemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est eam esse naturā, vt omnia omnibus paribus paria respōdeant. Hanc isonoman appellat Epicurus, id est equabilē tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: & si quæ intereant, innumerabilia sunt, etiam quæ conseruent, infinita esse debere. Et querere à nobis Balbe soletis, quæ vita deorum sit, quæq; ab ijs degatur ætas: ea videlicet, qua nil beatius, nil omnino bonis omnibus affluētius cogitari potest. Nihil enim agit, nullis occupationibus est implicatus, nulla opera molitur, sua patientia & virtute gaudet, habet exploratum fore se semper tum in maximis, tum in æternis voluptatibus. Hunc deum rite beatum dixerimus, vestrum vero laboriosissimum. Siue enim ipse mūdus deus est, quid potest esse minus quietum, quā nullo puncto temporis intermissio versari circum axem celsi admirabili celeritate? Nisi quietum autem nil beatum est. Siue ipso in mundo deus inest aliusquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astro-

rum, mutationes tēporum, rerum vicissitudines ordinesq; conseruet, terras & maria contemplans, hominum cōmoda vitasq; tueatur, nec ille est beatus implicatus molestis laboriosisq; negotijs. Nos autem beatam vitam in animi securitate, & in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idē qui cætera, natura effectum esse mūdum, nihil opus fuisse fabrica, eāq; rem esse facilē, quā vos effici negatis sine diuina posse solertia, vt innumerales natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis, vt Tragici poetæ, quū explicare argumenti exitum nō potestis, confugitis ad deū: cuius operam profecto non desideraretis, si immensam & interminatā in omnes partes magnitudinem regionū videretis, in quā se iniiciens animus, & intendens, ita late longeq; peregrinatur, vt nullā tamē oram vltius videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinū, altitudinū, infinita vis innumerabiliū volitat Atomorū, quæ interiecto inani coherescūt tamē inter se, & alię alias apprehēdentes cōtinuantur: ex quo efficiūtur hę rerū formæ atq; figurę, quas vos effici posse sine foliis & incudibus nō putatis. Itaq; imposuistis ceruicibus nostris sempiternū domum, quem dies & noctes timeremus. Quis enim nō timeat omnia prouidentem, & cogit-

tantem, & animaduertentem, & omnia ad se pertinere putātem, curiosum & plenum negotij deum? Hinc nobis extitit primū illa fatalis necessitas, quā ἐμάρμενν dicitis, vt quicquid accadat, id ex æterna veritate causarumq; continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstimanda est, cui tanquā aniculis, & his quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαυτικὴ vestra, quæ latine diuinatio dicitur, qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, vt aruspices, augures, arioli, vates, & coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem vindicati, nec metuiamus eos quos intelligimus, nec sibi fingere vllam molestiam, nec alteri quærere, & pie sancteq; colimus naturam excellentem atq; præstantem. Sed elatus studio vereor ne lōgior fuerim. Erat autem difficile rem tantam tamq; præclaram inchoatam relinquere: quāquam non tam dicendi ratio mihi habēda fuit, quā audiendi.

TV M Cotta comiter, vt solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil fane ex me quidem audire potuisses. Mihi enim non tam facile in mentem venire solet quare verum sit aliquid, quā quare falsum: idq; cum sepe, tū quum te audirem, pauloante contigit. Roges me qualem deorum naturam esse ducam, nil fortasse respondeam. Quæras putem ne talem esse, qualis modo à te sit expōita, nil dicam

mihi videri minus. Sed antequā aggrediar ea quæ a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso familiari illo tuo videor audisse, quum te togatis omnibus sine dubio anteferebat, & paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. Sed q; ab eo te mirifice diligi intelligebā, arbitrabar illum propter benevolentiam vberius id dicere. Ego autem & si vereor laudare præsentē, iudico tamen de re obscura atq; difficillima a te dictū esse dilucide, neq; sententijs solum copiose, sed verbis etiam ornatis q̄ solēt nostri. Zenonē, quem Philo noster Coryphæum appellare Epicureorum solebat, quum Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore Philone, credo vt facilius iudicarem quā illa bene refellerentur, quum a principe Epicureorū accepissem quæ admodum dicerentur. Non igitur ille vt pleriq; sed isto modo vt tu, distincte, grauiter, ornate. Sed quod in illo mihi vsu sæpe venit, idem modo quum te audirem, acciderat, vt moleste ferrem tantum ingenium (bona venia me audies) in tā leues ne dicam in tam ineptas sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. Vt enim modo dixi, omnibus ferē in rebus, sed maxime in physicis, quid non sit, citius quā quid sit, dixerim. Roges me quid aut quale sit deus, auctore vtat Simonide: de quo quum quæsiuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi sibi

unum diem postulauit: quū idem ex eo post tri-
die quæreretur, biduū petiuit. Quum sapius du-
plicaret numerū dierum, admirāsq; Hiero re-
quireret cur ita faceret, quia quāto, inquit, diu-
tius cōsidero, tāto mihi res videtur obscurior.
Sed Simonidē arbitror (nō enim poeta solum
suauis, verū etiam cætera q̄ doctus sapiensque
traditur) quia multa venirent in mentē acuta
& subtilia, dubitantem quid eorū esset verissi-
mū, desperasse omnem veritatē. Epicurus ve-
ro tuus (nam cū illo malo differere q̄ tecum)
quid dicit, quod nō modo philosophia dignū
esset, sed etiā mediocri prudētia? Queritur pri-
mū in ea quēstione quē est de natura deorum,
sint ne dei, nec ne sint. Difficile est negare, cre-
do, si in cōcione quēratur: sed in huiusmodi
sermone, & in confessu facillimū. Itaq; ego ille
Pontifex qui ceremonias religionesq; publicas
sanctissime tuendas arbitror, ijs hoc qđ primū
est, esse deos persuaderi, mihi nō opinione so-
lum, sed etiam ad veritatē plane velim. Multa
enim occurrūt quę cōturbent, vt interdū nulli
esse videantur. Sed vide q̄ tecum agam libera-
liter: quę cōmunia sunt vobis cum cæteris phi-
losophis, non attingam, vt hoc ipsum (placet
enim omnibus fere, mihiq; ipsi in primis, deos
esse, itaq; non pugno) rationē tamen eam quę
ā te affertur, non satis firmā puto. Quōd enim
omnium gētium generūq; hominibus ita vi-
deretur, id satis magnum esse argumētum di-

xisti cur esse deos cōsiteremur: quod cum leue
per se, tum etiam falsum est. Primū enim vn-
de tibi notæ sunt opiniones nationum? Equi-
dem arbitror multas esse gētes sic immanita-
te efferas, vt apud eas nulla suspicio deorum
sit. Quid Diagoras atheos qui dictus est, post-
eaq; Theodorus, nonne aperte deorum naturā
sustulerūt? Nam Abderites quidem Protago-
ras, cuius ā te modo mentio facta est, sophis-
tes temporibus illis vel maximus, quū in prin-
cipio libri sic posuisset, De dijs neque vt sint,
neque vt nō sint, habeo dicere: Atheniensium
iussu vrbe atque agro est exterminatus, libri-
que eius in concione combusti. Ex quo equidē
existimo tardiores ad hanc sententiam profi-
tendam esse factos multos: quippe quum pœ-
nam ne dubitatio quidem effugere potuisset.
Quid de sacrilegis, de impijs periurisque dice-
mus? Si Tubulus, si Lucius vnquam, si Lupus,
aut Carbo, aut Neptuni filius, vt ait Lucilius,
putasset esse deos, tam periurus, aut tam im-
purus fuisset? Nō est igitur tam explorata ista
ratio ad id quod vultis confirmandum, quā
videtur. Sed quia commune hoc est argumen-
tum aliorum etiam philosophorum, omittam
hoc tempore, ad vestra propria venire malo.
Concedo esse deos, doce me igitur vnde sint,
vbi sint, quales sint corpore, animo, vita. Hæc
enim scire desidero. Abuteris ad omnia Ato-
morū regno & licētia. Hinc quodcūq; in solū

venit (vt dicitur) effingis, atq; efficis. Quæ pri-
mū nullæ sunt: nihil est enim quod vacet cor-
pore. Corporibus autē omnis obsidetur locus.
Ita nullum inane, nihil esse indiuiduū potest.
Hæc ego nunc physicorum oracula fundo: ve-
ra autem an falsa, nescio, sed verissimi tamen
similiora quàm vestra. Ista enim flagitia De-
mocriti, siue etiā ante Leucippi, esse corpuscu-
la quædam leuia, alia aspera, rotunda alia, par-
tim autem angulata, & quædam pyramidata,
curuata quædam & quasi adunca: ex his esse
cælum esse cælum atque terras nulla cogente
natura, sed concursu quodam fortuito: hanc
tu opinionem C. Vellei vsq; ad hanc ætatem
perduxisti, priusq; te quis de omni vitæ statu
quàm de ista auctoritate deiecerit. Ante enim
iudicasti Epicureum te esse oportere, q̃ ista co-
gnouisti. Ita necesse fuit aut hæc flagitia con-
cipere animo, aut susceptę philosophiæ nomē
amittere. Quid enim mereas vt Epicurus esse
desinas? Nihil equidem inquis, vt rationem vi-
tæ beatę veritatemq; deferam. Ista quidem est
veritas. Nam de vita beata nil repugno, quam
tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio
languet. Sed vbi est veritas? in mundis credo
innumerabilibus, omnibus minimis temporū
punctis, alijs nascentibus, alijs cadentibus, an
indiuiduis corpusculis, tā præclara opera nulla
moderante natura, nulla ratione fingentibus?
Sed oblitus liberalitatis meę, qua tecum pau-

loante vti cœperam, plura complector. Cōces-
dam igitur ex indiuiduis constare omnia. quid
ad rem? Deorum enim natura queritur. Sint sa-
ne ex Atomis, non igitur æterni. Quod enim
ex Atomis sit, id natum aliquando sit. Si natū,
nulli dei antequam nati. Et si ortus est deorū,
interitus sit necesse est: vt tu pauloante de Pla-
tonis mundo disputabas. Vbi igitur illud ve-
strum beatum & æternū, quibus duobus ver-
bis significatis deum? Quod cum efficere vul-
tis, in dumeta correpitis. Ita enim dicebas, nō
corpus esse in deo, sed quasi corpus: non san-
guinem, sed quasi sanguinem. Hoc persepe fa-
citis, vt quum aliquid nō verisimile dicatis, &
effugere reprehensiones velitis, afferatis aliquid
quod omnino ne fieri quidem possit: vt satius
fuerit id ipsum de quo ambigebatur, concedere,
q̃ tam impudēter resistere: velut Epicurus
quū videret si Atomī ferrentur in locum infe-
riorem suo pte pondere, nil fore in nostra po-
testate, q̃ esset earū motus certus & necessa-
rius, inuenit quo modo necessitatē effugeret,
quod videlicet Democritū fugerat. Ait Ato-
mum quū pondere & grauitate directā deorū
feratur, declinare paululū. Hoc dicere tur-
pius est, q̃ illud quod vult, nō posse defendere.
Idem facit cōtra Dialecticos: a quibus quū tra-
ditū sit, in omnibus disunctionibus, in quibus
aut etiā aut nō poneretur, alterutrū verū esse,
pertimuit ne si cōcessum esset huiusmodi ali-

quid, aut viuet cras, aut nō viuet Epicurus, aliterum fieri necessariū. Totum hoc, aut etiam, aut nō, negauit esse necessarium. quo quid dici potest obtusius? Vrgebat Arcesilas Zenonem, quū ipse omnia falsa diceret, quæ sensibus viderentur: Zeno autem, nōnulla visa esse falsa, nō omnia. Timuit Epicurus, ne si vnum visum esset falsum, nullum esset verum: omnes sensus veri nuncios dixit esse. nil horum nisi callide. grauiorē enim plagam accipiebat, vt leuiorē repelleret. Idem facit in natura deorum, dum indiuiduorū corporum concretionē fugit, ne interitus & dissipatio consequatur: negat esse corpus deorum, sed tanq̃ corpus: nec sanguinem, sed tanq̃ sanguinem. Mirabile videtur q̃ nō rideat aruspex, quū aruspicem viderit: hoc mirabilius, q̃ vos inter vos risum tenere possitis. Non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerem quale esset, si id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. In deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum, ne tu quidē Vellei: sed nō vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata reddūtur, quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, quū quidem gloria retur, vt videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum: quod & non prædicanti tamen facile quidē credam, sicut malī ædificij domi no glorianti se architectum non habuisse. Nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil e puerilibus quidē disciplinis. Xenocratem

audire potuit, quem virum, dii immortales! & sunt qui putant audiuisse, ipse non vult, credo plus nemini. Pamphilū quēdam Platonis auditorē ait a se Sami auditum. Ibi enim adolescens habitabat cū patre & fratribus, q̃ in eā pater eius Neocles agripeta venerat. Sed quū agellus eum nō satis aleret, vt opinor, ludī magister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contēnit Epicurus, ita metuit, ne quid vnq̃ didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur. Quem quū a se nō neget auditū, vexat tamen omnibus cōtumelijs. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? Quid est in physicis Epicuri nō a Democrito? Nā & si quēdam commutauit, vt quod pauloante de inclinatione Atomorū dixi, tamen pleraq̃ dicat eadem, Atomos, inanes imagines, infinitas locorum, innumerabilitatēq̃ mundorum, eorum ortus & interitus, omnia fere quibus naturæ ratio cōtinetur. Nunc istud quasi corpus & quasi sanguinē, quid sit intelligis? Ego enim te scire ista melius quā me non fateor solum, sed etiam facile patior, quum quidē semel dicta sunt. Quid est quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus quid sit, & quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me celas, vt Pythagoras solebat alienos, nec consulto dicis occulte, tanquā Heraclitus, sed quod inter

nos liqueat, ne tu quidē intelligis. Illud video pugnare te, species vt quēdam sit deorum, quē nil concreti habeat, nil solidi, nil expressi, nil eminetis, sitq; pura, leuis, perlucida. Dicemus ergo idē quod in Venere Coa: corpus non est, sed simile corpori: nec ille fusus & candore mixtus rubor, sanguis est, sed quēdā sanguinis similitudo. Sic in Epicureo deo, nō res, sed similitudines rerum esse, fac, id quod ne intelligi quidē potest, mihi esse persuasum. Cedo mihi istorū adumbratorū deorum lineamenta atq; formas: nō deest hoc loco copia rationū, quibus docere velitis humanas esse formas deorū. Primū q; ita sit informatū anticipatum mentibus nostris, vt homini quum de deo cogitet, forma occurrat humana. Deinde vt quoniam rebus omnibus excellat natura diuina, forma quoq; esse pulcherrima debeat, nec esse humana vllam pulchriorē. Tertiam rationem assertis, q; nulla in alia figura domiciliū mentis esse possit. Primū igitur nequicquā consideratis quale sit. Arripere enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem: quis tam cæcus in cōtemplandis rebus vnquā fuit, vt nō videret species istas hominū collatas in deos, aut consilio quodā sapientū, quo facilius animos imperitorū ad deorum cultum à vitē prauitate cōuerterent, aut superstitione, vt essent simulacra quē venerātes deos ipsos se adire crederēt? Auxerunt autem hæc eadem poe-

tæ, pictores, opifices. Erat autē non facile agēteis aliquid & molienteis deos in aliarum formarum imitatione seruare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hæc physice non vides, quā blanda conciliatrix, & quā sui sit lena natura? An putas vllam esse terra mariq; belluam, quæ non sui generis bellua maxime delectetur? Quod ni ita esset, cur nō gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinū vllam anteferre censēs figuram suā? Quid igitur mirū si hoc eodē modo homini natura præscripsit, vt nil pulchrius quā hominem putaret, eam esse causam cur deos hominum similes putaremus? Quid censēs? si ratio esset in belluis, nō suo quasque generi plurimum tributuras fuisset? at mehercle ego (dicam enim vt sentio) quāuis amem ipse me, tamen non audeo dicere pulchriorem esse me, quā ille fuit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingenijs, aut de orationibus nostris, sed de specie figuraque quæritur. Quod si fingere nobis & iungere formas velimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehēs belluis adiūctis humano corpori, nolis esse. Difficili in loco versor. Est enim vis tanta nature, vt homo nemo velit nisi hominis similis esse, & quidē formica formicæ. Sed tamē cuius hominis? quotus enim quisq; formosus est? Athe-

nis quum essem, e gregibus epheborū vix singuli reperiebātur. Video quid arriſeris, sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sepe iucūda sunt. Nequius in articulo pueri delectat Alcēum. At est corporis macula nequus, illi tamē hoc lumen videbatur. Quintus Catulus huius college & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuū Roscium, in quem etiam illud est eius. Conſiteram exorientem auroram forte salutans, Cū subito a læua Roscius exoritur. Pace mihi liceat cælestes dicere vestra, Mortalis visus pulchrior esse deo. Huic pulchrior deo: at erat, si cut hodie est, peruersissimis oculis. Quid refert si hoc ipsum falsum illi & venustū videbatur? Redeo ad deos, ecquos insigni nota strabones, aut petulos esse arbitramur, ecquos neuum habere, ecquos silos, flaccos, frōtones, capitones, quæ sunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam est vna omnium facies? Nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrius deus. Si vna omnium facies est, florere in cælo Academiam necesse est. Si enim nil inter deum & deum differt, nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quod si etiam Vellei falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem nisi hominis occurrere, tamen ne ista tam absurda defendes?

Nobis fortasse si occurrit, vt dicis, apparuisse Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunū, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos ea facie nouimus qua pictores fictoresque voluerunt, neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu. At non Aegyptij, nec Syrij, nec fere cuncta Barbaria. Firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdā, quæ apud nos de sanctissimis templis & simulacris deorum. Etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. At vero nefandum quidem auditu est crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegypto. Quid igitur censes Apim illum sanctum Aegyptiorum bouem? Nonne deum videri Aegyptijs? Tam hercle quam tibi illā nostram Sospitam, quam tu nunquē ne in somnis quidem vides nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repādis. At nō est talis Argia, nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Lanuuinis. Et quidē alia nobis Capitolini, alia Aphris Ammonis Iouis. Non pudet igitur physicū, id est speculatorem ventilatoremque naturæ, ab animis consuetudine imbutis petere testimoniū veritatis? Isto enim modo dicere licebit Iouē semper barbatum, Apollinē semper imberbem, cæcios oculos Mineræ, cæruleos esse Neptunū. Et quidem Athenis laudamus esse Vulcanum eū, quē fecit Alcámenes, in quo stante atque ve-

fito leuiter apparet claudicatio nō deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniā de Vulcano sic accepimus. Age & his vocabulis deos esse facimus, quibus à nobis nominantur. At primū quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Nō enim vt tu Velleius quocūq; iueris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Aphrica, idem in Hispania. Deinde nominū non magnus numerus ne in pontificijs quidē nostris, Deorum autē innumerabilis. An sine nominibus sunt? Istud quidē ita vobis dicere necesse est. Quid enim attinet, cū vna facies sit, plura esse nomina? Quæ bellum erat Vellei cōfiteri potius nescire quæ nescieris, q̄ ista effutientē nauſeare, atq; ipsum sibi displicere? An tu mei similē putas esse, aut tui deū? profecto non putas. Quid ergo? Solem dicam, aut lunā, aut cælum deū? Ergo etiam beatū q̄libet fruētē voluptatibus & sapientē. Qui potest esse in eius modi trūco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano vsu qd̄ docui, nec talī aliquo, qd̄ tibi ita persuasum est, quid dubitas? Negare deos esse nō audes, sapiēter id quidē: & si hoc loco nō populum metuis, sed ipsos deos. Noui ego Epicureos omnia sigilla numerātes. q̄q̄ video nōnullis videri Epicurum ne in offensionē Atheniensū caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaq; in illis selectis eius breuib; sententijs, quas appellatis *κρυπῆς δόξαις*, hæc (vt opinor) prima sentētia est. Qd̄ beatum &

immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiq; negotiū. In hac ita exposita sentētia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim utrū aliquid dicat iste beatum & immortale, an si quod sit, id esse immortale. Non anī aduertunt, hic eum ambigue locutum esse, ied multis alijs locis & illum & Metrodorum tam aperte, quā pauloante te. Ille vero deos esse putat, nec quēquam vidi qui magis ea quæ timentenda esse negaret, timeret, mortem dico, & deos, quibus mediocres homines non ita valde mouentur. His ille clamat omnium mortaliū mentes esse perterritas. Tot milia latrocinantur morte proposita: alij omnia quæ posunt sana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed quoniā non audes (iam enim cū ipso Epicuro loquar) negare esse deos, quid est quod te impediat, aut solem, aut mundum, aut mentē aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Nūquam vidi, inquit, animam rationis consilijs participem, in vlla alia nisi humana figura. Quid? solis nunquidnam, aut lunæ, aut quinq; errantiū siderum simile vidisti? Sol duabus vnus orbis vltimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit: huius hanc lustrationem eius dē incensa radijs menstruo spatio luna complet. Quinq; autem stellæ eundem orbem tenen-

tes, aliæ propius à terris, aliæ remotius, ab eisdem principijs, disparibus temporibus eadē spatia conficiunt. Nunquid tale Epicure vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stelle, quoniam nil esse potest nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum nōne vidisti? Cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio noua affert: ita fiet vt mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustia, vt si Seriphi natus esses, nec vnquam egressus ex insula, in qua lepusculos vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones & pantheras esse, quum tibi quales essent dicerentur? Si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares? Et tu quidem Vellei non vestro more, sed dialepticorum, quos funditus gens nostra nō nouit, argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumpsisti, concedimus: beatum autem sine virtute neminē esse posse, id quoque damus, & libenter quidem: virtutem autem sine ratione constare non posse, conueniat id quoque necesse est. Adiungis nec rationem esse nisi in hominis figura. Quē tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc peruenire? Quod autem est istuc gradatim, sumpsisses tuo iure. Nam à beatis ad virtutem, à virtute ad rationem vnde deo te venisse gradibus: à ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitas

re istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quàm homines deorum. Quæres quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos: dii enim semper fuerunt, nati nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri: at homines nati: antè igitur humana forma quàm homines, ea qua erant forma dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra diuina dicenda est. Verum hoc quidē vt voletis. Illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna. Nihil enim ratione in rerum natura factum esse vultis. Sed tamen quis est iste talis casus, vnde tam felix concursus atomorum, vt repente homines deorum forma nascerentur? Seminā ne deorum decidisse de cælo putamus in terras, & sic homines patrum similes extitisse? Velle diceretis: deorum cognationem agnoscerem non inuitus. Nihil tale dicitis, sed casu esse factum vt similes essemus deorum. Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur. Vtinam tam facile vera inuenire possim, quàm falsa conuincere. Etenim enumerasti memoriter & copiose, vt mihi quidem admirari liberet in homine esse Romano tantam scientiam, vsque à Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnes ne tibi illi delirare visi sunt,

qui sine manibus & pedibus constare deū posse decreuerunt? Ne hoc quidem vos mouet cōsiderantes quæ sit vtilitas, quæq; opportunitas in homine membrorum, vt iudicetis membris humanis deos non egere. Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus si nihil comprehendendum est? Quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil superuacaneū est? Itaq; nulla ars imitari solertiā naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, & non loquetur? dentes, palatum, fauces, nullum ad vsuū? quæq; procreationis causa natura corpori affixit, ea frustra habebit deus? Nec externa magis quam interiora. Cor, pulmones, iecur, cæteraque, detracta vtilitate quid venustatis habent? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem vultis. Istis ne fidentes somnijs, non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus, contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemq; dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa est, scito quidem illa sermone & Attico? Sed tamen cur tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ, etiam soletis quærere. Zeno quidem litigabat. Quid dicā Albutium? Nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. Sed stomachabatur senex si quid asperius dixerā, quum Epicurus Aristotelem vexarit cōtumeiosissime, Phædoni Socratico turpissime ma-

ledixerit, Metrodori sodalis sui fratrem Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit, in Democritum ipsum quem secutus est, fuerit ingratulus, Nausiphanem magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non solum eos qui tum erant, Apollodorus, Syllum, cæterosq; figebat maledictis, sed Socratem ipsum parentem philosophiæ, latino verbo vtens, scurram Atticum fuisse dicebat, Chrisippum nunquam nisi Cissippam vocabat. Tu ipse pauloante, quum tanquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas: quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est ne nulla sit omnino. Nam ista quæ vos dicitis, sunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum. Nō enim sentitis quā multa vobis suscipienda sint, si impetraueritis vt concedamus eandē hominū esse & deorum figuram: omnis cultus & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini, ingressus, cursus, accubatio, inclinatio, sessio, cōprehensio, ad extremū etiā sermo & oratio. Nā quod & mares deos & foeminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum, vnde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis retinendū hoc esse, vt deus beatus immortalisque sit. Quid autem obstat

quo minus sit beatus si non sit bipes? At ista siue beatitas siue beatitudo dicenda sit (vtrūque omnino durum, sed vsu mollienda nobis verba sunt) Verum ea quæcunque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam figura membrisque corporis vacuam cadere nō potest? Nihil aliud dicis, nisi, Nunquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum præter hunc vnquam ne vidisti? Negabis. Cur igitur non sexcenta milia esse mūdorum, sed innumerabilia aufus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, quum præstantissima natura quærat, eaq; beata, & æterna, quæ sola diuinæ naturæ sunt, vt immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi præstantia vinci: atque vt animi, item corporis? Cur igitur quum cæteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? Ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quàm figura. An quicquā tam puerile dici potest (vt eundem locū diutius vrgeam) quàm si ea genera belluarum quæ in rubro mari Indiæ gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tā multa possunt, quā sunt multa quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existant, quæ negemus esse, quia nunquā vidimus. Ipsa vero quā nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, similitudo? Quid canis? nōne similis lupo? Atqui vt En-

nus, Simia quā similis turpissima bestia nobis? At mores in vtroque dispares. Elephantobellarum nulla prudentior, at figura quæ vastior? De bestiis loquor. Quid inter ipsos homines? nōne & simillimis formis dispares mores, & moribus figura dissimilis? Etenim si semel Vellei suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse: summet alius nisi in terrestri, nisi in eo qui natus sit, nisi in eo qui adoleuerit, nisi in eo qui didicerit, nisi in eo qui ex animo constet, & corpore caduco & infirmo, postremo nisi in homine atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est quod te forma vna cōturbet? His enim omnibus quæ proposui adiunctis, in homine rationem esse & mentē videbas: quibus detractis deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi fortiri quid loquare. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore quicquid superuacaneum sit, aut vsu non habeat, obsistere. Atqui nunquid molestum est vno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec vsu alium quinque desiderant. Tuus autem deus, non digito vno redundat, sed capite, collo, ceruicibus, lateribus, aluo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, sceminibus, curibus. Si vt immortalis sit, quid hæc

ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrū, cor, pulmones, iecur? Hæc enim sunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet. At eos vituperabas qui ex operibus magnificis atq; præclaris cum ipsum mundum, cum eius mēbra, cælum, terras, maria, cumq; horum insignia solem, lunam, stellasq; vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesq; cognouissent, suspicati essent aliquam excellentem esse præstantemq; naturam quæ hæc fecisset, moueret, regeret, gubernaret. qui etiam si aberrant a coniectura, video tamen quid sequatur. Tu quod opus tandem magnū & egregium habes, quod effectum diuina mēte videatur, ex quo esse deos suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quādam dei, & barbati quidem Iouis, galeatæ Mineræ. Num igitur tales esse putas? Quāto melius hoc vulgus imperitorū, qui non membra solū hominis deo tribuāt, sed vsum etiam membrorum? Dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen. Et si actiones quæ sint deorum non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi qui iridentur Aegyptij, nullam belluam, nisi ob aliquam vtilitatem quam ex ea caperent, consecrauerunt: velut ibes maximam vim serpentum conficiunt: quum sint aues excelsæ, curibus rigidis, corneo proceroq; rostro, auer-

tunt pestem ab Aegypto, quum volucres anagres ex vastitate Libyæ vento Africo inuectas interficiunt atque consumunt. Ex quo fit vt illæ viuæ nec morfu noceāt, nec odore mortuæ. Possum de Ichneumonum vtilitate, de crocodilorum, de felium dicere, sed nolo esse longior. Ita concludam tamen, belluas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modo beneficiū nullum exsistere, sed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotij. Profecto Epicurus, quasi pueri dedicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri etiam quū cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur. Deum si cferiatum volumus cessatione torpere, vt si se commouerit, vereamur ne beatus esse non possit? Hæc oratio non modo deos spoliatur motu & actione diuina, sed etiam homines inertes efficit, si quidē agens aliquid nec deus quidem beatus esse potest. Verum sit sane, vt vultis, deus effigies hominis & imago: quod eius est domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio vite? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? Vtatur enim suis bonis oportet, fruatur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem ijs etiam naturis quæ sine animis sunt, suus est cuiq; propius, vt terra infimū teneat, hanc inundet aqua, supremum æther, ignibus altissima ora reddatur. Bestiarū autem terrenæ sunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quasi ancipites, in

utraq; sede viuentes: sunt quædam etiam quæ igni nasci putentur, appareantq; in ardētibus fornacibus sæpe volitantes. Quæro igitur vester deus primum vbi habitat. Deinde quæ causa eum loco moueat, si modo mouetur ali quando. Postremo quum hoc propriū sit animantium, vt aliquid appetant quod sit naturæ accommodatum, deus quid appetat, ad quam deniq; rem motu mentis ac rationis vtatur. Postremo quomodo beatus sit, quomodo æternus. Quicquid enim horū attigerit, huius est, ita male instituta ratio exitū reperire nō potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, nō sensu, nec esse in ea vllam soliditatem, neq; eandē ad numerū permanere, eaq; esse eius visionē, vt similitudine & transi tione cernatur, neq; deficiat vnq; ex infinitis corporibus similitum accessio: ex eoq; fieri, vt in hac intenta mens nostra beatam illam naturā & sempiternā putet. Hoc per ipsos deos de quibus loquimur, quale tandem est? Nam si tantummodo ad cognitionem valent, nec habent vllam soliditatē, nec eminētiam, quid interest vtrū de Hippocætauro, an de deo cogitemus? Omnem enim talem confirmationē animi cæteri philosophi mortū inanem vocant. Vos autem aduētum in animos, & introitū imaginū dicitis. Vt igitur Ti. Gracchū quum videor cōcionantem in capitolio videre de M. Octauiō deferentē sitellam, tū eum motum animi dico

esse inanē: tu autē & Gracchi, & Octauij imagines remanere: quæ in capitolio quum peruenierint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati atq; æterni intelligantur. Fac imagines esse quibus pulsantur animi, species dūtaxat obijcitur quædā: nū etiā cur ea beata sit, cur æterna? Quæ autē istæ imagines vestræ? aut vnde a Democrito omnino hæc licentia? Sed & ille reprehensus a multis est, nec vos exitū reperitis, totaq; res vacillat & claudicat. Nā quid est quod minus probari possit, q̄ omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma qua illi fuerūt? Quomodo ergo illi, & quorū imagines? Orpheū poetā docet Aristoteles nunq; fuisse, & hoc orphicū carmen Pythagorei ferūt cuiusdā fuisse cerdonis. At Orpheus, id est imago eius, vt vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid q̄ eiusdem hominis in meū aliæ, aliæ in tuū? Quid quod earum rerum quæ nunq; omnino fuerūt, neq; esse potuerunt, vt Scyllæ, vt Chimæræ? Quid q̄ hominū, locorum, vrbium earū quas nunq; vidimus? Quid q̄ simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? Quid q̄ etiā ad dormientem veniunt inuocata? Tota res Vellei nugatoria est: vos autē non modo oculis imagines, sed etiā animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi, ad quam licenter fluentium

frequenter transitio sit visionum, vt e multis vna videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis qui ista defenditis. Quomodo enim probas continenter imagines ferri: aut si continenter, quo modo æternæ? Innumerabilitas (inquit) suppeditat Atomorum. Num eadem ergo ista facient, vt sint omnia sempiterna? Confugis ad æqualitatem. sic enim isonomian (si placet) appelles. Et ais quoniā sit mortalis natura, immortalē etiam esse oportere. Isto modo quoniā homines mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniā nascuntur in terra, nascantur in aqua: & quia sunt quæ interimant, sint quæ conseruent. Sint sane, sed ea conseruent quæ sunt: Deos istos esse non sentio: omnis tamen ista rerum effigies, ex diuinis quomodo corporibus oritur? Quæ etiam si essent, quæ nulla sunt, pellerē se ipsa, & agitari inter se cōcursu fortasse possent: formare, fucare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalē deum efficitis. Videamus nunc de beato, sine virtute certe nullo modo. Virtus autem actiuosa, & deus vester nihil agens, expertus virtutis igitur, ita ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum nullo malorum interuentu. Quorum tandem bonorum? Voluptatū credo, nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim nouistis nisi profectam a corpore, aut redeuntē ad corpus animi

voluptatem. Non arbitror te Vellei similē esse Epicureorum reliquorum, quos non pudeat earundem Epicuri vocum, quibus ille testatur se ne intelligere quidem vllum bonū, quod sit seiunctum a delicatis & obscœnis voluptatibus: quas quidem non erubescens persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potionēs, aut quas vocum & florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibetis ad deos, vt eos perfundatis voluptatibus? At poetæ quidem nectar ambrosiamq; epulis cōparant, & aut Iuuentutem, aut Ganymedem pocula ministrantem. Tu autem Epicure quid facies? Neq; enim vnde habeat ista deus tuus video, nec quomodo vtatur. Locupletior igitur hominū natura ad beate viuendū est, q̄ deporum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum. At has leuiōres ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbū est) adhibetur sensibus. Quousq; ludis? nam etiam Philo noster ferre non poterat aspernari Epicureos molles & delicatas voluptates. Summa enim memoria pronūciabat plurimas Epicuri sententias his ipsis verbis quibus erant scriptæ. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapiētior, multa impudētiora recitabat. Accusat enim Timocratem fratrem suū Metrodorus, qd dubitet omnia quæ ad beatam vitā pertineant, ventre metiri: neq; id semel dicit, sed sæpius. Annuere te video. nota enim tibi sunt.

Proferem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur, alia est ea quaestio, sed doceo deos vestros esse voluptatis expertes, ita vestro iudicio ne beatos quidem. At dolore vacant. Satis est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam. Cogitat, inquit, assidue beatum esse se: habet enim nihil aliud quod agiter in mente. Comprehenso de igitur animo, & propone ante oculos deum nihil aliud in omni aeternitate, nisi, Mihi pulchre est, & Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video quomodo videatur iste deus beatus, quum sine ulla intermissione pulsetur agiturque. At omnium incurusione sempiterna, quumque ex ipso imagines semper effluant: ita nec beatus est vester deus, nec aeternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus deos libros scripsit Epicurus. At quomodo in his loquitur? Ut Coruncanum aut Scaeuolam pontifices maximos te audire dicas, non eum qui sustulerit omnem funditus religionem, nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus deorum immortalium templa & aras euerterit. Quid est enim cur deos ab hominibus colendos dicas, quum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quaedam praestantque natura, ut ea de beat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quicquam eximium potest esse in ea natura, quae sua voluptate latens, nihil nec actura sit unquam,

neque agat, neque egerit? Quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? Aut quid omnino cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas iustitia aduersus deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, quam homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum. qui quam ob rem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab ijs, nec sperato bono. Quid est autem quod deos veneremur propter admirationem eius naturae, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, quum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem, cui neutrum libuerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiae, omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum, sed etiam religionem, quae deorum cultu pio continetur. Quid? ij qui dixerunt totam de dijs immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus R. P. causa, ut quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret? nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid Prodicus Chius, qui ea quae prodesse hominum vitae, deorum in numero habita esse dixit? quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos peruenisse, eos

d. iij

que esse ipsos, quos nos colere, precari, venerariq; soleamus, nonne expertes sunt religionū omnium? Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster & interpretatus, & secutus est præter cæteros Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & sepulturæ demonstrantur deorū. Vtrum igitur hic confirmasse videatur religionem, an penitus totam sustulisset? Omitto Eleusinen sanctam illā & augustam, ubi initiantur gentes orarum vltimæ. Præter eo Samothraciam, eaq; quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur syluestribus sepibus deſa: quibus explicatis, ad rationemq; reuocatis, rerū magis natura cognoscitur q̄ deorum. Mihi quidem Democritus etiam vir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse in vniuersitate rerū, tū principia mentesq; quæ sunt in eodē vniuerso, deos esse dicit, tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere, tū ingentes quasdam imagines, tantaq; vt vniuersum mūdum complectantur extrinsecus. quæ quidem omnia sunt patria Democriti q̄ Democrito digniora. Quis enim istas imagines cōprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu aut religione dignas iudicare? Epicurus vero ex animis hominū extraxit radicis religionē, quū dijs immortalibus & opē & gra-

tiam sustulit. quum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicat esse, negat is idem esse in deo gratiā: tollit id quod maxime propriū est optimæ præstantissimæq; naturæ. Quid enim melius, aut quid præstantius bonitate & beneficētia? qua quum carere deum vultis, neminem nec deo deum, nec hominem charum, neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit vt nō modo homines a deis, sed ipsi dei inter se ab alijs alij negligantur. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehendūtur? censent autem sapientes sapiētibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim virtute amabilius: quā qui adeptus erit, vbicunq; erit gentiū, a nobis diligitur. Vos autem quid mali datis, quū imbecillitatem, gratificationē & benevolentiam ponitis? Vt enim omittam vim & naturā deorum, ne homines quidē censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos & benignos fuisse. Nulla est igitur charitas naturalis iter bonos? Charum ipsum verbū est amoris, ex quo amicitie nomen est ductum: quam si ad fructū nostrum referemus, nō ad illius commoda quem diligimus, non erit ista amicitia, sed mercatura quædam vtilitatum suarum. Prata & arua & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur: hominum charitas & amicitia gratuita est. Quanto igitur magis deorum, qui nulla re egentes sunt, & inter se diligunt, & hominibus cōsulunt? Quod ni ita

sit, quid veneramur, quid precamur deos? Cur facris pōtīfices, cur auspicijs augures prēsunt? Quid optamus a dijs immortalibus? quid vo- uemus? At etiam liber est Epicuri de sanctita- te. Ludimur ab homine non tam faceto, quā ad scribendi licentiam libero. quē enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? Quæ autem animās natura nihil curans? Verius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrum Posidonius differuit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro vi- deri: quæq; is de dijs immortalibus dixerit, in- uidia detestandæ gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, vt homunculi similem deum fingeret lineamentis dūtaxat extremis, non habitu solido, mēbris hominis prēditum omnibus, vñ mēbrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil cui- quā tribuentem, nihil gratificātem omnino, nihil curantem, nihil agentem. Quæ natura pri- mum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde si ma- xime talis est deus, vt nulla gratia, nulla ho- minum charitate teneatur, valeat. Quid enim dicam propitius sit? Esse enim propitius potest nemini, quoniam, vt dicitis, omnis in imbecil- litate est & gratia & charitas.

M. T. C. DE NATVRA
DEORVM LIBER II.

QVæquum Cotta dixisset, tū Velleius, ne ego inquit incaut⁹, qui cū Academico & eodem rhetore cōgredi cona- tus sum. Nā neq; in- disertum Academicū ptinuisssem, nec sine ista philosophia rhe- torem quāvis eloquētem. Neq; enim flumine conturbor, inanum verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autē Cotta vtracq; re valuisti. corona tibi & iudices defuerūt. sed ad ista aliās. Nunc Luciliū, si ipsi cōmodum est, audiamus. Tum Balbus, Eun- dē, inquit, mallem audire Cottam, dū qua elo- quentia falsos deos sustulit, eadem veros indu- cat. Est enim & philosophi & pōtīficis & Cot- tæ, de dijs immortalibus habere non errātem & vagam, vt Academici, sed vt nostri, stabiliē certamq; sententiam. Nam contra Epicurū satis superq; dictū est: sed aueo audire tu ipse Cotta quid sentias. An, inquit, oblitus es quod initio dixerim, facilius me talibus præsertim de rebus quid non sentirem, quā quid senti- rem, posse dicere? Quod si haberem aliquid qđ liqueret, tamen te vicissim audire vellem quū ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, geram

tibi morem, & agam quambreuissime potero. etenim conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totam istam de dijs immortalibus questionem in partes quatuor. Primum docent esse deos. Deinde quales sint. Tum mundum ab his administrari. Postremo consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone quæ priora duo sunt sumamus: tertium & quartum, quia maiora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta, nam & otiosi sumus, & ijs de rebus agimus quæ sunt etiam negotiis anteponendæ. Tum Lucilius, ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. Quid enim potest esse tam apertum tamque perspicuum, quum cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quam esse aliud quod numen præstantissime mentis, quo hæc regantur? Quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius, Aspice hoc sublimis candens, quem inuocant omnes Iouem! Illum vero & Iouem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, & ut idem Ennius, patrem diuorum hominumque, & præsentem ac præpotentem deum: quod qui dubitet, haud sane intelligo cur non idem, solus sit, an nullus sit, dubitare possit. quid enim est hoc illo euidentius? Quod nisi cognitum comprehensumque animo haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum

seculis ætatibusque hominum inueterare potuisset. Etenim videmus cæteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisset. Quis enim Hippocentaurum fuisse, aut Chimeram putaret? quæue anus tam excors inueniri potest, quæ illa quæ quondam credebantur apud Inferos, portenta extimescat? Opinionum enim commenta delet dies, naturæ iudicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in cæteris deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies maiores atque meliores: idque euenit non temere nec casu, sed quod præsentiam sæpe diui sui declarant, ut apud Regillum bello Latinorum, quum A. Posthumius dictator cum Octauio Manlio Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persem victum nunciauerunt. P. enim Vatiens auus huius adolescentis, quum e præfectura Reatina Romam venienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent regem Persem illo die captum, senatui nunciauit. Et primo quasi temere de re populari locutus in carcerem coniectus est, post a Paulo literis allatis, quum idem dies constitisset, & agro a senatu & vacatione donatus est. Atque etiā quum ad fluuium Sagram Crotoniatis Locri maximo prælio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ memorie proditum est. Sæpe Faunorum voces exaudita, sæpe visa & formæ deorum quæuis aut non

hebetem aut impiū, deos presentes esse cōfite-
ri coegerūt. Prædictiones vero & præfensiones
rerum futurarū, quid aliud declarāt, nisi homi-
nibus ea quæ sint ostendi, monstrari, protendi,
prædici, ex quo illa ostēta, monstra, portenta,
prodigia dicūtur? Quod si ea ficta credimus li-
centia fabularū, Mopsū, Tiresiam, Amphia-
raum, Calchantem, Helenum, quos tamē au-
gures ne ipse quidem fabulæ asciuisent si res
omnino repudiarent, ne domesticis quidē ex-
emplis docti numen deorum cōprobabimus?
Nihil nos P. Claudij bello Punico primo teme-
ritas mouebit? qui etiam per iocum deos irri-
dens, quū cauea liberati pulli nō pascerentur,
mergi eos in aquā iussit vt biberent, quoniam
esse nollent: qui risus classe deuicta multas ipsi
lachrymas, magnā Reip. cladem attulit. Quid
collega eius Iunius eodē bello, nonne tēpesta-
te classem amisit, quū auspicijs non paruisset?
Itaq; P. Claudius a populo condemnatus est,
Iunius necem sibi ipse cōsciuit. C. Flaminium
Cælius religione neglecta cecidisse apud Thrä-
simenum scribit cum magno R. P. vulnere.
Quorum exitio intelligi potest, eorum impe-
rijs rempu. amplificatam, qui religionibus pa-
ruissent. Et si conferre volumus nostra cū ex-
ternis, cæteris rebus aut pares, aut etiam infe-
riores reperiemur: religione, id est cultu deo-
rum, multo superiores. An Accij Nauij lituus
ille quo ad inuestigandum suem regiones vi-

neq; terminauit, contemnendus est? Crederem,
nisi eius augurio rex Hostilius maxima bella
gessisset. Sed negligentia nobilitatis augurij di-
sciplina omissa, veritas auspiciorū spreta est,
species tantum retenta. Itaque maxime Reip.
partes in ijs bellis quibus Reipu. salus conti-
netur, nullis auspicijs administratur, nulla per-
ennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli vi-
ri vocantur, ex quo in procinctu testamenta
perierūt. Tum enim bella gerere nostri duces
incipiunt, quum auspicia posuerunt. At vero
apud maiores tanta religionis vis fuit, vt qui-
dam imperatores etiam se ipsos dijs immorta-
libus capite velato verbis certis pro Repu. de-
uouerent. Multa ex Sibyllinis vaticinationi-
bus, multa ex Aruspicum responsis cōmemo-
rare possum, quibus ea confirmantur, quæ du-
bia nemini debent esse. Atqui & nostrorū Au-
gurum, & Hetruscorum, & Aruspicum disci-
plinam P. Scipione, C. Figulo cōs. res ipsa
probauit, quos quum T. Gracchus cōs. iterū
recrearet, primus rogatorū vt eos retulit, ibi-
dem est repente mortuus. Gracchus quum co-
mitia nihilominus peregisset, remq; illam in
religionem populo venisse sentiret, ad sena-
tum retulit: senatus quos ad soleret referen-
dum censuit. Aruspices introducti responde-
runt, non fuisse iustum comitiorum rogato-
rem. Tum Gracchus, vt e patre audiebam, in-
census ira, Ita ne vero ego nō iustus, qui & cō-

ful rogauī, & Augur, & auspicato: An vos Tusci ac barbari, auspiciū P. R. ius tenetis, & interpretes esse comitiū potestis? Itaq; tū illos exire iussit, post autē e prouincia literas ad collegiū misit, se cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculū captum fuisse ad hortos Scipionis, q; cum pomœrium postea intrasset habendi senatus causa, in redeundo, quum idem pomœriū transiret, auspicari esset oblitus. Itaq; vitio creatos cōs. esse. Augures rem ad senatū, senatus vt abdicarent consules, abdicaueruntq;. Querimus exēpla maiora? Vir sapientissimus, atq; haud scio an omnium praestantissimus, peccatum suū quod celari posset, confiteri maluit, quā hærere in Rep. religionem. Consules summū imperiū statim deponere, quā id tenere punctum temporis cōtra religionem. Magna Augurū auctoritas: quid Aruspiciū ars? nonne diuina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est: deorū autē interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eueniūt quæ prædicta sunt: ne egri quidē quia nō omnes conualescūt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a dijs rerū futurarum. in his si qui errauerunt, nō deorum natura, sed hominū coniectura peccauit. Itaq; inter omnes omnium gentium summa constat.

Omibus enim innatum est, & in animo quasi insculptū, esse deos. Quales sint, varium est, esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quatuor de causis dixit in animis hominum informatas deorū esse notiones. Primā posuit eā de qua modo dixi, quæ orta esset ex præfensione rerū futurarū. Alteram, quā ceperimus ex magnitudine cōmodorum quæ percipiuntur celi temperatione, fecunditate terrarū, aliarumq; cōmoditatum complurium copia. Tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibis, grandinibus, vastitate, pestilētia, terremotibus, & sepe fremitibus, lapideisq; imbribus, & guttis imbriū quasi cruciatibus, tum lapidibus, aut repētinis terrarū hiatus, tum præter naturam hominū pecudumq; portentis, tum facibus visis cælestibus, tū stellaris ijs quas Græci Cometas, nostri crinitas vocant, quæ nuper bello Octauiano magnarū fuerunt calamitatū prænunciæ: tum sole geminato, quod, vt e patre audiui, Tuditano & Aquilione Consulibus euenerat: quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est: quibus exterriti homines vim quādam esse cælestem & diuinam suspicati sunt. Quartam causam esse, eamq; vel maxima, equabilitatē motus, cōuersionem celi, solis, lunę, siderumq; omnium distinctionem, vtilitatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerū aspectus ipse satis indicaret non esse fortuita: Vt si quis in domum

aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit, quum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse aliquē intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil vnquam immensa & infinita vetustas mentita sit, statuatur necesse est ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem quāquam acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod ius, quod potestas humana efficere non possit, est certe id quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque hæ quarum est ordo sempiternus, ab homine cōfici nō possunt. Est igitur a quo illa cōficiuntur, homine melius: id autem quid potius dixeris quā deum? Et enim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? In eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominē, qui nihil in omni mundo melius esse quā se putet, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus. An vero si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut etiam si dominū nō videas, muribus illam & mustelis ædificatā putes? Tantum vero ornatum mundi, tantam

varietatem pulchritudinemque rerum cælestiū, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum, si tuum ac non deorum immortalium domicilium putes, nōne plane desipere videarere? An ne hoc quidem intelligimus, omnia superiora esse meliora? terram autem esse infimam, quā crassissimus circūfundat aer, ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdā regionibus atque urbibus cōtingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cæli pleniorē naturā, hoc idem generi humano euenit, quod in terra, hoc est in crassissima regione mundi collocati sint: & tamē ex ipsa hominū solertia esse aliquā mentē, & eam quidē acriorem & diuinā existimare debemus. Vnde enim hæc homo arripuit? ut ait apud Xenophontē Socrates. Quin & humorē & calorem qui est fusus in corpore, & terrenā ipsam viscerum soliditatē, animū denique illum spirabilem, si quis querat vnde habemus, apparet quod aliud a terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo quē spiritū dicimus. Illud autē quod vincit hæc omnia, rationē dico, & si placet pluribus verbis, mētem, consiliū, cogitationē, prouidentiam, vbi inuenimus? vnde sustulimus? An cætera mundus habebit omnia, hoc vnū quod plurimū est nō habebit? Atqui certe nihil omnium rerū melius est mūdo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solū nihil est, sed ne cogitari quidē quicquid melius potest. Et si ras

tione & sapientia nihil est melius, necesse est igitur hoc inesse in eo quod optimū esse concedimus. Quid vero tanta rerum consentiens, conspirans, cōtinuata cognatio, quem non cogit ea quę dicuntur a me, cōprobare? Posset ne vno tempore florere, deinde vicissim horrere terra, aut tot rebus ipsis se immutātibz, solis accessus discessusq; solstitijs brumisq; cognosci, aut estus maritimi, fretorūq; angustię ortu aut obitu lunę commoueri, aut vna totius cęli conuersione cursus astrorum dispares conseruari? Hęc ita fieri omnibus inter se cōsentientibus mūdi partibus profecto nō possent, nisi ea vno diuino & continuato spiritu cōtinerentur. Atq; hęc quum vberius disputantur & fusius, vt mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. Quum autem, vt Zeno solebat, breuius angustiusq; concluduntur, tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam vt profluens amnis aut vix aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur, sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur. Angustia autem conclusę orationis non facile se ipsa tutatur. Hęc enim quę dilatantur a nobis, Zeno sic premebat: Quod ratione utitur, id melius est quā id quod ratione non utitur. nihil autē mundo melius, ratione igitur mundus utitur. Similiter effici potest sapiētem esse mūdum, similiter beatū, similiter æternum. Omnia enim hęc meliora sunt,

quā ea quę sunt his carētia: nec mūdo quicquid melius: ex quo efficietur esse mundum deum. Idemq; hoc modo: nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens, mundi autē partes sentientes sunt, nō igitur caret sensu mundus. Pergit idem & vrget angustius. Nihil, inquit, quod animi, quodq; ratiōis est expers, id generare ex se potest animātem cōpotemq; rationis: mundus autem generat animātes compositosq; rationis: animās est igitur mundus, compositosq; rationis. Idemq; similitudine, vt sepe solent, rationē cōclut hoc modo. Si ex oliua modulante canētes tibię nascerētur, num dubitares quin inesset in oliua tibicinis quedā sciētia? Quid si Platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censes, in Platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animās sapiensq; iudicetur, quū ex se procreet animantes atq; sapientes? Sed quoniā cœpi secus agere, atq; initio dixeram: negaram enim hęc primam partem egere oratione, q̄ esset omnibus perspicuū deos esse: tamē id ipsum rationibus physicis, id est naturalibus cōfirmari volo. Sic enim res se habet, vt omnia quę alātur, & quę crescant, contineant in se vim caloris, sine qua neq; ali possent, neq; crescere. Nā omne quod est calidum & igneum, cietur & agitur motu suo: quod autē alitur & crescit, motu quodam utitur certo & equabili, qui quādiu remanet in nobis, tam diu sensus & vita remanet: refrige-

rato autem & extincto calore occidimus ipsi
& extinguimur. Quod quidem Cleanthes his
etiā argumentis docet, quanta vis insit caloris
in omni corpore. Negat enim vllū esse cibum
tam grauem, quin is die & nocte coquatur, cu
ius etiā in reliquijs inest calor, his quas natura
respuerit. Iam vero venę & arterię micare non
desinunt quasi quodā igneo motu: animaduē
sumque sępe est, quum cor animantis alicu
ius euulsum ita mobiliter palpitaret, vt imita
retur igneam celeritatem. Omne igitur quod
viuit, siue animal, siue terra editū, id viuit pro
pter inclusum in eo calorem: ex quo intelligi
debet eam caloris naturā vim habere in se vi
talem per omnem mundum pertinētem. At
q; id facilius cernemus toto genere hoc igneo,
qd̄ omnia tranat, subtilius explicato. Omnes
igitur partes mundi tangam, quę maximo ca
lore fultę sustinētur: quod primum in terrena
natura perspicui potest. Nam & lapidum cōsti
ctu atq; ictu elici ignem videmus, & recenti
fossione terram fumare calentem, atq; etiā ex
puteis iugibus aquā calidam trahi, & id maxi
me fieri tēporibus hybernis, quod magna vis
terre cauernis contineatur caloris, ea; hyeme
sit densior, ob eamq; causam calorem insitum
in terris contineat arctius. Longa est oratio,
multęq; rationes, quibus doceri possit omnia
quę terra concipiat semina, quęq; ipsa ex se
generata, stirpibus infixā contineat, ea tempe

ratione caloris & oriri & auferre. Atq; aque
etiam admixtum esse calorem, primū ipse li
quor, tum aquę declarat effusio, quę neq; con
glaciaret frigoribus, neq; niue pruinaq; cōcre
skeret, nisi eadem se admixto calore liquefa
cta & dilapsa diffunderet. Itaq; & aquilonibus
reliquisq; frigoribus adiectis durefcit humor,
& idē vicissim mollitur tepefactus, & tabescit
calore. Atque etiam maria agitata vētis ita tel
pescunt, vt intelligi facile possit in tantis illis
humoribus inclusum esse calorem. Nec enim
ille externus & aduētitijs habēdus est tepor,
sed ex intimis maris partibus agitatione exci
tatus. quod nostris quoque corporibus contin
git, cum motu atque exercitatione recalescūt.
Ipse vero aer qui natura est maxime frigidus,
minime est expers caloris. Ille vero & multo
quidem calore admixtus est. Ipse enim oritur
ex respiratione aquarum. Earum enim quasi
vapor quidam aer habendus est. Is autem exi
stet motu eius caloris qui aquis continetur.
quam similitudinem cernere possumus in his
aquis quę effervescent subditis ignibus. Iam
vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa to
ta natura feruida est, & cæteris naturis omni
bus salutarem impertit & vitalem calorem.
Ex quo concluditur, quū omnes mundi partes
sustineantur calore, mundum etiam ipsum si
mili pari; natura in tanta diuturnitate serua
ri: eoq; magis, quod intelligi debet calidū illud
e iij

atq; igneum ita in omni fufum effe natura, vt in eo inffit procreandi vis, & caufa gignendi, a quo animatia omnia, & ea quorū ftirpes terra continentur, & nafci fit neceffe, & augetē. Natura eft igitur quæ cōtineat mundū omnē, eumq; tueatur, & ea quidem nō fine fenfu atq; ratione. Omnem enim naturā neceffe eft, quæ nō folitaria fit neq; fimplex, fed cum alio iuncta atq; connexa, habere aliquem in fe principatum, vt in homine mētē, in bellua quiddā fimile mentis, vnde oriantur rerum appetitus. In arborū autem, & earum rerum quæ gignūtur ē terra, radicibus inefle principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci *ἡγεμονικόν* vocant, quo nihil in quoq; genere nec poteft nec debet effe præftantius. Itaque neceffe eft illud etiam in quo fit totius naturæ principatus, effe omnium optimum, omniumq; rerum poteftate dominatq; digniffimum. Videmus autē in partibus mundi (nihil eft enim in omni mundo, quod non pars vniuerfi fit) inefle fenfum atque rationem. In ea parte igitur, in qua mundi eft principatus, hæc inefle neceffe eft, & actiora quidem atque maiora. quocirca fapientem effe mundum neceffe eft, naturāq; eam quæ res omnes cōplexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum effe mundum, omnemq; vim mundi diuina natura contineri. Atq; etiam mundi ille feruor, purior, perlucidior, mobiliorq; multo, ob eaſq;

caufas aptior ad fenfus commouendos, quàm hic nofter calor, quo hæc quæ nota nobis funt, retinentur & vigent. Abſurdum igitur eft dicere, quum homines beftiæq; hoc calore teneantur, & propterea moueātur & fentiant, mundum effe fine fenfu, qui integro & libero & puro eodemq; acerrimo & mobiliffimo ardore teneatur: præfertim quū is ardor qui eft mundi, nō agitur ab alio, neq; externo pulſu, fed per fe ipſe ac ſua ſponte moueatur. Nam quid poteft effe mundo valentius, quod pellat atq; moueat calorē eum quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem quaſi quendam deum philoſophorum, cui duos placet effe motus, vnum ſuum, alterum externum: effe autem diuini quod ipſum ex ſe ſua ſponte moueatur, quàm quod pulſu agitur alieno. Hunc autē motū in ſolis animis effe ponit, ab hiſq; principium motus effe ductū putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor nō alieno impulſu, ſed ſua ſponte mouetur, animus ſit neceffe eft: ex quo efficitur animantem effe mundū. Atq; ex hoc quoq; intelligi poterit in eo inefle intelligentiam, quòd eft mundus certe melior q̃ vlla natura. Vt enim nulla pars eſt corporis noſtri, quæ non minor ſit, quàm noſmetipſi ſumus: ſic mundum vniuerſum pluriſſe neceffe eſt, quàm partem aliquā vniuerſi. Quod ſi ita eſt, ſapiens ſit mundus neceffe eſt. nā ſi ita eſſet,

hominem qui est mundi pars, quoniā rationis est particeps, pluris esse q̄ mundum omnem oporteret. Atq; etiā si a primis inchoatisq; naturis ad vltimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perueniamus necesse est. Primo enim animaduertimus a natura sustineri ea quæ gignantur è terra, quibus natura nihil tribuit amplius, q̄ vt ea alendo atque augendo tueretur. Bestijs autē sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, à pestiferis recessum: hoc homini amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autē gradus & altissimus, eorum qui natura boni sapientescq; gignuntur, quibus à principio innascitur ratio recta constansq; quæ supra hominē putanda est, deoq; tribuēda, id est mūdo, in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neq; enim dici potest in vlla rerum institutione non esse aliquid extremum atq; perfectum. Vt enim in vite, vt in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad vltimum peruenire, atque vt pictura & fabrica cæteræque artes habent quēdam absoluti operis effectum, sic in omni natura ac multo etiā magis necesse est absolui aliquid ac perfici. Etenim cæteris naturis multa externa quo minus perficiantur, possunt obistere: vniuersam autem naturam nulla res

potest impedire, propterea quod omnes naturas ipsa cohibet & continet. Quocirca necesse est esse quartum illum & altissimum gradū, quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur. Quæ quoniā talis est, vt & præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est intelligi gentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autē est inscitius, quàm eam naturam quæ omnes res sit complexa, non optimam dici? aut quum sit optima, nō primū animantem esse, deinde rationis & consilij competentem, postremo sapientem? Qui enim potest aliter esse optima? Neq; enim si stirpiū similis sit, aut etiam bestiarū, optima putanda sit potius q̄ deterrima. Nec vero si rationis particeps, nec sit tamen a principio sapiens, nō sit deterior mūdi potius q̄ humana conditio. Homo enim sapiens fieri potest, mundus autem si in æterno præteriti temporis spatio fuit insapiens, nunq̄ profecto sapientiā consequetur: ita erit homine deterior. Quod quoniā absurdū est, & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. Neq; enim est quicq; aliud præter mundum, quo nihil absit, quodq; vndique aptū atq; perfectū expletūq; sit omnibus suis numeris & partibus. Scite enim Chrysippus, vt clypei causa inuolucrū, vaginam autē gladij, sic præter mūdū cætera omnia aliorū causa esse generata, vt eas fruges atq; fructus quos

terra gignit animantium causa, animantes autem hominum, vt equum vehendi causa, arā di bouem, venandi & custodiendi canem. Ipse autem homo ortus est ad mundū cōtemplandum & imitandum, in nullo perfectus: sed est quādam particula perfecti. Sic mundus quoniam omnia complexus est, nec est quicquam quod nō insit in eo, perfectus vndiq; est. Quid igitur potest ei deesse quod est optimum? Nihil autē est mente & ratione melius. ergo hęc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, vt in equo quā in equulo, in cane q̄ in cātulo, in viro quā in puero. Item quod in omni mūdo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem mundo nihil perfectius, nihil virtute melius: igitur mūdi est propria virtus. Nec vero natura hominis perfecta est, & efficitur tamen in homine virtus. Quanto igitur in mundo facilius est: er go in eo virtus: sapiens igitur est, & propterea deus. Atq; hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas, quæ ex mobilissima purissimaq; ætheris parte gignitur. Neq; vlla præterea sunt admixta natura, totaq; sunt calida atq; perlucida, vt ea quoque rectissime & animantia esse, & sentire atque intelligere dicantur. Atq; ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmat

ri Cleanthes putat, tactus, & oculorum. Nam Solis candor illustrior est quā villos ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateq; colluceat: & is eius tactus est, non vt tepesciat solum, sed etiam sæpe comburat: quorum neutrum faceret nisi esset igneus. Ergo, inquit, quum Sol igneus sit, Oceaniq; alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere, necesse est aut ei similis sit igni quem adhibemus ad vsum atq; ad victum, aut ei qui corporibus animantium continetur. Atque hīc noster ignis quem vsus vitæ requirit, confector est & consumptor omnium: idemq; quocunq; inuasit, cuncta disturbat ac dissipat. Cōtrā ille corporeus vitalis & salutaris omnia conseruat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. negat ergo esse dubium, horum igniū sol vtri similis sit, quum is quoq; efficiat vt omnia floreat, & in suo quaq; genere pubescant. Quare quum Solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantiū, solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ oriuntur in ardore cælesti, qui æther vel cælū nominatur. Quum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum, absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte quæ sit ad gignenda animantia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent, qui quoniam tenuissimus sit, & semper agita

tur & viget, necesse est quod animal in eo gignatur, idem sensu acerrimo & mobilitate celerrima esse. Quare cum in æthere astra gignantur, consentaneum est in his sensum inesse & intelligentiam: ex quo efficitur in deorum numero astra esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorū qui terras incolant eas in quibus aer sit purus ac tenuis, quā illorum qui vtantur crasso cælo atque cōcreto. Quinetiam cibo quo vtare, interesse aliquid ad mētis aciem putat. Probabile est igitur præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream partem mundi incolant, & marinis terrenisque huius moribus longo interuallo extenuatis alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constantia. Nihil est enim quod ratione & numero moueri possit sine consilio, in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena rationis, neque fortunam, quæ amica varietati, constantiæ respuit. Sequitur ergo vt ipsa sua sponte suo sensu ac diuinitate moueantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia quæ mouentur, aut natura moueri censuit, aut vi, aut voluntate. Moueri autem Solem, & Lunam, & sidera omnia. Quæ autem natura mouerentur, hæc aut potest deorsum,

aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici potest vi quadam maiore fieri vt contra naturam astra moueantur. Quæ enim potest maior esse? Restat igitur vt motus astrorum sit voluntarius. Quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, vtum id neget, an eos omni procuratione atque actione priuet. Mihi enim qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, vt id qui neget, vix eum sanæ mentis existimem. SANE restat, vt qualis eorū natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quā consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit & vulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, vt nisi figuris hominum constitutis nihil possent de dijs immortalibus cogitare. Cuius opinionis leuitas confutata a Cotta, non desiderat orationem meam. Sed quum talem esse deum certam notionem animi præsentiamus, primum vt sit animans deinde, vt in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsentionem notionemque nostram nihil video quod potius accommodem, quā vt primum hunc ipsum mundum, quo nihil excellentius fieri potest, animatam esse & deum iudicem. Hic quā volet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum, minimeque res

spiciens patriam, & dicat se non posse intelligere qualis sit volubilis & rotundus deus, tamen ex hoc quod etiam ipse probat, nunquam me mouebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstantem esse aliquam naturam, quam nihil sit melius: mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium quin quod animas sit, habeatque sensum, rationem, & mentem, id sit melius, quam id quod his careat. Ita efficitur animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse se compotem: qua ratione deum esse mundum concluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscentur ex his rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea Vellei noli quæso præ te ferre, vos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais & Cylindrum & Pyramidem pulchriorem quam sphaeram videri. nouum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora duntaxat aspectu, quod mihi tamen ipsum non videtur. Quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet: quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? Quæque duæ formæ præstantes sint, ex solidis globus (sic enim sphaera interpretari placet) ex planis autem circulus aut orbis, qui κύκλος græce dicitur, his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a mediocque tantum ab sit extremum, quantum idem a summo: quo nihil

fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia nunquam eruditum illum puluerem attingistis, ne hoc Physici quidem intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinis in alia figura non potuisse seruari. Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis, nam posse fieri ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. quæ, si bis bina quid essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato quid sit optimi iudicat, cæli palatum (ut ait Ennius) non suspexit. Nam quum duo sint genera siderum, quorum alterum spatijs immutabilibus ab ortu ad occasum commean, nullum vnquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continua conuersione sui, iisdem spatijs cursibusque conficiat: ex vtraque re & mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque Sol, qui astrorum obtinet principatum, ita mouetur, ut quum terras large luce compleuerit, easdem modo his, modo illis partibus opacet. Ipsa enim umbra terræ Soli officiens, noctem efficit. Nocturnorum autem spatiorum eadem est æquabilitas quæ diurnorum. Eiusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris & caloris modum temperat. Circuitus enim solis orbium v die

bus LX & CCC, quarta fere diei parte addita, conuersionem faciunt annuam. Inflexens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates & hyemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hyemi senescenti adiunctum est, alterum æstati. Ita ex quatuor temporum mutationibus, omnium quæ terra marique gignuntur, initia causæque ducuntur. Iam Solis annuos cursus spatijs mensuris luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum eius species ac forma mutatur, tum crescendo, tum delectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilonaris, tum australis. In luna quoque cursu est & brumæ quædam & solstitij similitudo, multaque ab ea manant & fluunt, quibus & animantes alantur, augescuntque, & pubescant, maturitatēque assequantur quæ oriuntur è terra. Maxime vero admirabiles sunt motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate cōseruat progressus & regressus reliquosque motus cōstantes & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum abeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum autem subsequuntur, tum celerius mouentur, tum tardius, tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistent: quæ

tum ex disparibus motionibus magnum annum Mathematici nominauerunt, qui tum efficitur, quum solis & lunæ, & quinque errantium ad eandem inter se comparisonem confectis omnium spatijs est facta conuersio. Quæ quàm longa sit, magna quæstio est: esse vero certum & definitam necesse est. Nam ea quæ Saturni stella dicitur, $\phi\alpha\iota\nu\omega\psi$ a Græcis nominatur, quæ à terra abest plurimum, xxx fere annis cursum suum conficit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorum ætatibus, quin eadem ipsidem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius à terra Iouis stella fertur, quæ $\phi\alpha\iota\theta\omega\psi$ dicitur, eaque eundem xii signorum orbem annis xii conficit, eademque quas Saturni stella efficit in cursu varietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet $\pi\upsilon\rho\theta\epsilon\alpha\varsigma$, quæ stella Martis appellatur, eaque quatuor & xx mensibus, vix ut opinor diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra autem hanc stella Mercurij est, ea $\sigma\iota\lambda\beta\omega\psi$ appellatur a Græcis, quæ anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terræque proxima, stella Veneris, quæ $\phi\omega\sigma\phi\epsilon\rho\alpha\varsigma$ Græce, lucifer latine dicitur, quum

antegreditur solem: quum subsequitur autē,
 ☉. Ea anno cursum conficit, & latitudi-
 ne iustrans signiferi orbis, & longitudinem,
 quod idem faciunt stellæ superiores: neq; vnq;
 à sole duorum signorū interuallo longius dis-
 cedit, tum antecedens, tum subsequens. Hanc
 igitur in stellis constantiam, hāc tantam, tam
 varijs cursibus in omni æternitate convenien-
 tiam temporum non possum intelligere sine
 mente, ratione, consilio. Quæ quū sideribus in-
 esse videamus, nō possumus ea ipsa nō in deo-
 rū numero reponere. Nec vero ex stellæ quæ
 inerrantes vocātur, nō significant eandē men-
 tem atq; prudentiam, quarum est quotidiana
 conueniens constansq; conuersio. Nec habent
 æthereos cursus, nec cælo inhærentes, vt pleriq;
 dicunt physicæ rationis ignari. Nō est enim
 ætheris ea natura, vt vi sua stellas complexa
 contorqueat. Nā tenuis ac pellucens, & aqua-
 bili calore suffusus æther non satis aptus ad
 stellas continendas videtur. Habent igitur suā
 sphaeram stellæ inerrantes ab ætherea coniu-
 ctione secretam & liberā. Earum autem per-
 ennes cursus atq; perpetui cum admirabili in-
 credibiliq; constantia, declarant in his vim &
 mentem esse diuinā, vt hæc ipsa qui non sen-
 tiat deorū vim habere, is nihil omnino sensu-
 rus esse videatur. Nulla igitur in cælo nec for-
 tuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas in-
 est: contraq; omnis ordo, veritas, ratio, cōstan-

tia. Quæq; his vacant, ea mentita, & falsa, ple-
 naq; erroris, eunt circum terras infra lunam,
 quæ omnium vltima est, in terrisq; versantur.
 Cælestem ergo admirabilem ordinem, inere-
 dibilemq; constantiam, ex qua conseruatio &
 salus omnium omnis oritur, qui vacare mente
 putat, is ipse mētis expers habēdus est. Haud
 ergo (vt opinor) errauero, si a principe inuesti-
 ganda veritatis huius disputationis principiū
 duxero. Zeno igitur naturā sic definit, vt eam
 dicat esse ignē artificiosum ad gignendū pro-
 gredientē via. Censet enim artis maxime pro-
 prium esse creare & gignere: quodq; in operi-
 bus artium nostrarum manus efficiat, id mul-
 to artificiosius naturam efficere: id est, vt dixi,
 ignem artificiosum magistrū artium reliqua-
 rum. Atque hac quidem ratione omnis natura
 artificiosa est, quod habet quasi viam quādam
 & sectam quam sequatur. Ipsius vero mundi
 qui omnia complexu suo coercet & continet,
 natura non artificiosa solum, sed plane artifex
 ab eodem Zenone dicitur, consultrix & pro-
 uida vtilitatum opportunitatumq; omnium.
 Atq; vt cætera naturæ suis seminibus quæq;
 gignuntur, augescunt, continent, sic natura
 mundi omnes motus habet voluntarios: co-
 natufque & appetitiones, quas ὁρμῶν Græci
 vocant, & his consentaneas actiones sic adhi-
 bet, vt nosmetipsi, qui animis mouemur, &
 sensibus. Talis igitur mens mūdi quum sit, ob

eamq; causam Prouidentia appellari recte possit, Græce enim *πρόνοια* dicitur, hæc potissimum prouidet, & in his maxime est occupata: Primū, vt mundus q̄ aptissimus sit ad permanendum. Deinde, vt nulla re egeat. Maxime autē, vt in eo eximia pulchritudo sit, atq; omnis ornatus. Dictū est de vniuerso mundo, dictum etiam est de sideribus, vt iam prope modum appareat multitudo nec cessantiū deorū, nec ea quæ agant molientiū cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, & neruis, & ossibus cōtinētur: nec ijs escis, aut potioribus vescuntur, vt aut nimis acres, aut nimis cōcretos humores colligāt: nec his corporibus sunt, vt aut casus aut ictus extimescant, aut morbos metuāt ex defatigatione membrorū. Quæ verens Epicurus, monogramos deos, & nihil agētes cōmentus est. Illi autem pulcherrima forma præditi, purissimaq; in regione celi collocati, ita feruntur, moderanturq; cursus, vt ad omnia conseruanda & tuenda cōsensisse videātur. Multæ autē aliæ naturæ deorū ex magnis beneficijs eorum nō sine causa & à Græciæ sapiētissimis, & maioribus nostris cōstitutæ nominatęq; sunt. Quicquid enim magnam vtilitatem generi afferret humano, id non sine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabatur. Itaq; tum illud quod erat à deo natū, nomine ipsius dei nuncupabant: vt quum fruges Cererem appellamus, vinū autem Liberū. Ex

quo illud Terentij, Sine Cerere & Libero friget Venus. Tū autem res ipsa in qua vis inest maior aliqua, sic appellat, vt ea ipsa vis nominetur deus, vt fides, vt mēs, quas in capitolio dedicatas videm⁹ proxime à M. Aemilio Scauro, ante autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templū, vides Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antē annis erat bello Ligustico à Quinto Maximo dedicatum. Quid Opis? Quid Salutis? Quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ? Quærum omnium rerū quia vis erat tanta, vt sine deo regi non posset, ipsa res deorū nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentiniæ Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium, quanquā Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius sæpe pulsan. Vtilitatum igitur magnitudine constituti sunt ei dii, qui vtilitates quasq; gignebāt. Atque his quidem nominibus quę paulo ante dicta sunt, quæ vis sit in quoq; declaratur deo. Suscepit autem vita hominum, consuetudoq; cōmunis, vt beneficijs excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam. hunc dico Liberum Semele natum, nō eum quem nostri maiores auguste sanctęq; Liberum cum Cerere & Libera cōsecrauerūt: quod quale sit, ex mysterijs intelligi

potest. Sed quòd ex nobis natos liberos appel-
lamus, idcirco Cerere nati nominati sunt Li-
ber & libera: quod in libera seruant, in libero
non item. Hinc etiam Romulum, quem qui-
dam esse Quirinum putant. Quorum quò re-
manerēt animi, atq; æternitate fruerentur, di-
rite sunt habiti, quò & optimi essent, & æter-
ni. Alia quoque ex ratione & quidem physica
magna fluxit multitudo deorum, qui inducti
specie humana, fabulas poëtis suppeditaue-
runt, hominum autem vitam superstitione om-
ni refererunt. Atq; hic locus a Zenone tra-
ctatus, post a Cleāthe & Chrysippo pluribus
verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio
Græciam oppleuit, scilicet exectum Cælum
à filio Saturno, vinctū autem Saturnū ipsum
à filio Ioue. physica ratio non inelegans inclu-
sa est in impias fabulas. Cælestem enim altissi-
mam, æthereamq; naturā, id est igneam, quæ
per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea
parte corporis, quæ coniunctione alterius ege-
ret ad procreandum. Saturnum autem eum
esse voluerunt, qui cursum & conuersionē spa-
tiorum ac temporū contineret, qui deus Græ-
ce id ipsum nomen habet. κρόν enim dici-
tur, qui est idem χρόν, id est spatium tem-
poris. Saturnus autē est appellatus, q̄atura-
retur annis. Ex se enim natos comessē fingitur
solitus, quia cōsumit ætas temporū spatia, an-
nisq; præteritis insaturabiliter explet. Vinctus

autē a Ioue, ne immoderatos cursus haberet,
atq; vt eum siderum vinculis alligaret. Sed ipse
Iupiter, id est iuuans pater, quem cōuersis cas-
bus appellamus a iuuando Iouem, a poetis pa-
ter diuumq; hominūq; dicitur, a maioribus au-
tem nostris optimus maximus: & quidem an-
te optimus, id est beneficentissimus, quā maxi-
mus, quia maius est certeque gratius prodesse
omnibus, quā opes magnas habere. Hunc
igitur Ennius (vt supra dixi) nuncupat ita, di-
cens. Aspice hoc sublime candens, quem inuo-
cant omnes Iouem. Planiusq; alio loco idem.
Cui quod in me est, execrabor hoc, quo lucet
quicquid est. Hūc etiam augures nostri quum
dicunt Iouem fulgentē, tonantē, dicunt enim
Ioue fulgente, tonante, dicunt in cælo fulgere
& tonare. Euripides autem vt multa præclare,
sic hoc breuiter. Vides sublime fusum immo-
deratum æthera, qui terram tenero circūiectu
amplectitur? Hūc summū habeto diuū, hūc
perhibeto Iouē. Aer autem (vt Stoici dispu-
tant) interiectus inter cælum & mare, Iunonis
nomine consecratur, quæ est soror & coniunx
Iouis, quòd & similitudo est ætheris, & cū eo
summa coniunctio. Effoeminarunt autē eum,
Iunoniq; tribuerūt, q̄ nihil est eo mollius. Sed
Iunonem a iuuando credo nominatā. Aqua
restabat & terra, vt essent ex fabulis tria re-
gna diuisa. Datum est igitur Neptuno altero
Iouis vt volunt fratri, maritimū omne regnū,

nomenq; productum, vt Portunus a portu, sic Neptunus a nando, paulum primis literis im-
mutatis. Terrena autē vis omnis atq; natura Diti patri dicata est, qui diues vt apud Græcos *πλούτων*, quia & recidat omnia in terras, & oriantur e terris. Cui Proserpina nomen est, quæ *περσεφώνη* Græce nominatur, quam frugum semen esse volunt, absconditamq; quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres tanquā geres, casuq; prima litera itidē mutata vt a Græcis. Nā ab illis quoq; *δημήτηρ* quasi *γημήτηρ* nominata est. Iam qui magna verteret, Mauors, Minerua autem quæ vel minueret, vel minaretur. Quumq; in omnibus rebus vim haberent maximam prima & extrema, principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est ductū: ex quo trāsitiones peruia, Iani, foresq; in liminibus profanarum ædium, ianuę nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis, ea est enim quæ ab illis *ἑστία* dicitur. Vis autē eius ad aras & focos pertinet. Itaq; in ea dea, quod est rerum custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio externa est. Nec longe absunt ab hac vi dii Penates, siue a penu ducto nomine (est enim omne quo vescūtur homines penus) siue ab eo quod penitus insidēt, ex quo etiam penetrales a poetis vocātur. Iam Apollinis nomen est græcum, quem Solem esse volunt. Dianam autem & Lunam eandem esse

putant: quum Sol dictus sit, vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus, vel quia quī est exortus, obscuratis omnibus solus apparet: Luna a lucēdo nominata sit. eadem est enim Lucina. Itaque vt apud Græcos Dianam, eamq; luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana omniuaga dicitur, non a venando, sed quod in septem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ij maturescūt aut septem nonnunquam, aut, vt plerūq;, nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiūt, menses nominātur. Cōcinneq;, vt multa Timæus, qui cum in historia dixisset, quæ nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum desflagauisse, adiunxit minime id esse mirandum, quod Diana quum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes veniret, Venerem nostri nominauerunt, atq; ex ea potius venustas, quàm Venus ex venustate. Videtis ne igitur vt a physicis rebus bene atque vtiliter inuentis tracta ratio sit ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opinionones, erroresq; turbulētos, & superstitiones pene aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus ornatusque noti sunt: Genera preterea, coniugia, cognationes, omniaq; traducta ad similitudinē imbecillitatis huma-

na. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec vero, vt fabulæ ferunt, bellis prælijsq; caruerunt: nec solum, vt apud Homerum, quū duos exercitus contrarios alij dei ex alia parte defenderent, sed etiā vt cum Titanis, vt cum gigantibus, sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis, summeq; leuitatis. Sed tamē his fabulis spretis ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusq; rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia poterunt intelligi qui qualesq; sunt: quoq; eos nomine consuetudo nūcupauerit, hos deos & venerari & colere debemus. Cultus autē deorum est optimus, idemq; castissimus atq; sanctissimus, plenissimusque pietatis, vt eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur. Nō enim philosophi solum, verū etiam maiores nostri superstitionē a religione separauerunt. Nam qui totos dies precabātur & immolabant vt sibi sui liberi superstites essent, supersticiosi sunt appellati: quod nomen patuit postea latius. Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo, vt eligentes ex eligendo, tanquā a deligendo diligentes, ex intelligēdo intelligētes. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem quæ in religioso, ita factum

est in superstitioso & religioso, alterū vitij nomen, alterū laudis. At mihi videor satis & esse deos, & quales essent ostendisse. Proximū est, vt doceam deorū prouidentia mūdum administrari. Magnus sane locus est, & a vestris Cotta vexatus: ac nimirū vobiscū omne certamē est. Nam vobis Vellei minus notum est quē admodum quicque dicatur. Vestra enim solū legitis, vestra amatis, cæteros causa incognita condemnatis, velut a te ipso hesterno die dictum est, anum fatidicam Pronocem a Stoicis induci, id est prouidentiam. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his prouidentiam fingi quasi quādam deam singulārē, quæ mūdum omnē gubernet & regat: sed id præcise dicitur, vt si quis dicat Atheniensem Rempublicam consilio regi, desit illud Ariopagi: si quum dicimus prouidentia mūdum administrari, desit esse arbitror deorum: plene autem & perfecte sic dici existimato, prouidentia deorum mūdum administrari. Ita salem istum quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote cōsumere. Et mehercle, si me audiat, ne experiamini quidem, non decet, nō datum est, nō potestis. Nec vero hoc in te vnū conuenit, moribus domesticis ac nostrorum hominū vrbani tate limatū, sed quū in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantē in omnes, sine acumine vilo, sine auctoritate, sine lepore. Dico

igitur prouidentia deorum mundū & omnes mundi partes & initio cōstitutae esse, & omni tempore administrari. Eamq; disputationem res in partes nostri fere diuidunt. Quarū prima pars est, quā ducitur ab ea ratione quē docet esse deos: quo concesso, cōsistendum est eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem quā docet omnes res subiectas esse naturā sentienti, ab eaq; omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principijs eam esse generatam. Tertius est locus, qui ducitur ex admiratione rerum cālestium atq; terrestrium. Primum igitur aut negandum est esse deos, qd̄ & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut qui deos esse concedant, his fatendum est eos aliquid agere, idq; pręclarū. Nihil est autem pręclarius mundi administratione, deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & maiore vi pręditum, quā deus, quale id cunq; est, siue inanimata natura, siue necessitas vi magna incitata hęc pulcherrima opera efficiens, quā videmus. Non est igitur natura deorū prępotens neq; excellens, si quis dem ea subiecta est ei vel necessitati vel naturā, quā cælum maria terrāq; regantur. Nihil est autem pręstantius deo, ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturā obediens aut subiectus deus, omnem ergo regit

ipse naturā. Etenim si concedimus intelligentes esse deos, concedimus etiam prouidentes, & rerum quidē maximarū. Ergo vtrum ignorant quā res maximę sint, quoq; hęc modo tractandę & tuendę, an vim nō habent quā tantas res sustineāt & gerant? At & ignoratio rerum aliena naturā deorum est, & sustinendi muneris propter imbecillitatē difficultas minime cadit in maiestatem deorum: ex quo efficitur, id quod volumus, deorū prouidentia mundum administrari. Atqui necesse est quum sint Dij, si modo sint, vt profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seq; quasi ciuili conciliatione & societate coniunctos, vnum mūdum vt cōmunem Rempu. atq; urbem aliquā regentes. Sequitur vt in his sit eadem quę in genere humano ratio, eadem veritas vtrobiq; sit, eadēq; lex, quā est recti pręceptio, prauiq; depulsio: ex quo intelligitur prudentiam quoq; & mentem a deis ad homines peruenisse, ob eamq; causam maiorum institutis, mens, fides, virtus, concordia, consecrata & publice dedicate sunt. Quā qui conuenit penes deos esse negare, quum eorum augusta & sancta simulacra veneremur? Quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia, vnde hęc in terram nisi a superis defluere potuerunt? Tum quā sint in nobis, consilium, ratio, prudentia, necesse est deos hęc ipsa habere maiora, nec

habere solum, sed etiam his uti in maximis & optimis rebus. Nihil autem est nec maius nec melius mundo. necesse est ergo eum deorum cōsilio & prouidentia administrari. Postremo quum satis docuerimus hos esse deos, quorum insignem vim & illustrem faciem videremus, Solem dico, & Lunam, & vagas Stellas & errantes, & cælum & mundū ipsum, & earum rerum vim quæ inessent in omni mundo cum magno vsu & cōmoditate generis humani, efficitur omnia regi diuina mente atq; prudentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur ut doceam omnia subiecta esse naturæ, eaq; ab ea pulcherrime geri. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breuiter, quo facilius id quod docere volumus, intelligi possit. Namq; alij naturam esse censent vim quādam sine ratione ciente motus in corporibus necessarios. Alij autē vim participē rationis atq; ordinis tanq; viā progrediētem, declarantēq; quid cuiusq; rei causa efficiat, quid sequatur: cuius solertiā nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitādo. Seminis enim vim esse tantam, ut id quāquā sit perexiguū, tamē si inciderit in cōcipientem cōprehendentemq; naturam, nactumque sit materiam qua alii augerique possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere, partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moueri etiam & sentire & appetere possint,

& ex sese similia sui gignere. Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita diuidit, omnia quæ sint in natura, esse corpora & inane, quæq; his accidunt. Sed nos quum dicimus natura cōstare administrariq; mundū, non ita dicimus ut glebā, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi, nulla cohærenti natura, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quædā similitudo. Quod si ea quæ a terra stirpibus continentur, arte naturæ viuunt & vigent, profecto ipsa terra eadem vi continetur arte naturæ: quippe quæ grauidata seminibus omnia pariat & fundat ex sese, stirpes amplectatur, alatur & augeat, ipsaque alatur vicissim a superis externisq; naturis: eisdemq; expirationibus aer alitur, & æther, & omnia supera. Ita si terra natura tenetur & viget (eadem enim ratio in reliquo mūdo est) stirpes terræ inherēt, animantes autem aspiratione aeris sustinētur, ipseq; aer nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. Nihil enim eorū sine eo fieri potest. Quinetiam mouetur nobiscū. Quacumq; enim imus, quacumq; mouemur, videtur quasi locum dare & cedere: quæq; in medium locū mundi qui est infimus, & quæ a medio in superum, quæq; conuersione rotūda circum medium feruntur, ea continentē mundi efficiunt vnamq; naturam. Et cum quatuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi natura

est cōtinuata. Nam ex terra aqua, ex aqua oritur aer, ex aëre æther, deinde retrorsum vicissim ex æthere aer, inde aqua, ex aqua terra infima. Sic naturis his ex quibus omnia cōstant, sursum, deorsum, vltro, citroq; cōmeantibus, mundi partiū coniunctio continetur: quæ aut sempiterna sit necesse est hoc eodem ornatu quem videmus, aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum & immensum pene tempus: quorum vtrūvis vt sit, sequitur mundum natura administrari. Quæ enim classium nauigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (vt ea quæ natura efficit, cōferamus) quæ pro creatio vitis, aut arboris, quæ porro animantis figura, confirmatioq; membrorum tantam naturæ solertiam significat, quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est quod sentiente natura regatur, aut mundum regi cōstitūm est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? vt si quis dentes & pubertatem natura dicat existere, ipsum autem hominem cui ea existant, constare natura non intelligat, nec ea quæ ferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea quæ ex ijs efferantur. Omniū autem rerum quæ natura administratur, seminatur, & sator, & parens (vt ita dicā) atque educator & altor est mundus, omniaq; sicut membra & partes suas nutricatur & continet. Quod si mundi partes natura admini-

strantur, necesse est mūdum ipsum natura administrari. Cuius quidem administratio nihil habet in se quod reprehēdi possit. Ex ijs enim naturis quæ erant, quod effici optimū potuit, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius: sed nemo vnquā docebit: & si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet: aut id quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt, vt neque ad vsum meliores potuerint esse, neq; ad speciem pulchriores, videamus vtrū ea fortuita ne sint, an eo statu, quo coherere nullo modo potuerint nisi sensu moderante, diuināq; providentia. Si ergo meliora sunt ea quæ natura, quam illa quæ arte profecta sunt, nec ars efficit quicquam sine ratione, nec natura quidem rationis expertus est habenda. Qui igitur conuenit signū aut tabulam pictam quum aspexeris, scire adhibitam esse artem: quumq; procul cursum nauigij videris, non dubitare quin id ratione atq; arte moueatur: aut quum solarium vel descriptum, aut ex aqua cōtemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mūdum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices & cuncta cōplectatur, consilij & rationis esse expertem putares? Quod si in Scythiam aut in Britāniam spherā aliquis tulerit, hanc quā nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singule cōuersiones idem efficiūt in Sole & in Luna & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in celo.

singulis diebus & noctibus, quis in illa Barba-
rie dubiter quin ea sphaera sit perfecta ratione?
Hi autē dubitant de mūdo, ex quo & oriūtur
& fiunt omnia, casu ne ipse sit effectus; an ne-
cessitate aliqua, an ratione, an mēte diuina: &
Archimedē arbitrātur plus valuisse in imitan-
dis sphaerę cōuersionibus, q̄ naturam in efficiē-
dis, praesertim quum multis partibus sint illa
perfecta, quā hęc simulata solertius. Atq; ille
apud Accium pastor qui nauem nunq̄ ante vi-
disset, vt procul diuinū & nouum vehiculū Ar-
gonautarū ex alto conspexit, primo admirans
& perterritus hoc modo loquitur. Tāta moles
labitur Fremebunda ex alto ingenti sonitu &
strepitu, Prae se vndas voluit, vertices vt susci-
tat, Ruit prolapsa, pelagus respergit, profluit,
Ita dū interruptū credas nimbū voluer, Dū
quod sublime ventis expulsum rapī Saxū aut
procellis, vel globosos turbines Existere ictos
vndis cōcurrentibus. Nisi quas terrestres pon-
tus strages conciet, Aut forte Triton fuscina
euertēs specus, Subter radices penitus vndan-
ti in freto Molem ex profundo saxeam, aut
cēlū eruit. Dubitat primo quā sit ea natura
quam cernit ignotam, idemq; iuuenibus visis
auditoq; nautico cātu, Sicut inciti atq; alacres
rostris pfremūt Delphini. Itē alia multa. Syl-
uani melo cōsimilem ad aures cantum & au-
ditum refert. Ergo vt hic primo aspectu inane
quiddā, sensuq; vacuum se putat cernere, post

autē signis certioribus quale sit id de quo du-
bitauerat, incipit suspicari: sic philosophi de-
buerunt, si forte eos primus aspectus mundi
cōturbauerat, postea quū vidissent motus eius
finitos & æquabiles, omniaque ratis ordinibus
moderata, immutabiliq; constantia, intelli-
gere inesse aliquem nō solum habitatorē in hac
celesti ac diuina domo, sed etiam rectorem &
moderatorem, & tanq̄ architectum tanti ope-
ris, tantiq; muneris. Nunc autem mihi viden-
tur ne suspicari quidem quanta sit admirabi-
tas caelestium rerum atq; terrestrium. Princi-
pio enim terra sita in media parte mundi, cir-
cūfusa vndiq; est hac animabilis spirabilisq; na-
tura, cui nomen est Aer, græcum illud quidē,
sed perceptū iam tamen vsū a nostris. tritum
est enim pro latino. Hunc rursus amplectitur
immēsus æther, qui constat ex altissimis igni-
bus. Mutuemur hoc quoq; verbū, dicaturq; tā
æther latine, q̄ dicitur aēr, & si interpretatur
Pacuius. Hoc quod memoro, nostri cælum,
Graij perhibēt æthera. quasi vero non Graius
hoc dicat. At latine loquitur, si quidem nos nō
quasi græce loquentē audiamus. Docet idem
alio loco graiugena: de isto aperit ipsa oratio.
sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur in-
numerabiles flammę siderum existūt, quorum
est princeps Sol, omnia clarissima luce collu-
strans, multis partibus maior atq; amplior
quā terra vniuersa: deinde reliqua sidera ma-

gnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes tamq; multi non modo nihil nocent terris, rebusq; terrestribus, sed ita profunt, vt si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit, a tantis ardoribus moderatione & temperatione sublata. Hic ego non mirer esse quenq;, qui sibi persuadeat corpora quedam solida atq; indiuidua vi & grauitate ferri, mūdumq; effici ornatissimum & pulcherrimū ex eorum corporum concussione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, nō intelligo cur nō idem putet, si innumerabiles vnus & viginti formę literarum vel aureę vel qualeslibet aliquod coniiciatur, posse ex his in terrā excussis annales Ennij vt deinceps legi possint effici: qđ nescio an ne in vno quidem versu possit tātum valere fortuna. Isti autem quęadmodum asseuerant ex corpusculis nō colore, non qualitate aliqua, quā ποιοτήτων gręci vocant, non sensu peditis, sed concurrentibus temere atq; casu mūdum esse perfectum, vel innumerabiles potius in omni pūcto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus Atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem nō potest, quę sunt minus operosa, & multo quidē faciliora? Certe ita temere de mūdo effutunt, vt mihi quidē nunq; hunc admirabilem cęli ornatum, qui locus est proximis, suspexisse videatur. Preclare ergo Aristoteles, Si essent, inquit, qui sub terra semper

habitauissent bonis & illustribus domicilijs, quę essent ornata signis atq; picturis, instructaq; rebus his omnibus, quibus abundant hi qui beati putatur, nec tamen exissent vnquam supra terram, acceperant autem fama & auditione esse quoddam numē & vim deorum, deinde aliquo tēpore patefactis terrę faucibus, ex illis abditis sedibus euadere in hęc loca quę nos incolimus, atq; exire potuissent, quum repente terram, & maria, cælumq; vidissent, nubium magnitudinem, ventorumq; vim cognouissent, aspexissentq; solem, eiusq; tum magnitudinem pulchritudinēq;, tum etiam efficientiam cognouissent, quod is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: quum autem terras nox operasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum & ornatum, Lunęq; luminum varietatē, tum crescentis, tum senescentis, eorumq; omnium ortus & occasus, atque in omni æternitate ratos immutabilesq; cursus: Hęc quum viderent, profecto & esse deos, & hęc tanta opera deorum esse arbitrarētur. Atq; hęc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantę quondam eruptione Aetnæorum igniū finitimas regiones obscurauisse dicuntur, vt per biduum nemo hominē homo agnosceret: quū autem tertio die Sol illuxisset, tū vt reuixisse sibi videretur. Quod si hoc idē ex eternis tenebris contingeret, vt subito lucem aspiceremus, quęnā species cęli videretur? Sed assis

duitate quotidiana, & cōsuetudine oculorum affueſcunt animi, neq; admirantur, neq; requirunt rationes earum rerū quas ſemper vidēt, perinde quaſi nouitas nos magis q̄ magnitudo rerum debeat ad exquirendas cauſas excitare. Quis enim hunc hominē dixerit, qui quā tam certos cæli motus, tam ratos aſtrorū ordines, tamq; omnia inter ſe connexa & apta viderit, neget in his vllam ineſſe rationem, eaſque caſu fieri dicat, quæ quanto conſilio gerantur, nullo cōſilio aſſequi poſſumus? An quū machinatione quadam moueri aliquid videmus, vt ſphæram, vt horas, vt alia permulta, nondubitamus quin illa opera ſint rationis: quum autem impetū cæli cū admirabili celeritate moueri verticē videamus, cōſtantiffime conſcientem viciffitudines anniuerſarias, cū ſumma ſalute & cōſeruatione rerum omniū, dubitamus quin ea nō ſolum ratione fiant, ſed etiā excellenti quadā diuinæq; ratione? Licet enim iā remotā ſubtilitate diſputādi, oculis quodāmodo cōtemplari pulchritudinē rerum earum quas diuina prouidētia dicimus cōſtitutas. Ac principio terra vniuerſa cernatur locata in media fede mūdi, ſolida & globola, & vndiq; ipſa in ſe nutibus ſuis cōglobata, veſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus. Quorum omnium incredibilis multitudo inſatiabili varietate diſtinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores pellucidos amnium, ripas

rum veſtitus viridiſſimos, ſpeluncarum concavas altitudines, ſaxorum aſperitates, impendentium montium altitudines, immenſitatesque camporum. Adde etiam reconditas auri argentiq; venas, infinitamque vim marmoris. Quæ vero & quā varia genera beſtiarū, vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapſus atque cantus? qui pecudum paſtus? quæ vita ſylueſtrium? Quid iam de hominū genere dicam, qui quaſi cultores terræ conſtituti, non patiūtur eam nec immanitate belluarum efferari, nec ſtirpium aſperitate vaſtari, quorūq; operibus, agri, inſulæ, littoraq; collucent diſtincta tectis & vrbibus? Quæ ſi vt animis, ſic oculis videre poſſemus, nemo cunctam intuens terram, de diuina ratione dubitaret. At vero quāta maris eſt pulchritudo? quæ ſpecies vniuerſæ? quæ multitudo & varietas inſularum? quæ amœnitates orarum & littorum? quot genera quāmq; diſparia partim ſubmerſarum, partim fluitantium & innantium belluarum, partim ad ſaxa natiuis teſtis inhærentium? Ipſum autem mare ſic terram appetens littoribus cludit, vt vna ex duabus naturis conflata videatur. Exin mari finitimus aer die & nocte diſtinguitur. Is tum ſuſus & extenuatus ſublime fertur: tum autem cōcretus in nubes cogitur, humoremq; colligens, terrā auget imbris: tum effluens huc & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum & calorum facit varies

tates. Idemq; & volatus alitum sustinet, & spiritus ductus alit & sustinet animates. Restat ultimus, & à domicilijs nostris altissimus, omnia cingens & coercens cæli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora & determinatio mundi: in quo cū admirabilitate maxima igneæ formæ cursus determinatos definiunt. Ex quibus Sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam voluitur, isq; oriens & occidens diem noctemque conficit. Et modo accedens, tū autem recedens, binas in singulis annis reuersiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo, tum quasi tristitia quadā contrahit terram, tū vicissim lætificat, vt cum cælo hilarata videatur. Luna autem quæ est (vt ostendunt mathematici) maior q̄ dimidia pars terræ, isdē spatijs vagatur quibus Sol: sed tum congregiē cum Sole, tum digrediens, & eā lucem quam à sole accipit, mittit in terras, & varias ipsa lucis mutationes habet. Atq; etiā tum subiecta atq; opposita Soli, radios eius & lumē obscurat, tū ipsa incidēs in vmbra terræ, quā est è regione solis, interposito interiectuq; terræ repente deficit. Isdemq; spatijs hæc stellæ quas vagas dicimus, circū terram feruntur, eodēq; modo oriuntur & occidunt: quaruū motus tum incitantur, tū retardantur, sæpe etiā insistant: quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarū inerrantium

maxima multitudo, quarum ita descripta distinctio est, vt ex nota figurarum similitudine nomina inuenerint. Atq; hoc loco me intueus, Vtar, inquit, carminibus Arati, eis quæ à te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant quia latina sunt, vt multa ex ijs memoria teneam. Ergo, vt oculis assidue videmus sine vlla mutatione aut varietate, Cætera labuntur celeri cælestia motu, Cum cæloq; simul noctesq; diesq; feruntur. Quorum cōtempatione nullius expleri potest animus naturæ constantiam videre cupientis. Extremusq; adeo duplici de cardine vertex Dicitur esse polus. Hunc circum ἀρκτοι duæ feruntur, nunquam occidentes. Ex his altera apud Græcos Cynosura vocatur, altera dicitur esse Helice, cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus, Quas nostri septem soliti vocitare Triones. Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticē lustrat parua Cynosura. Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto. Sed prior illa magis stellis distincta refulget, Et late prima confestim à nocte videtur. Hæc vero parua est, sed nautis vsus in hac est. Nam cursu interiore breui conuertitur orbe. Ex quo fit earum stellarum admirabilior aspectus. Has inter veluti rapido cum gurgite flumen Toruū draco repit subter, supraque reuoluens Seles, conficiensque sinus è corpore flexos. Eius

cum totius est præclara species, in primis sus-
spicienda est figura capitis, atq; ardor oculo-
rum. Huic non vna modo caput ornans stella
relicet, Verum tempora sunt duplici fulgore
notata, E truibuscq; oculis duo feruida lumi-
na flagrant. Atq; vno mentum radianti fidere
lucet, Obstipumq; caput tereti ceruice reflex-
um, Obtutum in cauda maioris figere dicas.
Et reliquum quidem corpus draconis totis no-
tibus cernimus, Hoc caput hic paulum sese
subitoq; recodit, Ortus vbi atq; obitus partim
miscetur in vna. Id autē caput Attingens de-
fessa velut mœrentis imago Vertitur. quā qui-
dem Græci ἐν γόνασι vocitāt, genibus quodd
nixa feratur. Hic illa eximio posita est fulgo-
re corona. Atq; hæc quidē à tergo, propter ca-
put anguitenētis, Quē claro perhibēt ὀφιοῦ-
χοι nomine Graij. Hic pressu duplici palmas
rum continet anguem, Atq; eius ipse manet
religatus corpore toto. Nanq; virum medium
serpens sub pectore cingit. Ille tamen nitens
grauiter vestigia ponit, Atq; oculos vrget pe-
dibus, pectusq; nepai. Septētriones autem se-
quitur Arctophylax, vulgo qui dicitur esse
Bootes, Quodd quasi temone adiunctam præ-
se quatit Arctum. Dein quæ sequuntur. Huic
enim Booti subter præcordia fixa videtur Stel-
la micans radijs Arcturus nomine claro. Cuius
subiecta fertur, Spicum illustre tenens splen-
denti corpore virgo, Atq; ita dimetita signa

sunt, vt in tantis descriptionibus diuina soler-
tia appareat. Et natos geminos inuises sub ca-
put Arcti. Subiectus media est cancer, pedi-
busq; tenetur Magnu' leo tremulam quatiens
ē corpore flammam. Auriga Sub læua gemi-
norum obductus parte feretur. Aduersum ca-
put huic Helice truculenta tuetur, At Capra
læuum humerum claro obtinet. tum quæ se-
quuntur. Verum hæc est magno atq; illustri
prædita signo. Contrā Hœdi exiguum iaciūt
mortalibus ignem. Cuius sub pedibus Corni-
ger est valido connexus corpore Taurus. Eius
caput stellis cōspersum est frequentibus. Has
græci stellas Hyadas vocitare fuerunt, à plu-
endo. Væq; enim est plueret. Nostri imperite su-
culas, quasi à suibus essent, non ab imbribus
nominatæ. Minorem autē septentrionem Ces-
pheus passis palmis terga subsequitur. Nanq;
ipsum ad tergum Cynosura vertitur Arcti.
Hūc antecedit Obscura specie stellarum Cas-
siepea. Hāc autē illustri versatur corpore pro-
pter Andromeda fugiens aspectū mœsta pa-
rentis. Huic equus ille iubam quatiens fulgo-
re micanti Summū contingit caput aluo, stel-
laq; iungens Vna tenet duplices communi lu-
mine formas, Aeternum ex astris cupiens cō-
nectere nodum. Exin cōtortis Aries cum cor-
nibus hæret. Quem propter Pisces, quorū al-
ter paulum prælabitur ante, Et magis horri-
feris Aquilonis tangitur auris. Ad pedes An-

dromedæ Perseus describitur. Quæ summa ab regione aquilonis flamina pulsant. Cuius propter genu Læuum Vergiliæ tenui cum luce videbis. Inde fides posita & leuiter cōuexa videtur. Inde est ales auis lato sub tegmine cæli. Capiti autē equi proximat. Aquarij dextra, totusq; deinceps Aquarius. Tum gelidum valido de pectore frigus anhelās. Corpore semifero magno Capricornus in orbe. Quem quū perpetuo vestiuit lumine Titan, Brumali fletens contorquet tempore cursum. Hinc autem aspicitur, Vt sese ostendens emergit scorpios alte, Posteriore trahens plexum vi corporis arcū. Quem propter nitēs pennis cōuoluitur ales. At propter se aquilam ardenti cū corpore portat, Deinde delphinus. Exinde Orion obliquo corpore nitens. Quem subsequens Feruidus ille canis stellarū luce refulget. Post lepus subsequitur, Curriculū nunq̃ defesso corpore sedans. At canis ad caudam serpens prolabitur Argo. Hanc aries tegit, & squamoso corpore pisces, Fluminis illustri tangentem corpore ripas. Quam longe serpentem & Manantē aspicias, proceraq; vincla videbis, Quæ retinent pisces caudarum à parte locata. Inde nepæ cernes propter fulgentis acumē Aram, quam flatu permulcet spiritus austru. Propterque centaurus Cedit equi partis properans submergere cetis. Hic dextram porgens quas drupes quā vasta tenetur, Tendit, & illustrem

trulentus cædit ad aram. Hic sese inferni de partibus erigit hydra, cuius longe corpus est fustum. In medioque sinu fulgens cratera relucet. Extremam nitens plumato corpore coruus Rostro tundit & hic, geminis est ille sub ipsis Antecanis, Procyon gratio qui nomine fertur. Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc & illuc casu & temere concurrentibus potuisse effici, cuiquā sano videri potest? At vero quæ alia natura mentis & rationis expers hæc efficere potuit, quæ non modo vt fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint sine summa ratione non possunt? Nec vgro hæc solum admirabilia, sed nihil magis, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, vt nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes eius vndique medium locum capeffentes nituntur æqualiter. Maxime autem corpora inter se iuncta permanent, quum quasi quoddam vinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & cōuertit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes eius partes vndique æquabiles ipsæ per se atque inter se continentur, continere idem terræ necesse est, vt omnibus eius partibus in medium vergentibus (id autem

medium infimum in sphæra est nihil interrū-
patur, quo labefactari possit tanta contentio
grauitatis & pōderum. Eademq; ratione ma-
re quum supra terram sit, medium tamen ter-
ræ locum expetens, cōglobatur vndiq; aqua-
liter, neq; redundat vnquam, neq; effunditur.
Huic autem continens aër fertur ille quidem
leuitate sublimi, sed tamen in omnes partes se
ipse fundit. Itaq; & mari continuatus & iun-
ctus est, & natura fertur ad cælum, cuius tes-
nuitate & calore temperatus, vitalem & salu-
tarem spiritum præbet animantibus. Quem
complexa summa pars cæli quæ Aethra dici-
tur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla
admixture concretum, & cum aëris extremi-
tate coniungitur. In æthere autem astra vola-
uuntur, quæ & se nixu suo globata continēt,
& forma ipsa figuraque sua momenta susten-
tāt. Sunt enim rotunda: quibus formis, vt an-
te dixisse videor, minime noceri potest. Sunt
autem Stellæ natura flāmeæ: quocirca terræ,
maris, aquarum vaporibus aluntur, ijs qui à
sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur
quibus altē renouatq; stelle atq; omnis æther
refundunt eadem, & rursus trahunt indidē,
nihil vt fere intereat, aut admodum paulum,
quod astrorum ignis & ætheris flamma con-
sumat. Ex quo euenturum nostri putant, id, de
quo Panætium addūbitare dicebant, vt ad ex-
tremum omnis mundus ignesceret, quum huius

more consumpto neq; terra ali posset, neque
remearet aër, cuius ortus aqua omni exhausta
esse non posset. ita relinqui nihil præter ignē:
à quo rursus animante, a deo renouatio mun-
di fieret, atq; idem ornatus oriretur. Nolo in
stellarum ratione multus vobis videri, maxi-
meq; earum quæ errare dicuntur, quarū tan-
tus est concentus ex dissimillimis motibus, vt
quum summa Saturni refrigeret, media Mar-
tis incendat, his interiecta Iouis illustret & tē-
peret, infraq; Martem duæ Soli obediant, ipse
Sol mundum omnem sua luce cōpleat, ab eo
que luna illuminata grauiditates & partus af-
ferat, maturitatesq; gignendi. Quæ copulatio
rerum, & quasi consentiens ad mundi incolu-
mitatem, coagmentatio naturæ, quem non cō-
mouet, hunc horum nihil vnq; reputauisse cer-
to scio. Age vt à cēlestibus rebus ad terrestres
veniamus, quid est in his, in quo nō naturæ ra-
tio intelligentis appareat? Principio, eorū quæ
gignuntur è terra stirpes & stabilitatem dant
ijs quæ sustinent, & ex terra succum trahunt,
quo alantur ea quæ radicibus continentur, ob-
ducunturq; libro aut cortice trunci, quo sint à
frigoribus & a caloribus tutiores. Iam vero vi-
tes sic clauiculis adminicula tāquam manibus
apprehendunt, atq; ita se erigunt, vt animan-
tes: quinetiam à caulibus brassicisq; si propter
fati sint, vt a pestiferis & nocentibus refuge-
re dicuntur, nec eos vlla ex parte contingere.

Animantium vero quanta varietas est: quanta ad eam rem vis, ut in suo quoque genere permaneat? Quorum alie corijs tectae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia penarum. Pastum autem animantibus natura large & copiose, eum qui cuique aptus erat comparauit. Enumerare possum ad eum pastum capeffendum conficiendumque, quae sit in figuris animantium, & quae solers subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum superuacuum sit, nihil ad vitam detinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura belluis & sensum & appetitum, ut altero conatu haberent ad naturales pastus capeffendos, altero fecerent pestifera a salutaribus. Iam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu & dentibus ipsis capeffunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia fugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant: quae autem altiora sunt, ut auferes, ut cygni, ut grues, ut camelus, adiuuantur proceritate collarum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis diffi-

ciles aditus habeant ad pastum. At quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis escis vesceretur, aut vires natura dedit, aut celeritas data est, quibusdam etiam machinatio quaedam atque solertia, ut in araneolis aliae quasi rete texunt, ut si quid inhæserit conficiant, aliae autem ex inopinato obseruant, & si quid incidit arripiunt, idque comsumunt. Pinna vero (sic enim graece dicitur) duabus grandibus patula conchis cum parua squilla quasi societate coit comparandi cibi. Ita quod quum pisciculi parui in concha hiantem intrauerint, tum admonita squillae pinna morsu comprimunt cochas: sic dissimillimis bestiis comunitur cibus quaeritur. In quo admirandum est, congressu ne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus, his quae gignuntur in terra: veluti crocodili, fluuiatilesque testudines, quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum nati possunt, aquam persequuntur. Quae etiam anatum oua gallinis saepe supponimus, ex quibus pulli orti primum aluntur ab ijs ut a matribus, a quibus exclusi fortique sunt: deinde eas relinquunt, & effugiunt, sequentes quod primum aquam, quasi naturalem domum videre potuerunt. tantam ingenuit animantibus comseruandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum esse auem quandam, quae Platalea nominaretur, eam sibi cibum quaerere aduolantem ad eas aues quae se in mari mergerent: quae quum emerissent,

piscemq; cepissent, vsq; eo premere earum capita mordicus, dum captum illæ amitterent, id quod ipsa inuaderet. Eademq; hæc auis scribitur conchis se solere complere, easque quum stomachi calore concoxerit, euomere, atq; ita eligere ex ijs quæ sunt esculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere sese arena solere, & moueri prope aquam: ad quas quasi ad escam pisces quum accesserint, confici a ranis atq; cõsumi. Miluo est quoddam bellum quasi naturale cum coruo: ergo alter alterius vbicunque nactus est oua frangit. Illud vero ab Aristotele animaduersum, a quo pleraq; quis potest non mirari? Grues cum loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli efficere formam: eius autem summo angulo aer ab ijs aduersus pellitur: deinde sensim ab vtroq; latere tanquam remis, ita pennis cursus auium leuatur. Basis autem trianguli, quam efficiunt grues, ea tanquam puppi ventis adiuuatur, eaq; in tergo præuolantium colla & capita reponunt. Quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet vbi nitatur, reuolat, ut ipse quoq; quiescat. In eius loco succedit ex ijs quæ assequitur: eaq; vicissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eius modi proferre possum, sed genus ipsum videtis. Iam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestię, ut in pastu circumspiciant, ut in cubilibus delirescant. Atq; illa mirabilia, quod ea quæ nuper, id est paucis ante seculis

medicorum ingenijs reperta sunt, vomitione canis purgare aluos ibes Aegyptiæ curat. Auditum est pantheras, quæ in Barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere, quo ut essent vsæ, non morerentur. Capras autem in Creta feras quum essent confixæ venenatis sagittis, hærbam querere quæ Dictamnus vocaretur, quam quum gustauissent, sagittas excidere dicunt è corpore. Ceruæq; paulo ante partum perpurgat se quadam hæbula, quæ Sefelis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra metum & vim suis se armis quæq; defendat, cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones: alię fuga se, alię occultatione tutantur, atramenti effusione Sepiæ, torpore Torpedines: multæ etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est à prouidentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumq; rerum quæ altæ aut radicibus a terra, aut stirpibus continentur. Quæ quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex vno plura generentur, idq; semine inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaq; stirpe funduntur: ijsdemque seminibus & homines affatim vescuntur, & terræ eiusdem generis stirpium renouatione complentur. Quid loquar quanta ratio in bestiis ad perpetuam conseruationem earum generis appareat? Nam primum, aliæ mares

aliæ foeminae sunt, quod perpetuitatis causa
 machinata natura est. Deinde partes corporis
 & ad procreandum, & ad concipiendum aptis-
 sime, & in mari & in foemina commiscendorum
 corporum miræ libidines. Quum autem in lo-
 cis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad
 sese, eoq; septum fingit animal. Quod quum ex
 utero elapsum excidit, in ijs animantibus quæ
 lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lacte
 scire incipit: eaq; quæ pauloante nata sunt, si-
 ne magistro duce natura mammas appetunt,
 earumq; vbertate saturantur. Atq; ut intelliga-
 mus nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia
 esse opera prouidæ solertisq; naturæ: quæ mul-
 tiplices foetus procreant, ut sues, ut canes, his
 mammarum data est multitudo, quas easdem
 paucas habent hæc bestiae quæ pauca gignunt.
 Quid dicam quantus amor bestiarum sit in edu-
 candis custodiendisq; ijs quæ procreauerint,
 usq; ad eum finem, dum possint se ipsa defende-
 re: Et si pisces, ut aiunt, oua quum genuerunt re-
 linquunt. Facile enim illa aqua & sustentur,
 & foetum fundunt. Testudines autem & Cro-
 codilos dicunt, quum in terra partum ediderint,
 obruere oua, deinde discedere: ita & nascuntur,
 & educantur ipsa per sese. Iam gallinae auesq;
 reliquæ & quietum requirunt ad pariendum loca
 cum, & cubilia sibi nidosq; construunt, eosq; qui
 possunt mollissime substernunt, ut qui facillime
 oua seruetur: e quibus pullos quum excluderunt,

ita tumentur, ut & pennis foueant, ne frigore læ-
 dantur: & si est calor a Sole, se opponant. Quum
 autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus
 eorum matres prosequuntur, reliqua cura li-
 berantur. Accedit etiam ad nonnullorum animan-
 tium, & earum rerum quas terra gignit, conser-
 uationem & salutem, hominum etiam solertia &
 diligentia. Nam multæ & pecudes & stirpes sunt,
 quæ sine procuratione hominum saluæ esse non
 possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum
 hominum atq; abundantiam, aliæ alijs in locis repe-
 riuntur. Aegyptum Nilus irrigat, & quum tota
 æstate obruta oppletamq; tenuerit, tum recedit,
 mollitosq; & oblimatos agros ad ferendum re-
 linquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphra-
 tes, in quam quotannis quasi novos agros inue-
 nit. Indus vero, qui est omnium fluminum maxi-
 mus, non aqua solum agros latificat & mitigat,
 sed eos etiam conserit. Magnam enim vim seminum
 secum frumenti similitum dicitur deportare. Mul-
 taq; alia in alijs locis commemorabilia proferre
 possum, multos fertiles agros, alios aliorum fru-
 ctuum: sed illa quanta benignitas naturæ, quod
 tam multa ad vescendum, tam varia & tam iucun-
 da gignit: neq; ea uno tempore anni, ut semper
 & nouitate delectemur & copia. Quæ tempesti-
 uos autem dedit, qui salutare non modo hominum,
 sed etiam pecudum generi, ijs denique omnibus
 quæ oriuntur ex terra, ventos Etesias, quorum
 flatu nimis temperantur calores: ab ijsdē etiam ma-
 h iij

ritimi cursus celeres & certi diriguntur. Multa prætereunda sunt, & tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminū opportunitates, æstus maritimi multū accedētes & recedentes, montes vestiti atq; syluestres, salinæ ab ora maritima remotissimæ, medicamentorum salutarium plenissimæ terræ, artes deniq; innumerabiles ad victum & ad vitam necessariæ. Iam diei noctisq; vicissitudo conseruat animates, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic vndiq; omni ratione concluditur, mente cōsilioq; diuino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conseruationeq; admirabiliter administrari. Sin quærat quispiam, cuiusnam causa tantarum rerū molitio facta sit, arborum ne & herbarum, quæ quantū sine sensu sunt, tamen à natura sustentuntur? At id quidem absurdum est. An bestiarū? Nihil probabilis, deos mutarum & nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorū igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? eorum scilicet animantium, quæ ratione vtuntur. Hi sunt dii & homines, quibus profecto nihil est melius. Ratio est enim quæ præstet omnibus. Itaq; fit credibile, deorū & hominum causa factū esse mundū, quæq; in eo mūdo sint omnia. Faciliusque intelligitur, à dijs immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisq; humanæ naturæ figura atq; perfectio. Nā quū tribus

rebus animantiū vita teneatur, cibo, potione, spiritu, ad hæc omnia percipienda os est aptissimū, quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur & molitur cibus. Eorum aduersi acuti morfu diuidūt escas, intimi autem conficiunt, qui Genuini vocantur. quæ cōfectio etiam a lingua adiuuari videtur. Linguam autē ad radices eius hærens excipit stomachus, quo primū illabuntur ea quæ accepta sunt: & oris vtraq; ex parte tonsillas attingēs, palato extremo atq; intimo terminatur. Atq; is agitatione & motibus linguæ quum depulsum & quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes ex quæ sunt infra quā id quod deuoratur, dilatantur: quæ autē supra, contrahuntur. Sed quū aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat adiunctū linguæ radicibus paulo supra quā ad linguā stomachus annectitur, eaq; ad pulmones vsq; pertineat, excipiatq; animam, ea qua educus sit spiritus, eaq; a pulmonibus respiret & redat, tegitur quasi quodam operculo: quod ob quam causam datum est, nisi q; si in eam cibi forte incidissent, spiritus impediretur? Sed quū alui natura subiecta stomacho, cibi & potionis sit receptaculum, pulmones autem & cor extrinsecus spiritū adducant, in aluo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant fere ex nervis. Est autem multiplex & tortuosa, arcetq;

& continet, siue illud aridum est, siue humidū, quod recipit, vt id mutari & concoqui facile possit, eaq; tum astringitur, tum relaxatur, atque omne quod accepit, cogit & confundit, vt facile & calore quem multum habet exterendo cibo, & præterea spiritu omnia cocta atq; confecta in reliquū corpus diuidantur. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & assimilis spongijs mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima, qui tum se contrahunt aspirantes, tum se spiritu dilatāt, vt frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animales. Ex intestinis autem & aluo secretus a reliquo cibo succus is quo alimur, permanat ad iecur per vias quasdam a medio intestino vsq; ad portas iecoris. Sic enim appellant ductas & directas vias, quæ pertinent ad iecur, eiq; adherent. Atq; inde aliæ ad renes pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore delapsus. Ab eo cibo quum est secreta bilis, ijq; humores qui e renibus profundūtur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemq; portas iecoris cōfluunt, ad quas omnes eius viæ pertinent: per quas lapsus cibus ex hoc ipso loco in eam venam quæ caua appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus tam coctusque perlabitur. A corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur, tum astringentibus sese

intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est, sed tamē prætereundū est, ne quid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritus in pulmones anima ducitur, ea calefit primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pulmonum, ex eaq; pars redditur respirādo, pars concipitur cordis parte quadam quem ventriculum cordis appellāt. Cui similis alter adiunctus est, in quē sanguis a iecore per venam illam cauam influit. Eoq; modo ex his partibus & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. Vtræq; autem crebre multæq; toto corpore intextæ vim quandā incredibilem artificiosi operis diuiniq; testantur. Quid dicam de ossibus, quæ subiecta corpori mirabiles cōmissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiēdos accommodatas, & ad motum, & ad omnē corporis actionem? Huc adde nervos, a quibus artus continentur, eorumq; implicationem corpore toto per continentem: qui sicut venæ & arteriæ a corde tracti & profecti in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem tamq; solertem, adiungi multa possunt, ex quibus intelligatur quātæ res hominibus a dijs, q; eximie tributæ sunt. Quæ primū eos humo excitatos, celsos & rectos constituit, vt deorū cognitionē cælū intuentes capere possent. Sunt enim ex terra homines nō vt incolæ & habitatores

sed quasi spectatores superarū rerum atq; cælestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animātium pertinet. Sensus autē interpres ac nuncij rerum, in capite tanquam in arce mirifice ad vsus necessarios & facti & collocati sunt. Nam oculi tanquam speculatores altissimū locum obtinent, ex quo plurima cōspicientes, fungātur suo munere. Et aures quō sonum recipere debeāt, qui natura in sublimē fertur, recte in altis corporum partibus collocatæ sunt. Itēq; nares, eo quōd omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt: & q; cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine causa vicinitatē oris secutæ sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum quibus vescimur generā deberet, habitat in ea parte oris, qua esculentis & poculentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, vt omnes ictus, omnesq; nimios & frigoris & caloris appulsus sentire possimus. Atque vt in ædificijs architecti auertūt ab oculis naribusq; dominorū ea quæ profluentia necessario terti essent aliquid habitura, sic natura res similes procul amādauit a sensibus. Quis vero opifex præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiā persequi potuisset in sensibus: quæ primū oculos membranīs tenuissimis vestiuit & sepsit, quas primū perlucidas fecit, vt per eas cerni posset: firmas autem, vt continerentur. Sed lubricos oculos fecit & mobiles, vt

& declinarent si quid noceret, & aspectū quo vellent facile conuerterent. Aciesque ipsa quæ cernimus, quæ pupilla vocatur, ita parua est, vt ea quæ nocere possint, facile vitet: palpebræq; quæ sunt tegmēta oculorum mollissime, tactu ne læderent aciem, aptissime factæ, & ad claudendas pupillas, ne quid incideret, & ad aperendas: idq; prouidit, vt identidem fieri posset cum maxima celeritate. Muniteq; sunt palpebræ tanquā vallo pilorū, quibus & apertis oculis si quid incideret repelleretur, & somno conuiuentibus, quum oculis ad cernēdum nō egeremus, vt tanquā inuoluti quiescerent. Latent præterea vtiliter, & excelsis vndique partibus sepiuntur. Primum enim superiora supercilijs obducta sudorem a capite & fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur, subiectæ, leuiterq; eminentes. Nasus ita locatus est, vt quasi murus oculis interiectus esse videatur. Auditus autē semper patet. eius enim sensu etiam dormiētes egemus, a quo quū sonus est acceptus, etiam ex somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex & directū pateret. Prouiusum etiam, vt si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium tanquam in visco inheresceret. Extra autem eminent quæ appellantur aures, & regendi causa factæ, tandiq; sensus, & ne adiectæ voces laberentur atq; errarent prius quàm sensus ab his pulsus

esset. Sed duros & quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fistulibus testudine resonatur, aut cornu: & ex tortuosius locis & inclusis referuntur ampliores. Similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas quod noceat possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem. Gustatus praeclare septus est. ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in his artibus quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, caelatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius, colorum etiam & figurarum tum venustatem atque ordinem, & (ut ita dicam) decentiam oculi iudicant, atque etiam alia maiora. Nam & virtutes & vitia cognoscunt, iratum, propitium, letantem, dolentem, fortem, ignavum, audacem timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur & in vocibus & in tiliarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, & vocis genera permulta, canorum, fuscum, leue, asperum, graue, acutum, flexibile, durum, quae hominum solum auribus iudicantur. Nasumque item & gustandi, & arte tangendi magna iudicia sunt, ad quos

sensus capiendos & perfruendos plures etiam quam vellem artes repertae sunt. Perspicuum est enim quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum leuocinia processerint. Iam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit, his ipsis rebus mihi videtur carere. de quo dum disputarem, tuam mihi dari velim Cotta eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceretis? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio & comprehensio esset in nobis, ex quo videlicet quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione concludimus, singulaeque res definimus, circumscripseque complectimur. Ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit, qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. Quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis & tollitis, quod & sensibus & animo ea quae extra sunt percipimus atque comprehendimus? Ex quibus collatis inter se & comparatis artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. Iam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis quam est praecleara, quamque diuina? quae primum efficit, ut ea quae ignoramus, discere, & ea quae scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur.

mur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restringimus, hæc nos iuris, legum, urbium locietate deuinxit, hæc a vita immani & fera segregauit. Ad usum autem orationis incredibile est, vbi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimū pertinet, per quam vox principium a mente ducens, percipitur & funditur. Deinde in ore sita lingua est finita dentibus. ea vocem immoderate profusam fingit & terminat, quæ sonos vocis distinctos & pressos efficit, quā & ad dentes & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus, his quæ ad nervos resonant in canticibus. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit? Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio propter molles commissuras & artus, nullo in motu laborat: itaque ad pingendum, fingendum, ad scalpendum, ad neruorum eliciendos sonos ac tiliarum apta manus est admotione digitorum. Atque hæc oblectationis, illa necessitatis: cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum, vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris & ferri. Ex quo intelligitur adinueta animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, vt tecti, vt vesti-

ti, vt salui esse possimus, vrbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Iam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas inuenitur & copia. Nam & agri multa ferunt manu quesita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati: & præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiēdo, partim alendo: efficiamus etiam domitu nostro quadrupedum vectiōes, quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim & celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos iuga imponimus, nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur. Nos ex terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colēdos agros necessariam. Nos æris, argenti, auri venas penitus abditas inuenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras. Arborum autem collectione omnique materia & culta & syluestri partim ad calefaciendum corpus igni adhibito, & ad mitigandū cibum vtimur, partim ad ædificandum, vt tectis septi frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad nauigia faciēda, quorum cursibus suppeditantur omnes vndique ad vitam copię: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationē nos soli habemus maris atque ventorum, propter nauticarum rerum sciētiam, plurimisque maritimis rebus fruimur atque vtimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus:

nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores, nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus, nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus, nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. Quid vero hominum ratio: non in cælum usque penetrauit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognouimus. ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus, defectiones Solis & Lunæ cognita, prædictaque in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. Quæ contuens animus accipit ab his cognitionem deorum, ex qua oritur pietas, cui coniuncta iustitia est, reliqueque virtutes, ex quibus vita beata existit par & similis deorum, nulla alia re nisi immortalitate, quæ nihil ad bene viuendum pertinet, cedens cælestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum, nec ingenij mentisque vim talē effici potuisse fortuna. Restat ut doceam, atque aliquādo perorem, omnia quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse & parata. Principio ipse mūdus deorum hominumque causa factus est: quæque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum & inuenta sunt. Est enim mūdus quasi communis deorum atque hominum domus: aut

vrbs utrorumque. soli enim ratione vtentes, iure ac lege viuunt. Ut igitur Athenas & Lacedæmonem Atheniensium Lacedæmoniorumque causa putandum est ciuitates conditas esse, omniaque quæ sunt in his vrbibus, eorum populorum recte esse dicuntur, sic quęcunque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt. Iam vero circuitus Solis & Lunę, reliquorumque siderum, quāquam etiam ad mundi coherentiam pertinent, tamē & spectaculum hominibus præbent. Nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem solertiamque præstantior. Eorum enim cursus dimensituti, maturitates temporū, & varietates mutationesque cognouimus: quæ si hominibus solis nota sunt, hominū causa esse facta iudicandum est. Terra vero foeta frugibus, & vario leguminum genere, quū maxima largitate fundit ea, ferarum ne, an hominum causa gignere videtur? Quid de vitibus oliuetisque dicam? quarum vberissimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinet. Neque enim ferendi, neque colendi, nec tēpestiue demetendi percipiendi que fructus, neque condendi ac reponendi vlla pecudū scientia est: earumque omnium rerum hominū est & vsus & cura. Ut fides igitur & tibiæ eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt, sic ea quæ diximus, solis confitendum est esse parata qui vtuntur. Nec si quæ bestię furantur aliquid ex his aut rapiunt, illarum quoque cau-

sa ea nata esse dicimus. Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentū condunt, sed coniugum & liberorum, & familiarū suarum. Itaque bestiae furtim ut dixi fruuntur, domini palam & libere. hominū igitur causa eas rerum copias comparatas fatēdum est. Niforte tanta vbertas & varietas pomorum, eorumque iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam & aspectus, dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donauerit: tantumque abest ut haec bestiarū etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque coctis, homines vestiantur? quae quidem neque alii, neque sustentari, neque vllum fructum edere ex se sine cultu hominum & curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorū adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandū sagacitas narium, tanta acritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse ad onus accipiendū figurata, ceruices autem natae ad iugum, tum vires humerorum & latitudines ad aratra extrahenda: quibus quum terrae subigerentur fissione glebarum ab illo autore genere, ut poetae loquuntur, vis nulla vniquam afferebatur. Ferrea tum vero proles ex

orta repente est, Ausaque funestum prima est fabricarier ense, Et gustare manu vinctum domitumque iuuenem. Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus velsci scelus haberetur. Logum est mulorum persequi utilitates & asinorum, quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus vero quid habet praeter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Quae pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem suauitatemque piscium dicam? quid auium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Proncea nostra Epicurea fuisse videatur. Atque haec ne caperetur quidem nisi hominum ratione atque solertia: quam aues quasdam & alites & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putamus. Iam vero immanes & feras belluas nanciscimur venando, ut & vescamur his, & exerceamur in venando ad similitudinem bellicae disciplinae, & utamur domitis & condoceratis, ut elephatis, multaque ex earum corporibus remedia morbis & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu & periclitatione percepimus. Totam licet animis tanquam oculis lustrare terram, mariaque omnia cernere, iam spatia frugifera atque immensa camporum, vestitusque densissimos mons

tium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad vsum hominum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud vero quod uterque vestrum fortasse arripit ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos inuehebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædicationem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto diuinitas, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maxime publicis. Multa cernunt Aruspices, multa Augures prouident, multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somnijs, multa portentis: quibus cognitis, multæ sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur siue vis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam a dijs immortalibus data. Quæ si singula vos forte non mouent, vniuersa certe tamen inter se conexa atque coniuncta mouere debebunt. Nec vero vniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis a dijs immortalibus consuli & prouideri solet. licet enim contrahere vniuersitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. Nam

si omnibus hominibus qui ubique sunt, quacunque in ora ac parte terrarum ab huiusce terræ quam nos incolimus continuatione distantium, deos consulere censemus ob has causas quas ante diximus, his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem consulunt ijs, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus, etiam illis consulunt, qui partes eius insulæ tenant, Europam, Asiam, Africam. Ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum, & earum urbium separatim ab vniuersis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanum, primo Punico Calatinum, Duellium, Metellum, Lutatium: secundo Maximum, Marcellum, Africam, post hos Paulum, Gracchum, Catonem: patrum vero memoria Scipionem, Lelium. multosque præterea & nostra ciuitas & Græcia tulit singulares viros, quorum neminem nisi iuuante deo talem fuisse credendum est. Quæ ratio poetarum, maximeque Homerum impulit, ut principibus Heroum Vlyssi, Diomedæ, Agamænoni, Achilli certos deos discriminum & periculorum comites adiungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe presentie, quales supra commemoravi, declarant ab his & ciuitatibus & singulis hominibus consuli. Quod quidem intelligitur etiam significationibus re-

rum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa præterea ostentis, multa in extis admonentur, multisq; rebus alijs, quas diuturnus vsus ita notauit, vt artem diuinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu diuino vnquã fuit. Nec vero ita refellendum est, vt si segetibus vel vinetis cuiuspiam, tempestas nocuerit, aut si quid e vitæ commodis casus abstulerit, eum cui quid horum acciderit, aut inuisum deo, aut neglectum a deo iudicemus. Magna dii curant, parua negligunt: magnis autem viris prospere eueniunt semper omnes res. Siquis dem satis a nostris, & a principe philosophiæ Socrate dictum est de vbertatibus virtutis & copijs. Hæc mihi fere in mētem veniebant, quæ dicenda putarem de natura deorum. Tu autem Cotta si me audias, eandem causam agas, teque & principem ciuem, & pontificem esse cogites. Et quoniam in vtramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas, eamque facultatem disferendi, quam tibi a Rhetoricis exercitationibus acceptam amplificauit Academia, potius huc conferas. Mala enim & impia consuetudo est contra deos disputandi, siue ex animo id fit, siue simulate,

M. T. C. DE NATVRA
DEORVM LIBER III.

Væ quum Balbus dixisset, tū arridēs Cotta, Sero, iquit, mi Balbe, præcipis quid defendam. Ego enim te disputante, quid contradicerē, mecū ipse meditabar, neq; tam refellendi tui causa, quæ minus intelligebam requirēdi. Quum autem suo cuiq; iudicio sit vtendum, difficile factu est me id sentire quod tu velis. Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta cum expectatio ne Cotta sim te auditorus. Iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. Præbebo igitur me tibi vicissim attentū cōtra Stoicos auditorem. Spero enim te, vt soles, bene paratum venire. Tū Cotta. Si mehercule inquit, Vellei. neq; enim mihi par ratio cū Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem? inquit ille. Quia mihi videtur Epicurus vester de dijs immortalibus non magnopere pugnare, tantummodo negare deos esse non audet, ne quid inuidiæ subeat aut criminis. Quum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorū membrorū vsum nullum habere, ludere videtur, satisque

putare si dixerit esse quandā beatam naturam & æternam. A Balbo autem animaduertisti credo q̄ multa dicta sint, quanquā etiam si minus vera, tamen apta inter se & cohærentia. Itaque cogito, vt dixi, non tam refellere eius rationem, q̄ ea quæ minus intellexi, requirere. Quare Balbe tibi permitto, respondere ne mihi malis de singulis rebus quærenti ex te ea quæ parum accepi, an vniuersam audire orationem meam. Tum Balbus, Ego vero si quid explanari tibi voles, respondere malo. Sin me interrogare non tam intelligendi causā q̄ refellendi, vtrū voles faciam, vel ad singula quæ requires statim respondebo, vel quum peroraueris, ad omnia. Tum Cotta, Optime, inquit: quamobrem sic agamus, vt nos ipsa ducit oratio. Sed antequā de re, pauca de me. Non enim mediocriter moueor auctoritate tua Balbe, orationeq; ea quæ me in perorādo cohortabatur, vt meminissem me & Cottā esse, & pōtifficē. Quod eo credo valebat, vt opiniones quas à maioribus accepimus de dijs immortalibus, sacra, ceremonias, religionesq; defenderē. Ego vero eas defendam semper, semperq; defendi, nec me ex ea opinione, quam à maioribus accepi de cultu deorum immortalium, vllius vno quam oratio aut docti aut indocti mouebit. Sed quum de religione agitur, T. Corūcanum, P. Scipionem, P. Scæuolam pontifices maximos, non Zenonē, non Cleanthem aut Chry-

sippum sequor, habeoq; C. Lælium augurem eundemq; sapientem, quem potius audiā dicentem de religione in illa oratione nobili, q̄ quenquā principem Stoicorum. Quūq; omnis populi Romani religio in sacra & auspicia diuina sit, tertium adiunctum sit, si quid prædictionis causā ex portentis & monitis Sibyllæ interpretes Aruspicesve monuerunt: harū ego religionum nullam vnquam contemnendam putavi, mihiq; ita persuasi, Romulum auspicijs, Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostræ ciuitatis, quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuissent. Habes Balbe quid Cotta, quid pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam quid tu sentias. à te enim philosopho rationem accipere debeo religionis, maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita credere. Tum Balbus, Quam igitur à me rationem, inquit, Cotta desideras? Et ille. Quadripartita, inquit, fuit diuinitas tua. Primum, vt velles docere deos esse. Deinde quales essent. Tum ab his mundum regere. Postremo consulere eos rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit, Balbus: sed expecto quid requiras. Tum Cotta. Primum quidque videamus, inquit, & si id est primum, quod inter omnes nisi admodum impios conuenit, mihi quidem ex animo exire non potest esse deos. Id tamen

ipsum, quod mihi persuasum est, esse deos, auctoritate maiorum cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tū Cotta, quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quā si nihil vnquā audierim de dijs immortalibus, nihil cogitauerim. Rudē me & integrū discipulum accipe, & ea quæ requiro doce. Dic igitur, inquit, quid requiras. Ego ne primum illud, cur qui id perspicuū in istam partem ne egere quidē oratione dixisses, quod esset perspicuum, & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris? Quia te quoq;, inquit, ante maduerit Cotta sæpe quum in foro diceret, q̄ plurimis posset argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. atq; hoc idem & philosophi faciunt, & ego, vt potui, feci. Tu autem qui id queris, similiter facis, ac si me roges cur te duobus contuear oculis, & non altero contuear, quū idem vno assequi possim. Tum Cotta, Quā simile istud sit, inquit, tu videris. Nā ego neq; in causis si quid est euident de quo inter omnes conueniat, argumētari soleo: (perspicuitas enim argumentatione leuatur) nec si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuereris autē altero oculo, causa non esset, quum idem obtutus esset amborum, & quum rerū natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos per-

forata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas tam esse id perspicuum, quā tu velis, propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim vnū satis erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta cur dij sint, res que mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. Mandauit enim memorie non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, quum cælum suspexerimus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regātur. Ex hoc illud etiam. Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem. Quasi vero quisquam nostrum istum potius quā Capitolinum, Iouem appellet: aut hoc perspicuum sit, constet, que inter omnes, eos esse deos quos tibi Vel leius multiq; præterea ne animantes quidem esse concedant. Graue etiam argumentum tibi videbatur, q̄ opinio de dijs immortalibus & omnium esset, & quotidie cresceret. Placet igitur tantas res opinione stultorum iudicari vobis, præsertim qui illos insanos esse dicatis? Atenim præsentis videmus deos, vt apud Regillum Posthumius, in Salaria Vacienus, nescio quid etiam de Locorum apud Sagram prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines homine natos, & quos Ho-

merus, qui recens ab illorum ætate fuit, sepul-
 tos dicit Lacedæmone, eos tu canterijs albis
 nullis calonibus obuïam Vacieno venisse exis-
 timas, & victoriam Po. Ro. Vacieno potius
 homini rustico q̃ M. Catoni qui tū erat prin-
 ceps, nunciauisset? Ergo & illud in silice, quod
 hodie apparet apud Regillum tãquam vesti-
 gium vngulæ Castoris equi credis esse? Non
 ne mauius illud credere, quod probari potest,
 animos præclarorum hominū, quales isti Tyn-
 daridæ fuerunt, diuinos esse & æternos, quàm
 eos qui semel cremati essent, equitare, & in
 acie pugnare potuisse? Aut si hoc fieri potuis-
 se dicis, doceas oportet quo modo, nec fabel-
 las aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi,
 inquit, fabellæ videntur? Nōne ab Aulo Postu-
 mio ædem Castori & Polluci in foro dedi-
 catam? nonne senatusconsultum de Vacieno
 vides? Nam de Sagra Græcorum etiā est vul-
 gare prouerbium: quæq; affirmant, certiora es-
 se dicunt, quàm illa quæ apud Sagram. His
 igitur auctoribus nōne debes moueri? Tum
 Cotta, Rumoribus, inquit, mecū pugnas Bal-
 be, ego autem a te rationes requiro. Sequun-
 tur quæ futura sunt: effugere enim nemo id po-
 test, quod futurum est. Sæpe autē ne vtile est
 quidem scire quid futurum sit. Miserum est
 enim nihil proficientē angere, nec habere ne spei
 quidem extremū, & tamē commune solatiū:
 præsertim quum vos ijdem fato fieri dicatis

omnia: quod autem semper ex omni æternita-
 te verum fuerit, id esse fatū. Quid igitur iuuat,
 aut quid affert ad cauendū, scire aliquid futu-
 rum, quum id certe futurū sit? Vnde porro ista
 diuinatio? quis inuenit fissum iecoris? quis cor-
 nicis cantum norauit? quis sortes? Quibus ego
 credo, nec possum Accij Nauti, quem comme-
 morabas lituum contemnere. Sed qui ista in-
 telligenda sunt, à philosophis debeo discere,
 præsertim quum isti plurimis de rebus diui-
 nis mentiuntur. At medici quoq; (ita enim di-
 cebas) sæpe falluntur. Quid simile medicina,
 cuius ego rationē video, & diuinatio, quæ vn-
 de oriatur nō intelligo? Tu autem etiā Decio-
 rum deuotionibus placatos deos esse censēs.
 Quæ fuit eorum tãta iniquitas, vt placari Po-
 Romano nō possent, nisi viri tales occidissent?
 Consilium illud imperatorum fuit, quod Græ-
 ci *σπῆτιγμα* appellant, sed eorum impe-
 ratorum, qui patriæ consulerent, vitæ non
 parcerent. Rebantur enim fore, vt exercitus
 imperatorem equo incitato se in hostes im-
 mittētem persequeretur: id quod euenit. Nam
 Fauni vocem equidem nunquam audiui: tibi,
 si audiuisse te dicis, credā, etsi Faunus omni-
 no quid sit, nescio. Non igitur adhuc, quan-
 tum quidem in te est Balbe, intelligo deos es-
 se: quos equidem credo esse: sed nihil docent
 Stoici. Nam Cleanthes, vt dicebas, quatuor
 modis formatas in animis hominum putat

deorū esse notiones. Vnus is modus est de quo fati dixi, qui est susceptus ex præsensione rerum futurarū. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum quas percepimus, & copia. Quartus ex astrorum ordine, cælique constantia. De præsensione diximus: de perturbationibus cælestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, quum ea fiant, non esse multos qui illa metuant, & a dijs immortalibus fieri existiment. Sed non id quæritur, sint ne aliqui qui deos esse putent: Dij vtrum sint nec ne sint, quæritur. Nam reliquæ causæ quas Cleanthes affert, quarum vna est de commotionum ordine, cæliq; constantia, tum tractabuntur a nobis, quum disputabimus de providentia deorum, de qua plurima a te Balbe dicta sunt: eodemq; illa etiā differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius: quæq; in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, & quū totius mundi conuenientiā cōsensumq; afferebas, Zenonisq; breues & acutulas conclusiones in eam partem sermonis quam modi dixi, differemus. Eodemq; tempore illa omnia quæ à te physice dicta sunt, de vi ignea, deq; eo calore ex quo omnia generari dicebas, loco suo quærentur: omniaq; quæ a te nudius

LIBER III. 73
tertius dicta sunt, quum docere velles deos esse: quare & mūdus vniuersus, & Sol, & Luna, & stellę sensum ac mentem haberent, in idem tempus reseruabo. A te autem illud etiam atq; etiam quæram, quibus rationibus tibi persuadeas deos esse. Tum Balbus. Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, vt quum me interrogaturus esse videare, & ego me ad respondendum compararim, repente auertas orationem, nec des respondendi locum. Itaq; maximæ res tacite præterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de quæstionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere: sed ab hac quæstione quæ nūc in manibus est, separatur. Quare, si videtur, noli agere confuse, vt hoc explicemus hac disputatione quod quæritur. Optime, inquit, Cotta. Itaque quoniam quatuor in partes totā quæstionem diuisti, de prima quidem diximus, consideremus secundam, quæ mihi talis videtur fuisse, vt quum ostendere velles quales dii essent, ostenderes nullos esse. A consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed quum deo nihil præstantius esset, non dubitabas quin mundus esset deus, quo nihil in rerum natura melius esset, modo possemus eum animam cogitare, vel potius vt cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed quū mundo negas quicquam esse melius, quid dicis melius? Si pulchrius, assentior: si aptius ad vti-

litates nostras, id quoque assentior. Si autem id dicis, nihil esse mundo sapientius, nullo modo prorsus assentior. Non quod difficile sit mentem ab oculis euocare: sed quo magis euoco, eo minus id quod tu vis possum mente comprehendere. Nihil est mundo melius in rerum natura, ne in terris quidem vrbe nostra. nunc igitur idcirco in vrbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut quoniam non sit, num idcirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimae vrbi, quod in vrbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum quod velis sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, & vt tibi videbatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit. Quod ratione vtitur, melius est quam id quod ratione non vtitur: nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus vtitur. Hoc, si placet, iam efficies, vt mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigijs hoc modo rationem poteris concludere, quod literatum est, id esse melius quam quod non est literatum. nihil autem mundo melius. literatus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Saepe dixi nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturae, vt sui dissimillima posset effingere. Concedo non modo

animantem & sapientem esse mundum, sed fiduciam etiam & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur avertit pater iste Stoicorum, quare mundum ratione vti putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus, & tamen nihil est eo melius: nihil est enim eo pulchrius, nihil salutaris, nihil nobis ornatius aspectu, motuque constantius. Quod si mundus vniuersus non est deus, ne stellas quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero ponebas, quarum te cursus aquabiles aeternique delectabant, nec mehercule iniuria. Sunt enim admirabilis incredibilique constantia. Sed non omnia Balbe quae cursus certos & constantes habent, vel seruant, ea deo potius quam naturae tribuenda sunt. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? Quid freto Siciliensi? Quid Oceani seruire illis in locis, Europam Libyamque rapax ubi diuidit vnda? Quid aestus maritimi vel Hispaniae ses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri non possunt? Vide quae so, si omnis motus, omniaque quae certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina dicimus, ne tertianas quidem febres & quaranas diuinas esse dicendum sit, quarum reuersione & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est: quod vos quum facere non potestis, tanquam in aram con-

fugitis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus & callidus. Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur. Callidos autem, quorum tamquam manus opere, sic animus usu concalluit. Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, quicquid id efficit, melius est homine. Homo autem hæc quæ in mundo sunt, efficere non potest. Qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit nisi deus? Est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam & rationem intersit, non distinguatur. Idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quicquam homine melius: id autem putare quenquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiae censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare quam mundum: at illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum, & rationem, & orationem, hæc eadem & caniculam non habere. Et si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, à natura conformatum putarem. Atenim quærit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, si nullus

fuerit in mundo deus. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus, nisi vero loqui Solem cum Luna putamus, quum propius accesserit: aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt Balbe, naturæ non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, (quod quidem quale sit, iam videbimus) sed omnia cientis & agitantis motibus & mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspire dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea vno diuino spiritu continerentur. Illa vero cohæret & permanet naturæ viribus, non deorum, estque in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθεια* Græci vocant. Sed ea quo sua sponte maior est, eo minus diuina ratione fieri existimanda est. Illa autem quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum, corpus autem immortale nullum esse ne indiuiduum quidem, nec quod dirimi distrahi non possit. Quicquid omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi & patiendi necessitatem. Et si omne animal mortale est, nullum est immortale. Ergo itidem, si omne animal fecari ac diuidi potest, nullum est eorum indiuiduum, nullum æternum. Atqui omne animal

ad accipiendam vim externam & ferendā paratum est, mortale igitur omne animal & dissolubile & diuiduum sit necesse est. Vt enim si omnis cera cōmutabilis esset, nihil esset cereū quod commutari non posset, item nihil argētēū, nihil æneū, si cōmutabilis esset natura argēti & æris: similiter igitur si omnia quæ sunt ē quibus cuncta cōstant, mutabilia sunt, nullū corpus esse potest non mutabile. Mutabilia autem sunt illa, ē quibus omnia constant, vt vobis videtur: omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur vt omne corpus mortale sit. Etenim omne corp⁹, aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil est quod non intereat. Nā & terrenū omne diuiditur, & humor ita molis est, vt facile premi collidique possit: ignis vero & aër omni impulsu facillime pellitur, naturaq; cedens est maxime & dissipabilis. Præterea omnia hæc tum intereunt quum in naturam aliam conuertuntur: quod sit quum terra in aquam se vertit, & quum ex aqua oritur aër, & quum ex aëre æther, quumq; eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant e quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum. Et vt hæc omittamus, tamē animal nullum inueniri potest, quod neque natum vnq̄ sit, & semper sit futurū. Omne

enim animal sensus habet: sentit igitur & calida & frigida, & dulcia & amara. Nec potest vllō sensu iucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. Quod autē dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. Omne igitur animal confitendū est esse mortale. Præterea si quid est quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse nō potest. Sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat, & quod ea sentiat, nō potest esse æternum, & omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis: appetuntur autem quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria: & omne animal appetit quædam, & fugit a quibusdam. quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet vim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse quod sensum habeat quin id intereat. Etenim ea ipsa quæ sentiuntur, vt frigus, vt calor, vt voluptas, vt dolor, & cætera, quum amplificata sunt, interimunt: nec vllum animal est sine sensu: nullum igitur animal est æternum. Etenim aut simplex est natura animantis, vt vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concretum ex
k iij

pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quo naturæ vi efferatur, alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus coherere possunt, semper autem nullo modo possunt. Necesse est enim in suum quæque locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum. Sed omnia vestri Balbesolent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes, quem ipsum non omnes interpretantur vno modo. quem, quoniam quid diceret intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnium vim esse ignem: itaque animalis quum calor defecerit, tum interire: & in omni natura rerum id viuere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo calore extincto corpora intereant, non intereant humore aut spiritu amisso, præsertim quum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido: veruntamen videamus exitum. Ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo præter ignem. qui magis quam præter animam, unde animalium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? Quomodo autem hoc quasi cõcedatur sumitis, nihil esse animal nisi ignem? Probabilius enim videtur tale quiddam esse animal, ut sit ex igne atque anima temperatum. Quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscete natura, quoniam is quum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus, non potest ipse esse

sine sensu: rursus eadem dici possunt. Quicquid est enim quod sensum habeat, id necesse est sentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit ut ne ignem quidem efficere possitis æternum. Quid enim? non eisdem vobis placet omnem ignem pastu indigere, nec permanere ullo modo posse nisi alatur, alii autem Solem, Lunam, reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? Eaque causam Cleantes affert, cur se Sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit, mox. Nunc autem concludatur illud: quod interire possit, id æternum non esse natura: ignem autem interitum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. Qualem autem dicunt deum, intelligere non possumus nulla virtute præditum. Quid enim? prudentiam ne deo tribuamus, quæ constat ex scientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum nec malarum, cui mali nihil est, nec esse potest? Quid huic opus est delectu bonorum & malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. At obscurum deo nihil potest esse. Nam iustitia quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? Hominum enim societas & communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem constat ex prætermittē

dis voluptatibus corporis : cui si locus in cælo est, est etiã voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore? an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur vtentem, nec virtute vlla præditum deum intelligere qui possumus? Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam despiciere possum, quum ea considero quæ dicuntur a Stoicis. Sunt enim illa imperitorum. Pisces Syrii venerantur. Omne fere genus bestiarum Aegyptij consecrauerunt. Iam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabadi, Tenedij Tenem : Leucotheam quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium, cum etiam Græcia, Herculem & Aesculapium, Tyndaridas, Romulum nostri, aliosq; complures, quos quasi novos & ascriptitios ciues in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti. Quid vos philosophi, qui meliora? Omitto illa, sunt enim præclara, sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse sublime candens, quem inuocant omnes Iouem. Quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? Mihi quidem sane multi videntur. singulas enim stellas numeras deos, easque aut belluarum nomine appellas, vt capram, vt lupam, vt taurum, vt leonem: aut rerum inanimatarum, vt Argo, vt aram, vt coronam. Sed vt hæc concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? Quum frus

ges Cererem, vinum Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis vtimur vsitato : sed dic quem tam amentem esse putas, qui illud quod vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad deos, tu redde rationem quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit : & ego discam libenter. Quo modo nunc quidem est, nō video quo pacto ille cui in monte Oeteo illatæ lampades fuerunt, vt ait Accius, in domum æternam patris ex illo ardore peruenerit, quæ tamen Homerus conueniri apud inferos facit ab Vlysse, sicut cæteros qui excesserant vita. Quanquam quem potissimum Herculem colamus, scire sane velim. Plures enim tradunt nobis ij qui interiores scrutantur & reconditas literas, antiquissimū Ioue natum, sed antiquissimo item Ioue. Nam Ioues quoq; plures in priscis Græcorum literis inuenimus. Ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem cōcertauisse cū Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilus natus Aegyptius, quem aiunt Phrygias literas conscripsisse. Tertius est ex Idæis dactylis, cui inferias afferunt. Quartus Iouis est, Asteria Latonæ sororis, quem Tyrii maxime colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Iupiter genuit : sed tertius Iupiter : quoniam, vt iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. Quando enim in hunc locum

cum me deduxit oratio, docebo meliora me didicisse de colendis dijs immortalibus iure pontificio, & more maiorum, capedunculis quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quàm rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic quid ei respondeā, qui me sic roget: Si dii sunt, sunt ne etiā nymphæ deæ? si nymphæ, Panisci etiā & Satyri? Hi autē non sunt, ne nymphæ deæ quidem. At earum templa sunt publice vota & dedicata. Quid igitur? ne cæteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata? Age porro, Iouem & Neptunum deum numeras, ergo etiam Orchus frater eorum deus, & illi qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus dii putādi. At id quidem repudiandum: ne Orchus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? Hæc Carneades agebat non ut deos tolleret: (quid enim philosopho min⁹ cōueniens?) sed ut Stoicos nihil de dijs explicare conuinceret. Itaque insequabatur. Quid enim (aiebat) si ij fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest, quem vulgo maxime colunt ad occidentem? Qui si deus est, patrem quoque eius Cælum esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cæli quoque parentes dii habendi sunt Aether & Dies, eorumque fratres & sorores, qui a genealogijs antiquis sic nominantur,

amor, dolus, metus, labor, inuidencia, fatum, senectus, mors, tenebræ, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, Parcæ, Hesperides, somnia, quos omnes Erebo & nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. Quid Apollinem, Vulcanum, Mercurium, cæteros, deos esse dicēs: de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce, dubitabis? At hi quidē coluntur æque atque illi, apud quosdam etiam multo magis: ergo hi dei sunt habendi, mortalibus nati matribus. Quid Aristeus, qui oliuē inuentor dicitur, Apollinis filius, Theseus, qui Neptuni, reliqui quorum patres dii sunt, nō erunt in deorum numero? Quid quorum matres? opinor etiam magis. Vt enim in iure ciuili, qui est de matre libera, liber est: item iure naturæ, qui de dea matre est, deus sit necesse est. Itaq; Achillem Astypaliis in insula sanctissimum colit: qui si deus est, & Orpheus & Theseus dii sunt, matre Musa nati. Nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur, quo modo illi sunt? Vide igitur ne virtutibus hominum isti honores habeantur, nō immortalibus: quod tu quoq; Balbe visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putes, Hecaten non putare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? An hæc quoque dea est? Vidimus enim eius aras delubraque in Græcia. Sin hæc dea est, cur non Eu-

menides? Quæ si deæ sunt, quarum & Athenis fanum est, & apud nos, vt ego interpretor, luscus Furinæ, Furia deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices facinorum & sceleris. Quod si tales dii sunt, vt rebus humanis intersint, Natio quoque dea putanda est, cui quum fana circuiimus, in agro Ardeatino rem diuinam facere solemus: quæ quia partus matronarum tueatur, a nascētibz Natio nominata est. Ea si dea est, dii omnes illi qui commemorabatur a te, homines, fides, mens, concordia: ergo etiā spes, moneta, omniaque quæ cogitatione nobismetipsis possumus fingere. Quod si verisimile non est, ne illud quidē est, hæc vnde fluxere. Quod autem dicis, si dii sunt illi quos colimus & accipimus, cur non eodem genere Serapim Isimque numeremus? Quod si facimus, cur Barbarorum deos repudiemus? Boues igitur & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea belluas in deorum numerum reponemus: quæ si rejiciamus, illa quoque vnde hæc nata sunt, rejiciemus. Quid demum? Ino dea dicetur, & Leucothea a Græcis, a nobis Matuta dicetur, quum sit Cadmi filia: Circe autem, & Pasiphae, & Hesperides Oceani filia nata, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? Quamquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis? Quid Medæ respondetis, quæ duobus auis, Sole & Oceano, & a pa-

tre Matridila procreata est? Quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuuium Egialeus? Sed illud nomen veterum literis visitatus. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiræus deus erit, & Trophonius? Nostri quidem publicani, quum essent agri in Boeotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii, est certe Erichtheus, cuius Athenis & delubrum vidimus, & sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de cæteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? Quod si probabile non est, nec illa quidem superiora, vnde hæc manant, probanda sunt. At qui in plerisque ciuitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius Reipublicæ causa periculum adiret optimis quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam causam Erichtheus Athenis filiaque eius in numero deorum sunt. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandū colunt, a quo est vrbs illa cōdita, quam quenuquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, vt multa, quum quidam ei molestus Alabandum deum esse cōfirmaret, Herculem negaret, ergo, inquit, mihi Alabādus, tibi Her-

cules sit iratus. Illa autem Balbe, quæ tu a cælo astrisque ducebas, quàm longe serpant, non vides? Solem deum esse Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna dea est, ergo etiam lucifer cæteraque errantes numerum deorum obtinebunt. Igitur etiam inerrantes. Cur autem arcus species non in deorum numero reponatur? Est enim pulcher, & ob eam speciem, quia causam habeat admirabilem, Thaumante dicitur nata. Cuius si diuina natura est, quid facies nubibus? Arcus enim ipse ex nubibus efficitur, quodammodo coloratus: quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt tempestates, quæ Populi Romæ ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procelle, turbines sunt dei putandi. Nostri quidem duces mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt. Iam si est Ceres a gerendo, ita enim dicebas, terra ipsa dea est, & ita habetur. quæ est enim alia Tellus, nisi terra? Mare etiâ, quæ Neptunum esse dicebas. Ergo & flumina & fontes. Itaque & fontis delubrum Marso ex Corsica dedicauit: & in augurum precatione, Tiberinum, Spinonem, Anienem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitiosis probabitur. Nihil ergo probandum horum

est. Dicamus igitur Balbe oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in cælum translato, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Ioues tres numerant, ij qui Theologi nominantur: ex quibus primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum. Alterum patre Cælo, qui genuisse Mineruam dicitur, quam principem & inuentricem belli ferunt. Tertium Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. *Διόσκουροι* etiâ apud Græcos multis modis nominantur. Primi tres qui appellantur Anactes, Athenis ex rege Ioue antiquissimo & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi, Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertij dicuntur a nonnullis Aleo & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus fuit. Iam Musæ primæ quatuor natæ Ioue altero, Theixinoe, Edarache, Melete. Secundæ Ioue tertio, & Mnemosyne procreatæ nouem. Tertiæ Ioue tertio Pierio natæ & Antiopa, quas Pieridas & Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero quò proxime superiores. Quumque tu Solem quia solus esset, appellatum esse dicas, Soles ipsi quàm multi a theologis proferuntur? Vnus eorum Ioue natus, nepos etheris. Alter Hyperione. Tertius Vulcano Nili fia

lio, cuius urbem Aegyptij volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur. Quartus is quem Hericis temporibus Acantho Rhodi peperisse dicitur, lalysum, Camirum, Lindum. Quintus qui Colchis fertur Aetam & Circen procreauisse. Vulcani item complures. Primus Cælo natus, ex quo & Minerua Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Secundus Nilo natus Opas, ut Aegyptij appellant, quem custodem esse Aegypti volunt. Tertius e tertio Ioue & Iunone, qui Léní fabricæ traditur præfuisse. Quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ nominabantur. Mercurius vnus Cælo patre, diæ matre natus, cuius obscœnius excitata natura traditur, quod aspectu Proserpinæ commotus sit. Alter Valentis & Phoroniadis filius, is qui sub terris habetur. Idem Trophonius. Tertius Ioue tertio natus & Maia, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. Quartus Nilo patre, quæ Aegyptij nefas habent nominare. Quintus quem colunt Pheneatæ, qui argentum inuenisse, & Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Aegypto præfuisse, atq; Aegyptijs leges & literas tradidisse. Hunc Aegyptij Theutatem appellat. eodem nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Aesculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui speculum inuenisse, primusq; vulnus dicitur obligauisse. Secundus secundi Mercurij

frater. Is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynofuris. Tertius Arsiippi & Arsinog, qui primus purgationemalui, dentisq; euulsionē, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia nō longe a Lusio flumine sepulcrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem pauloante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. Alter Corybantis filius natus in Creta, cuius de illa insula cum Ioue ipso certamē fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus, & Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianę item plures. Prima Iouis & Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur. Secunda notior, quam Ioue tertio & Latona natam accepimus. Tertiæ pater Vpīs traditur, Glauce mater. eā sepe Græci Vpim paterno nomine appellant. Dionysios multos habemus. Primum Ioue & Proserpina natum. Secundum Nilo, qui Nyfam dicitur interemisse. Tertiū Caprio patre, eūque regem Asiæ præfuisse dicunt. Cuius Abasæa sunt instituta. Quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confici. Quintum Niso natū & Thione, a quo Trieterides cōstitutæ putantur. Venus prima Cælo & Diæ nata, cuius Elide delubrum videmus. Altera spūma procreata, ex qua & Mercurio Cupidinē secundum natum accepimus. Tertia Ioue nata

& Dione, quæ nupsit Vulcano: sed ex ea & Marte natus Antheros dicitur. Quarta Syria Cyroq; concepta, quæ Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerua prima quæ Apollinis matrem supra diximus. Secunda orta Nilo, quam Aegyptij Saitæ colunt. Tertia illa quam Ioue generatam supra diximus. Quarta Ioue nata & Coriphe Oceani filia, quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. Quinta Palantis, quæ patrem dicitur interemisse virginis tatem suam violare conantem, cui Pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur. Secundus Mercurio & Venere secunda. Tertius quidē est Antheros Marte & Venere tertia. Atq; hæc quidem, atque eiusmodi ex vetere Græciæ fama collecta sunt, quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo hæc non refellunt, verū etiam confirmant, interpretando quorsum quidq; pertineat. Sed eo iā vnde huc digressi sumus reuertamur. Num censēs igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutē, concordiam, cæteraque eiusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, vt mens, vt spes, vt fides, vt virtus, vt cōcordia: aut optādę nobis sunt, vt honos, vt salus, vt victoria, quarū rerum vtilitate

video etiā cōsecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, quum cognouero. Quo in genere vel maxime est fortuna numeranda, quam nemo ab inconstantia & temeritate seiunget, quæ digna certe non sunt deo. Iam vero quid vos illa delectant, explicatio fabularum, & enodatio nominū, exētum a filio Cælum, vinctum itidem a filio Saturnum? Hęc & alia generis eiusdem ita defenditis, vt ij qui ista finxerunt, non modo nō infani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus quod miserandū sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis. Mauors, quia magna vertit. Minerua, quia minuit, aut quia minatur. Venus, quia venit ad omnia. Ceres a gerendo. Quam periculosa cōsuetudo? In multis enim nominibus hærebitis. quid Veloui facies? quid Vulcano? quāquam quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen quod non possis vna litera explicare vnde ductum sit. In quo quidē magis tu mihi natate visus es, quā ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem: vocabulorū, cur quicq; ita appellati sint, causas explicare. Quod quū facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere atque hominum opinio sit. Eos enim qui dij appellantur, rerum naturas esse,

I iij

non figuras deorum. Qui tantus error fuit, vt perniciosus etiam rebus non nomen deorū tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Fœbris enim fanum in Palatio, & eadem Larum, & aram malę Fortunę Exquilijs consecratam videmus. Omnis igitur talis a philosophia pelatur error, vt quā de dijs immortalibus disputemus, dicamus digna dijs immortalibus. de quibus habeo ipse quid sentiā, non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis animum cum intelligentia per mare pergentem: idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terrę, non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaq; aliunde mihi quærendum est, vt & esse deos, & quales sint dii, discere possim, quā qualeis tu eos esse velis. Videamus ea quę sequuntur. Primum, deorum ne prouidentia mundus regatur. Deinde, consulant ne rebus humanis. hæc enim mihi ex tua partitione restant duo: de quibus, si vobis videtur, accuratius differendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam & maiora expecto, & his quę dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, interpellare te, inquit, Cotta nolo, sed sumemus tempus aliud, efficiam profecto vt fateare. Sed nequaquam istud istac ibit, magna inest certatio. Nam vt ego illis supplicarem tanta blandiloquentiæ Niobe parū ne ratiocinari videtur, & sibi ipsa

nefariam pestem machinari? Illud vero quā callida ratione? Qui vult quod volo, ita dat se res vt operam dabit. Qui est versus omnium feminator malorum. Ille transuersa mente mihi hodie tradidit repagula, Quibus ego iram omnem recludā, atq; illi perniciem dabo: Mihi mœrores, illi luctum: exitiū illi, exilium mihi. Hęc videlicet rationem quā vos diuino beneficio homini solum tributam dicitis, bestię nō habent. Vides ne igitur quanto munere deorū sumus affecti? Atq; eadē Medea patrē patriāq; fugiens, Postq̃ pater appropinquat, iamq; pene vt comprehendatur parat, Puerum interea obtruncat, mēbraq; articulatim diuidit, Perq; agros passim dispergit corpus: id ea gratia, Vt dum nati dissipatos artus captaret parēs, Ipsa interea effugeret, illum vt mœror tardaret sequi, Sibi salutē vt familiari pareret parricidio. Huic vt scelus, sic nec ratio quidē defuit. Quid ille funestas epulas fratris comparans, nonne versat huc & illuc cogitatione rationem? Maior mihi moles, maius miscēdum est malum, Qui illius acerbum cor contundam & cōprimam. Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit coniugem illexisse in stuprū, de quo recte & verissime loquitur Atreus. Quod re in summa summū esse arbitror periculum, Matres coinquinari regias, cōtaminari stirpem, admisceri genus. At id ipsum q̃ callide, qui regnū adulterio quæreretur? Addo, inquit,

huc quòd mihi portento cælestium pater Prodigium misit, regni stabilimen mei, Agnum inter pecudes aurea clarū coma, Quem clam Thyestem clepere ausum esse e regia, Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi. Videtur ne summa improbitate vsus non sine summa esse ratione? Nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis pene maioribus. Sentit domus vniuscuiusque, sentit forum, sentit curia, campus, socij, prouinciæ, vt quæadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur, alterumq; a paucis & raro, alterū & semper & a plurimis, vt satius fuerit nullam omnino nobis a dijs immortalibus datam esse rationem, quàm tāta cum perniciē datam. Vt vinum ægrotis quia prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere omnino, quàm spe dubiæ salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, paucis admodum salutaris, non dari omnino, quàm tam munifice & tam large dari. Quamobrem si mens voluntaſque diuina idcirco cōsultuit hominibus, quòd ijs est largita rationem: ijs solis cōsultuit, quos bona ratione donauit, quos videmus, si modo vlli sunt, esse perpaucos: non placet autem paucis a dijs immortalibus esse cōsultum: sequitur ergo vt nemini cōsul-

tum sit. Huic loco sic soletis occurrere, non idcirco nō optime nobis a dijs esse prouisum, quòd multi eorum beneficio peruerſe vterentur: etiam patrimonijs multos male vtj, nec ob eam causam eos beneficiū a patribus nullum habere. Quisquam ne istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? Nec enim Herculi Deianira nocere voluit, quum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit. Nec prodesse Pheræo Iasoni is qui gladio vomicæ eius aperuit, quam sanare medici non poterant. Multi enim & quum obesse vellent, profuerunt: & quum prodesse, obfuerunt. Ita non fit ex eo quod datur, vt voluntas eius qui dederit appareat: nec si is qui accepit, bene vtitur, idcirco is qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto? aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione perficitur? Nā omnis opinio ratio est, & quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed à deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem aut non bonam à nobis. Non enim vt patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere voluissent? Iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitijs ratio nō subesset? Medea modo & Atreus cōmemorabātur à nobis heroicę personę inita

subductaque ratione, nefaria scelera meditan-
tes: quid leuitates comicæ parum ne semper
in ratione versantur? parum ne subtiliter dis-
putat ille in Eunuchis? Quid igitur faciam?
Excludit, reuocat, redeam? non si me obsecret.
Ille vero in Synephræbis Academicorum mo-
re contra communem opinionem non dubi-
tat pugnare ratione, qui in amore summo, sum-
maque inopia, suaue esse dicit parentem habe-
re auarum, illepidum, in liberos difficilem, qui
te nec amare, nec studeat tui. Atque huic incre-
dibili sententiæ ratiunculas suggerit. Aut tu il-
lum fructu fallas, aut per literas Auertas ali-
quod nomen, aut per seruolum Percutias pau-
dum. Postremò à patre patre Quod sumas, quā-
to dissipas libentius? Idemque facilem & libera-
lem patrem incommodum esse amanti filio dis-
putat: quem Neque quo pacto fallam, nec quid
inde auferam, Nec quem dolū ad eum aut ma-
chinam commoliar, Scio quicquam, ita omnes
meos dolos, fallacias, Prestigias prestinxit cō-
moditas patris. Quid ergo isti doli, quid ma-
chinæ, quid fallaciæ, præstigiæque, num sine ra-
tione esse potuerunt? O præclarū munus deo-
rum, ut Phormio possit dicere, Cedo senem,
iā instructa mihi sunt in corde cōsilia omnia.
Sed exeamus è theatro, veniamus in forū, se-
sum ite precor, quid? ut iudicetur qui tabula-
riū incēderit. Quod facinus occultius? at se Q.
Sossius Iplēdidus eques Romanus, ex agro Pi-

ceno, fecisse cōfessus est. Qui transcripserit ta-
bularum publicas. Id quoque L. Labienus fecit, quū
chirographum sex primorum imitatus est.
Quid hoc homine solertius? Cognosce alias
quæstiones, auri Tolofani, cōiurationis Iugur-
thinæ. Repete superiora Tubuli de pecunia
capta ob rem iudicandam. Posteriora de ince-
stu rogatione Peduceæ. Tum hæc quotidiana,
siccæ, venena, peculatus, testamentorum etiam
lege noua quæstiones. Inde illa actio, Ope con-
filiis tuo furtum aio factum esse. Inde tot iu-
dicia de fide mala, tutelæ, mandati, pro socio,
fiduciæ reliqua, quæ ex empto, aut vendito, aut
condueto, aut locato contra fidem sunt. Inde
iudicium tutelæ publicum, rei priuatæ lege
Letoria. Inde euerriculum malitiarum omni-
um, iudicium de dolo malo, quod C. Aquil-
lius familiaris noster protulit: quem dolum
idem Aquilius tum teneri putat, quum aliud
sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur tan-
tam à dijs immortalibus arbitramur malo-
rum sementem esse factam? Si enim ratio-
nem hominibus dii dederunt, & malitiam
dederunt. Est enim malitia, versuta & fallax
ratio nocendi. Idem etiam dii fraudem dede-
runt, facinus, cæteraque, quorum nihil nec sus-
cipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur
ut illa anus optat, Ne in nemore Pelio se-
curibus Cæsa cecidisset abiecta ad terræ tra-
bes, sic istā calliditatem hominibus dii ne de-

diffent, qua per pauci bene vtuntur, qui tamen ipsi sæpe à male vtentibus opprimuntur. Innumerabiles autem improbe vtuntur, vt doctum hoc diuinum rationis & consilij ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impartitum esse videatur. Sed vrgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: vt si medicus grauitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset: & si hi quidem hominum culi, sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? Contra deum licet disputare liberius. In hominum vitijus ais esse culpam: eam dedisses hominibus rationem, quæ vitia culpamque excluderet. Vbi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonium spe bene tradendi relinquimus, quæ possumus falli: deus falli qui potuit? An vt Sol in currum quum Phaëthontem filium sustulit? aut Neptunus quum Theseus Hippolytum perdidit, quum ter optandi à Neptuno patre habuisset potestatem? Poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ij tamen ipsi dii poëtici, si scissent perniciofa fore illa filijs, peccasse in beneficio putarentur. Et si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audentibus philosophos, ijs qui bene dicta, male interpretarentur, posse enim a fatis ex Aristippi, acerbos ex Zenonis schola exire: prorsus si qui audierunt, vitiosi essent discessuri,

quod peruerse philosophorum disputationes interpretarentur, tacere præstaret philosophis, quàm his qui se audissent nocere. Sic si homines rationem bono consilio a dijs immortalibus datam, in fraudem malitiamque conuertunt, non dari illam, quàm dari humano generi melius fuit: Vt si medicus sciat eum ægrotum, cui iussisset vinum sumere, meracius sumpturum, statimque perituum, magna sit in culpa: sic vestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationem dederit ijs quos scierit ea peruerse & improbe vsuros. Nisi forte dicitis eam nesciuisse: vtinam quidem, sed non audebitis. Non enim ignoro quanti eius nomen putetis. Sed hic quidem locus cõcludi iam potest. Nam si stultitia consensu omnium philosophorum maius est malum, quàm si omnia mala & fortunæ & corporis ex altera parte ponantur. sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus vos optime consultum a dijs immortalibus dicitis. Nam vt nihil interest vtrū nemo valeat, an nemo possit valere, sic nō intelligo quid intersit, vtrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. At nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamon autem vno versu locum totum conficit, vtrum dii homines negligent. Nam si curent, bene bonis sit, male malis, quod nūc abest. Debeant quidem illi omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant: sin id

minus, bonis quidem certe cōsulere debebant. Cur igitur duos Scipiones fortissimos & optimos viros in Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit filiū consularem? Cur Marcellum Hannibal interemit? Cur Paulum Cās ne sustulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitū? Cur Aphricanum domesticici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, & alia permulta: propiora videamus. Cur auunculus meus vir innocentissimus, idemque doctissimus P. Rutilius in exilio est? Cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? Cur tēperantiæ prudentiæq; specimē, ante simulacrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scæuola trucidatus? Cur etiā ante tot ciuitatis principes à Cinna interempti? Cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum præstantissima dignitate virum mori potuit iuberet? Dies deficiat, si velim numerare quibus bonis male euenerit: nec minus si cōmemorem quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimū consul domi suæ senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tandiu Cinna regnavit? At dedit pœnas: prohiberi melius fuit, impediri ne tot summos viros interficeret, quàm ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius homo importunissimus periit, sed quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat: illos cōseruari melius fuit, quàm pœnas sce-

leris Variū pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ & beatissimæ ciuitatis. Quam multos ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus ac Phalaris, ac Apollodorus? At pœnas sustulit, multis quidem ante cruciatis & necatis. Et prædones multas sæpe pœnas dant, nec tamen possumus dicere non plures captiuos acerbè quàm prædones necatos. Anaxarchum Democriteum à Cyprio tyranno excarnificatum accepimus, Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illachrymari soleo Platonem legens. Vides ne igitur deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quodd in illa fortuna tamdiu viueret. Dionysius de quo ante dixi, quum fanum Proserpinæ Locris expilauisset, nauigabat Syracusas: isque quum secundissimo vento cursum teneret, risdens, Videtis ne, inquit, amici, quàm bona à dijs immortalibus nauigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, quum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseuerabat: qui quum ad Peloponesum classem appulisset, & in fanum venisset Iouis Olympij, aurum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iouem ornarat ex manubijs Carthagin-

nensium tyrannus Hiero, atq; in eo etiam ca-
uillatus est, æstate grauem esse aureum ami-
culum, hyeme frigidum: eiq; laneum pallium
iniecit, quum id esse aptum ad omne anni tem-
pus diceret. Idemq; Aesculapij Epidauri bar-
bam auream demi iussit. Neq; enim conueni-
re barbatum esse filium, quum in omnibus fa-
nis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas
de omnibus delubris iussit auferri: in quibus
quoddam more veteris Græciæ inscriptum esset,
Bonorum deorum, vti se eorum bonitate vel-
le dicebat. Idem Victoriolas aureas & pateras
coronascq; quæ simulacrorum porrectis mani-
bus sustinebantur, sine dubitatione tollebat,
eaq; se accipere, non auferre dicebat. Esse enim
stultitiam, a quibus bona precaremur, ab ijs
porrigentibus & dantibus nolle sumere. Eundemq;
ferunt hæc quæ dixi sublata de fanis in
forum protulisse, & per præconem vendidisse,
exactaq; pecunia edixisse, vt quod quisq; a sa-
cris haberet, id ante diem certam in suum quoda-
que fanum referret. Ita ad impietatem in deos,
in homines adiunxit iniuriam. Hunc igitur
nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec
Aesculapius misero diuturnoq; morbo tabes-
centem interemit, atq; in suo lectulo mortuus
in tyrannidis rogi illatus est: eamq; potestatem,
quam ipse per scelus erat nactus, quasi
iustam & legitimam hereditatis loco filio tra-
didit. Inuita in hoc loco versatur oratio. Vi-

detur enim auctoritatem asserere peccandi, &
recte videretur, nisi & virtutis & vitiorum si-
ne vlla diuina ratione graue ipsius conscientiae
pondus esset, qua sublata iacent omnia. Vt
enim nec domus, nec respublica ratione qua-
dam & disciplina designata videatur, si in ea
nec recte factis præmia extent vlla, nec sup-
plicia peccatis: sic mundi diuina in homines
moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen
nullum est bonorum & malorum. Atenim mi-
nora dii negligunt, neque agellos singulorum
nec viticulas persequuntur, nec si vredo aut
grando quippiam nocuit, id Ioui animadu-
ertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia
minima curant. Sic enim dicitis, quasi ego pau-
lo ante de fundo Formiano P. Rutilij sim ques-
tus, non de amissa salute. Atque hoc quidem
omnes mortales sic habent, externas commo-
ditates, vineta, segetes, oliueta, vbertatem fru-
gum & fructuum, omnem denique commodi-
tatem prosperitatemq; vitæ a dijs se habere.
Virtutem autem nemo vnquam acceptam deo
retulit: nimirum recte. propter virtutem enim
iure laudamur, & in virtute recte gloriamur,
quod non contingeret, si donum a deo, non a
nobis haberemus. At vero aut honoribus au-
cti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti
sumus fortuiti boni, aut depulsi mali, tum
dijs gratias agimus, tum nihil nostræ laudi as-
sumptum arbitramur. Num quis quod bonus

vir esset, gratias dijs egit vnquam? At quòd di-
ues, quòd honoratus, quòd incolumis. Iouem
que optimum maximum ob eas res appellât,
non quòd nos iustos, temperatos, sapientes ef-
ficiat, sed quòd saluos, incolumes, opulentos,
copiosos. Neque Herculi quisquam decumam
voui vnquam, si sapiens factus esset. Quan-
quam Pythagoras quum in Geometria quid-
dam noui inuenisset, Musis bouem immolasse
dicitur. Sed id quidem non credo, quoniam il-
le ne Apollini quidem Delio hostiam immo-
lare voluit, ne aram sanguine aspergeret. Ad
rem autem vt redeam, iudicium hoc omnium
mortalium est, fortunam a deo petendam, a se
ipso sumendam esse sapientiâ. Quauis men-
ti delubra, & virtuti, & fidei consecremus, ta-
men hoc in nobis ipsis ita videmus. Spei, salu-
tis, opis, victoriæ, facultas a dijs expetenda est.
Improbiorum igitur prosperitates, secundæq;
res redarguunt, vt Diogenes dicebat, vim om-
nium deorum ac potestatem. At nonnunquã
bonos exitus habet boni: eos quidem ascribi-
mus attribuiusque sine vlla ratione dijs im-
mortalibus. At Diagoras quum Samothraciã
venisset, Atheos ille qui dicitur, atq; ei quidam
amicus, Tu qui deos putas humana negligere,
nõne animaduertis ex tot tabellis pictis quã
multi votis vim tempestatis effugerint, in por-
tumque salui peruenierint? Ita fit, inquit. Illi
enim nusquam picti sunt, qui naufragium fe-

cerunt, in mariq; perierunt. Idemque quum ei
nauiganti vectores aduersa tempestate timi-
di & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud
accidere, qui illum in eandem nauem recepisse-
sent, ostendit eis in eodem cursu multas alias
laborantes, quæsiuitq; num etiam in ijs nauib;
bus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se
habet, vt ad prosperam aduersamve fortunam
qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil in-
terfit. Non animaduertunt, inquit, omnia dij,
ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim
si scientes prætermittunt, magna culpa est. At
deo ne excusatio quidem est inscientiæ, quem
vos præclare defenditis, quum dicitis eam vim
deorum esse, vt si quis etiam morte poenas sce-
leris effugerit, expetantur hæ poenæ a liberis,
a nepotibus, ac posteris. O miram æquitatem
deorum. Ferret ne ciuitas vlla latorem istius
modi legis, vt cõdènarentur filius aut nepos,
si pater aut auus deliquisset? Quinam Tanta-
lidarum internecioni modus paretur? aut que-
nam vnquam ob mortem Myrtili poenis lu-
endis dabitur satietas supplicij? Vtrum poëtæ
Stolcos deprauarint, an Stoici poëtis dederint
auctoritatem, non facile dixerim. Portenta
enim ab vtrisque & flagitia dicuntur. Neq; enim
quem Hipponactis iambus læserat, aut qui
erat Archilochi versu vulneratus, a deo immis-
sum dolorem, non conceptum à se ipso con-
tinebat. Nec quum Aegisthi libidinem, aut
m ij

quum Paridis videmus, a deo causam requiramus, quum culpæ pene vocem a deo audiamus. Nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius quam ab Aesculapio datam iudico, nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam vnquam ab Apolline potius Spartæ quam a Lycurgo datam. Critolaus inquam evertit Corinthum, Carthaginem Hasdrubal, hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt. Non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis deum: at subuenire certe potuit, & conseruare vrbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere solitis, nihil esse quod deus efficere non possit, & quidem sine labore vlllo. Vt enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moueantur, sic numine deorum omnia figi, moueri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione. Materiam enim rerum ex qua & in qua omnia sint, totam esse flexibilem & commutabilem, vt nihil sit quod non ex ea quauis subito fingi conuertique possit. Eius autem vniuersæ fictricem & moderatricem diuinam esse prouidentiam. Hanc igitur quocunque se moueat, efficere posse quicquid velit. Itaque aut nescit quid possit, aut negligit res humanas, aut quid optimum sit, non potest iudicare. Non curat singulos homines, non mirum. nec ciuitates quidem, non eas: ne nationes quidem, & gentes. Quod si has etiam cõtemnet, quid mihi

rum est omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, qui iidem vultis a diis immortalibus hominibus dispartiri ac diuidi somnia? Idcirco hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia, atque iidem etiam vota suscipi oportere dicitis. Nempe singuli vouent. Audit igitur mens diuina etiam de singulis. Videtis ergo eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, calidum versantem, terram tuentem, maria moderantem, cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? Cur non rebus humanis alio quos otiosos deos præfecit? qui a te Balbe innumerales explicati sunt. Hæc fere dicere habui de natura deorum, non vt eam tollerem, sed vt intelligeretis quam esset obscura, & quam difficiles explicatus haberet. Quæ quum dixisset Cotta, finem fecit. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta tu quidem inuectus es in meram Stoicorum rationem, quæ de prouidentia deorum ab illis sanctissime & prouidentissime constituta est. Sed quoniam aduesperascit, dabis nobis diem aliquem vt contra ista dicamus. Est enim mihi tecum pro aris & focis certamen, & pro deorum templis atque delubris, proque vrbis muris, quos vos pontifices sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religionem, quam ipsis mœnibus cingitis, quæ deserti a me, dum quidem spirare potero, nefas iu-

dico. Tum Cotta. Ego vero & opto redargui
 me Balbe, & ea quæ disputauī, disserere malui
 quàm iudicare, & facile me a te vinci posse
 certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam
 somnia putet ad nos mitti ab Ioue: quæ ipsa
 tamen tam leuia nō sunt, quàm est Stoicorum
 de natura deorum oratio. Hæc quū essent di-
 cta, ita discessimus, vt Velleio Cottæ disputa-
 tio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudi-
 nem videretur esse propensior.

FINIS.

De quier Levallois
Mena

~~12~~
12

appt. coll. 12. III. 13 170. T. 170.

11
1920:
2607